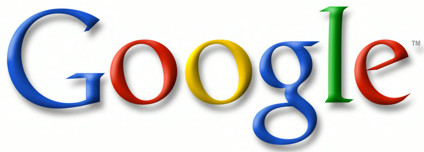

Tamasky

FC2

MAGYARORSZÁG HELYZETE

AZ

EUROPAI ÁLLAMRENDSZERBEN.

TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI TANULMÁNY.

IRTA

TANÁRKY GEDEON.

PEST,
KIADJA PFEIFER FERDINÁND.
1867.

Hungary - Hist.

MAGYARORSZÁG
HELYZETE
AZ
EUROPAI ÁLLAMRENDSZERBEN.

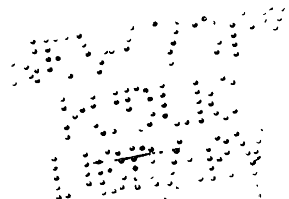

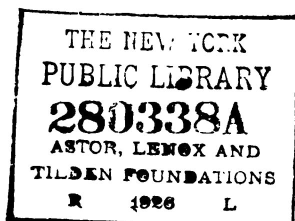
TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI TANULMÁNY.

IRTA
TANÁRKY GEDEON.

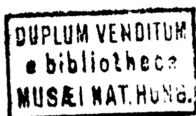

PEST,
KIADJA PFEIFER FERDINÁND.
1866.

Pest. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, 1866.

ELŐSZÓ.

Jelen munkácska, mely ezennel a nagy közönség itélő széke eleibe bocsáttatik, néhány hóval ezelőtt szándékozott ott megjelenni: mert az osztrák-porosz-olasz háború előtt befejeztetett az.

Szerző, a már első jeleneteikben letünt mozgalmak keletkezésének hallattára, szándékosan viszszatartoztatta a megjelenést, élénken figyelve, hogy a mozgalmak eredménye igazoló, czáfoló vagy módosító tanuságot szolgáltatand-e tanulmányai irányában?

A háború lezúgott mint vihar, s a béke, mint kelő nap, megvilágosítja a letarolt vidéket.

Szerző is tisztább fényben látja a tárgyakat mint a vihar előtt: de közrebocsátandó tanulmányait nem látta szükségesnek módosítani.

Olvassátok el s itéljétek meg, igaza volt-e?

I. FEJEZET.

Elmélet.

Egyének ugymint nemzetek sorsát két fő tényező, az akarat szabadsága és a körülmények kényszerüsége határozza meg.

Ki fogja biztosan meghatározni, melyik esetben melyik tényező erősebb? — s igy ki fogja föltétlenül állíthatni, hogy e vagy ama kor, történelmi egyéniségeit helyesen itélte meg, vagy igazságosan itélte el?

Mert el kell ismernünk, hogy a tények kényszerüsége, — mit a fatalisták az isteni hatalom teljességéből eredt végzetnek neveznek, s mitől lényegileg alig különbözik a III. Napoleon által felállított missio elmélete, — gyakran a legnagyobbszerü történelmi átalakulásoknál döntő hatást látszik gyakorolni.

Az élők által alig észrevett, mintegy az idők folyamának méhében észrevétlenül fogamzott, lassan fejlődött, néha el-elmerülni látszott, de az emberiség átalános fejlődése tényezőjéül szolgáló okok, időnként rohammal előtérbe tolulva eszközlik a catastrophát, s a végkifejlésnél közvetlen szereplő egyének, az akarat szabadsága mellett is, majdnem csak eszközökül tekinthetők az események kérlelhetetlen logicájának alkotásában.

E nézetből kifolyólag egyátaljában nem azt következtetem, hogy az egyes ember és nemzet sorsa előre

végzésszerüleg el volna határozva; mert akkor meg kellene tagadnom a szabad akarat érvényét, meg az erény elismerését s a bűn beszámítását: hanem csupán azt, hogy az élő emberek nem a szabadakarat korlátlanságával alkotják az élő történelmet, hanem a multnak parancsoló kényszerüsége hatással van a jelenre, s a jelen kényszerüsége a jövőre, és ezen kényszerüség, végeredményben tekintve az öszves emberiséget, bár egyes nemzeteket eltiporjon is, — folytonosan előre tolja az emberiséget mivelődésben s polgárisodásban, és az emberiség ezen haladásában a netovábbat, hol örökre megállapodnia vagy örökre hanyatlania kellene, soha el nem érheti, de meg sem közelítheti.

Ezen eszmék valóságáról győződtem meg, midőn merőben dilettáns historiai tanulmányaim folyamában, nemzetünk azon végzetszerünek látszó catastrophájának, — mely szerint önálló állami lételét feladva a Habsburg-dynastia uralmát elfogadta, és kiegészítő de még is önálló része lett egy nagy közép-europai államnak, — okai felett elmélkedtem.

Az emberiség történelmében akadunk törekvésekre, melyeknek nyomai minden időszakban észlelhetők, bárha egyik korszak a törekvés létesítésének inkább kedvezett is, mint a másik.

Ilyen törekvése volt az emberiségnek minden időben „nagy államok alkotása“ és e törekvés nem csak nem hanyatlik, de a polgárisodásban haladással folytonosan növekszik, és napjainkban még épen nem érte el tetőpontját; épen azért, mert a nagy államok tömörülése egyik legfőbb eszköze a haladásnak.

A történelmi emberiség bölcsője Azsia, folytonosan nagy államok alkotásában vajudott. A római legióknak vérrel kellett meghódoltatni a fél világot, hogy

leigázván és kizsarolván a kis államokat, egy nagy birodalmat alkothassanak, melyben a római civilisatio magvait elhintve, az emberiség haladásának nagyobb területen készíttsenek termékeny földet.

Miután a nyugotrómai nagy birodalom, részint a felzudult népvándorlások rombolása, részint a birodalom benső életerejét hosszú idők olta emésztő önnön hibái és bűnei miatt, összeroskadt: hosszabb időre fenakadni, sőt véglegesen veszélyeztetve lenni látszott az emberiség polgárosodásban való haladása.

De a chaos iszonyu rombolásai közepett született az uj alakúlás, alapjául a mai államrendszernek s mai civilisatiónak.

Eme középkorban is megvolt a törekvés nagy államok alkotására.

Tatarozta meggyengült államéletét a keleti római birodalom, megtartva a római miveltség alapvonásait.

A hún, longobard és góth birodalmak csak muló kisérletei maradtak ugyan a nagy állammá alakulásnak, de a german és frank törzsek alkotó ereje aránylag rövid idő alatt létesítette azt, mit más népek csak megkisértének. — Már Chlodvig az 5-ik század végén, és igy az utolsó római császár Augustulus tronról lett leszállítása után alig néhány évvel, oly uralkodásnak vetette meg alapját, mely utódai alatt nem sokára egész Galliára, Nagy Károly alatt pedig Olasz-, Német- és Spanyolországok nagy részére kiterjedett, s meg lőn alkotva az uj nyugoti római császárság, mely ugyan már a verduni szerződés által felosztatott, de a Karolingok kihaltával, a szász fejedelmi ház által, a német hatalomnak és befolyásnak Olaszországra lett kiterjesztése folytán, ismét helyre állíttatott.

Ezen időszakban merült fel meteorként keleten az arab uralom, küzdve nagy államok alakitásáért.

A középkorban vetették meg alapját az egymásra ellenségképen rohant, de idők folytán az emberiség szerencséjére egy néppé vegyült celta, szász, dán, normann törzsek a mai nagy angol államnak.

Itt látjuk a szláv fajok küzdelmeit nagyobb szláv államok alkotása körül: a cseh, lengyel, szerb és orosz törzsek részéről.

Melyek közül ugyan csak az utolsónak sikerült a nagy államalkotás; de a szlávok e részbeni törekvésének utolsó korszaka még nincs befejezve.

Egy, közép és keleti Europa nagy részére kiterjedő nagyobb szláv állam alakulását nagy részben gátolták őseinknek a Közép-Duna völgyében lett megtelepedése; és az ozman törzsnek, a népvándorlás utolsó emanatiojának, az ön bűnei miatt összeroskadt keleti császárság romjain lett megállapodása.

Mellőzve ez alkalommal azon okok fejtegetését, melyek lehetővé tevék, hogy még a 15-ik században is sikerült egy bevándorlott ázsiai néptörzsnek Europa legszebb részén nagy államot alkotni: ezuttal nemzetem multja és jövője felett kivánom elmélkedéseim, talán ábrándjaim vitorláit szétbontani, oly czélbol, hogy a multból vett tanúlságokból következtetve a jövőre megkisértsem meggyőződést szerezni a helyes irány iránt, melyet a jelen válságai közt követnie kellene.

Ilynemü tanulmányok nem feleslegesek még azok részéről sem, kik helyzetöknél fogva a közügyek megvitatásához nem férközhetnek: épen szükséges pedig azok részéről, kik a közügyek vezetéséhez hivatva vannak.

Ezen elmélkedés fonalán a következő kérdések tolulnak előtérbe:

1.) Mely okok eredményezték, hogy nemzetünk bevándorló, aránylag csekély száma, rövid idők folytán, a középkori államokhoz mérve, egy, aránylag nagy államot képes volt Közép-Europában alapítani?

2.) Mi az oka még is, hogy ezen állam terjedelemben és más kivánalmakban oly megállapodást nem birt szerezni, mely egy nagy állam állandóságához szükségeltetik?

3.) S miután ez nem történt, kényszerítve volt-e a Habsburg-dynastia uralma alatt, önfentartási ösztönnél fogva, a szomszéd nyugoti tartományokkal a fejedelem személye által öszvetartott államszövetségbe lépni?

4.) Megcsalta-e ez önfentartási ösztön?

5.) S ha nem csalta meg, mert annyi viszontagságok után is él a nemzet állam-egyéniségének öntudatában, van-e világtörténelmi oka ezen jelenségnek? vagy is bevégezte-e missioját e nemzet?

6.) S ha be nem végezte, mi a teendője jelenben?

II. FEJEZET.

A magyar állam alakulása.

A IX. század utolsó felében, midőn őseink Europába vándoroltak, az itteni viszonyok kedveztek a hősies, nyers erő hódítási sikerének.

Nagy Károly nagyszerü műve a maga idejében szükséges, de a nemzetek külön egyéniségre törekvő ösztönénél fogva, szükségképen csak rövid ideig használható lépcső volt az emberiség polgárisodása fejlődésében.

A german, latin és szláv fajokat nagy részben egyesítő birodalom nem lehetett tartós, mert egyiránt külön egyéniségre törekvő és a culturának ugyanazon fokán álló nemzetek alkották; hiányzott a római fensőség a barbar népek fölött, s hiányzott a hatalomnak és szervezetnek öszpontosítása.

De a kényszerüség eme követelményét sietteté N. Károly utódainak majdnem példátlan tehetetlensége.

I. Lajos sokat imádkozott, de a kormányzásra tehetetlen volt: a fiai közt eszközlött osztály 40 évi zavarnak s belső villongásnak lőn forrásává, melyeket a normannok betörései sokszorosan fokoztak.

II. Lajos, ki a verduni egyesség után, Lothar lemondásával császár és a német tartományok urává lőn, folytonos harczban állott a normannokkal, de különösen a szláv fajokkal — nagy Morvaországgal. II. Lajos uralkodása s az utánna következett néhány év N. Károly birodalma végfeloszlásának tragicus látképe. A bekövetkezett trónkövetelési viszályok, s ezek folytán előállott felbomlás vajudásai közt, uj államok születtek.

A Kopasz Károly alatt önálló állammá lett Francziaországból, annak közvetlen utódaitól Boso herczeg kiszakította a Jurán inneni vagy alsó Burgundiát.

Vastag Károly tróntól lett megfosztása után pedig, Odó párisi gróf teszi fel a franczia koronát, de Rudolf ennek birodalmából kiszakítja a Jurán túli tartományokat s alkotja a felső burgundi királyságot.

Olaszországban Gvido spoletoi és Berengar friauli herczegek versenyeznek a császári koronáért.

A németek Arnulfot, a bajor Karlman fiát, választják királyul, — de a központi hatalom tekintélye csökkenőben, s a Nagy Károly által egyes herczegségekbe és grófságokba helytartókul rendelt családok önálló fejedelemségre törekvése s ez által az egységes birodalmi kapocs lazulása növekedőben volt.

E volt képe nyugoti és déli Europának, midőn Arnulf Moldvában és Ukraniában tanyázó őseinket a szlávok elleni harczaiban segédül hivá 892-ben.

De — keleti és éjszaki Europa népei sem mutatnak ez időben nyugodtabb arczképet.

A mai Oroszországban a finn, szláv és normann vagy waräg törzsekből Rurik és utódai alatt az államalkotás első küzdelmei voltak folyamban.

A keleti császárságban egy század óta trónkövetelési, vallás-szertartási belső villongások hozták közelébb és közelébb a végső felbomlás perczeit, s ez időben Bölcs Leo a bolgárok és arabok kül támadásai ellen szerencsétlen harczokat folytatott, ugy, hogy 889-ben őseinket Simon bolgár fejedelem ellen segédül hivni kényszerítve volt.

Europa szélein tanyázó őseink előbb a keleti majd nyugot közép-europai nemzetközi viszályok eldöntésére magok az illető europai nemzetek által hivatva lévén:

alkalmat nyertek mind önerejöket megmérni, mind az europai viszonyokat közelebbről megismerni.

És nem a véletlen, s nem is Attila birodalmának hagyományos emléke: hanem Europának akkori körülményeiből folyó világtörténelmi kényszerüség volt az oka, hogy öseink ezen földet foglalták el, melyen mi utódok ma is mint nemzet élünk.

A német törzsek, Nagy Károly hódításai folytán, folytonos viszályban voltak ugyan a szláv népekkel az Elbétől kezdve le a Száváig, és kegyetlen harczok után sok szláv törzsre rá erőszakolták a német fenhatóság elismerését, idők folytán azon törzsek nagy részét a nagy német testbe be is olvasztották; de ezen beolvasztás folyamát egy időre feltartoztatta a karolingok birodalmának feloszlása, és talán örökre megakadályozta a magyar állam alakulása. A szláv vagy a német elem szerencséjére történt-e ezen világtörténelmi fontosságú esemény? érdekes vita tárgyául szolgálhat; — én azt hiszem, mindkét elem, különösen pedig az emberiség polgárisodásbani haladása érdekében történt az. Mi voltunk kiszemelve a gondviselés által századok mulva feltartoztatni a keleti barbarság által a nyugoti polgárisodás ellen intézett csapásokat, melyek alatt a vitéz délszlávok is meghajlottak, a dunamenti szlávok pedig elvesztek volna.

De ha a német elem elég erős volt is az éjszakeleti szláv törzek beolvasztására: kételkedni lehet, vajon képes lett volna-e a dunavölgyi szlávok leigázására? ezen harczokban mulhatatlanul összeütközésbe jött volna a délszlávokkal majd később az éjszaki orosz szláv fajokkal, s ha ezek egyesülten a német túlsulyt megdöntik, bizonyára nem sikerült volna az éjszaknyugoti

szlávok beolvasztása sem és ma más képe volna Europának hihetőleg a polgárisodás hátrányára.

De ha ezen következtetésekre sulyt nem fektetünk is, annyit a történelemből biztosan állíthatunk, hogy a 9-ik század végén a német elem ezen területet, melyen a magyar állam alakult, sem fenhatósága alá kényszeszeríteni, sem azon uj államot alkotni, nem volt képes.

Alakulhatott volna itt szláv állam, miután az itt tanyázó népek többsége ezen fajhoz tartozott? — a mostani szláv irók e kérdésre határozott igennel felelnek, s hogy nem alakult, őseink betolakodásának tulajdonítják.

Én ezen állítást nem oszthatom.

Mert ha nem ismernénk is el a világtörténelmi kényszerüség azon hatalmát, mely szerint az emberiség haladása érdekében szükséges volt, hogy a két nagy törzs, a german és szláv, egymás közvetlen közelébe ne férkőzhessék, egymást folytonos harczokban felemésztendők, s mely szerint szükséges volt, hogy ezen két nagy törzs önálló fejlődési irányt vegyen, hogy mindkettő a vett irányhoz képest teljesíthesse küldetését: de magok a történelmi tények bizonyitják, hogy azon korban a szlávok nem voltak képesek nagyobb államot alakítani, későbben pedig az ozman túlsuly azt sok századokra lehetetlenné tette.

A számtalan ágakra oszlott nagy vend nép több államokat alapított ugyan Europában, de azok egy részének, mint Nagyhorvátország és Nagyszerbia tartós megalakulásának gátot vetett a 6-ik században az avarok hatalma. — A IX. század pedig épen nem volt kedvező e nagy törzs egyesülésének, és Nagy Károlynak sikerült a szláv törzs nagy részét fenhatósága alá szorítani, nevezetesen az Elbe, a Dráva és Száva körül és Istriában lakó vendeket, a Cseh- és Morvaországban,

Pannoniában lakó szlávokat. — A szorbok által alapított s az Alsó-Duna és Adriai tenger közti vidékekre kiterjedő, több apró fejedelemségekre oszlott Szervia pedig a keleti császárság fenhatósága alatt állott, s ez időben Simon Bolgár fejedelem által háborgattatott.

E földön, melyen a magyar állam alakult, vegyes népség lakott, öt külön fejedelem alatt. Pannoniában németek, római és avar nép maradékok, kevés szláv és oláh, a nyugoti császárt ismervén urokul; éjszaknyugaton Nagymorvaország terjedt ki a Vág és Garam folyamokig Szvatopolk alatt szláv lakossággal; — a Duna, Tisza és Vág között Zalán uralkodott bolgár és szláv népeken; — Tiszántúl a Szamostól a Marosig Maróth bolgár, oláh és szláv népeken; — a Maros, Tisza és Duna közt Glád bolgár és oláh népeken; a mai Erdélyben Gyalu oláh népeken — s Alsó-Pannoniában Ratiszláv.

Ezen fejedelemségek közül egy sem birt túlsulylyal a többi fölött. Legnagyobb területre, s népességre nézve legerősebb volt Nagymorvaország; de ez földirati fekvésénél fogva nem menekülhetett teljesen a nyugoti császárság fenhatósága alól, s önállóságáért folytonosan küzdve, nem volt képes hatalmát kelet felé terjeszteni. A Duna és Tisza közt uralkodó Zalán már vegyes népességü állam feje volt; a szomszéd államok legalább is hozzá hasonló erejüek voltak, s Biharban a vitéz Maróth fejedelem erősebben ült, mint hogy bármelyik egyes fejedelem megtámadni merészelte volna.

Ezen kis államok között való egyensulyt fentartotta az egyenlő gyengeség, s az átalános gyengeségből kiváló egyéniség hiánya. — A IX. század végén Európa ezen részeiből eltüntek a nagy férfiak: két nagy birodalom hanyatló korszaka nivellirozta az egyéneket.

Ezen apró államok egyesülése már ezen okokból sem vala lehetséges; de nem volt azért sem, mert a számszerénti többségben lévő szláv faj, a polgárisodásnak azon fokán sem állott, melyen a nyugati és keleti császárságok népei, sem azon szilaj romboló erővel nem birt, mely a hóditásban ellenállhatatlan, meg lévén zilálva századok óta a hun, avar, german tulsuly által: és igy sem beolvasztási, sem hóditási képességgel nem birván, ez időben Közép-Europában nagyobb államot nem volt képes alapitani.

Idő, tér, viszonyok végzetszerüleg egyengették őseink utját, hogy e földet megszállva, s alig öt évi harcz után meghóditva, — rajta egy állandó nagy államot alakitsanak.

Ki határozza meg: mennyi része volt ebben az akarati szabadság bölcsességének, mennyi a körülmények kényszerüségének?

Néhány évtizeddel előbb Nagy Károly, vagy egy pár évtizeddel később az Ottók és Comnenok korában alig sikerült volna a honfoglalás.

Az őseink által alapitott, s a középkori államokhoz aránylag nagy állam több századokra tényezője lőn az európai egyensuly fentartásának. Meggátolta a german elem kelet felé terjeszkedését, feltartóztatta a szláv elem beolvasztását, s a nyugoti keresztyénség elfogadása által a területen lakó népek közt közvetitő lőn a polgárisodás terjesztésében; s az azon idők fogalmához és kivánalmaihoz mért alkotmányos rend és szabadság szervezett alakba öntése és fentartása által megőrzé a népek szabadsági öntudatát, s gátot vetett a világ-uralmi absolutismus lehetőségének; szóval világtörténelmi küldetését, önálló állam-egyénisége erejével, mind addig teljesitette, mig ezen missió be-

töltésére egy nagyobb Közép-Európai állam alakulásának kényszerüsége előtérbe nem lépett.

Miért nem a magyar állam nőtte ki magát azon nagy állammá, mely ezen missió betöltésére képes lett volna? miért kellett a magyar államnak jövője megóvása tekintetéből, egy oly fejedelmi ház uralmát fogadni el, mely alatt külirányban önállóságát némi részben feláldozni volt kénytelen?

Kisértsük meg a történelem fonalán ezen kérdések fölött elmélkedni, azzal a megfejtés biztosságát egyátaljában nem igényelvén.

III. FEJEZET.

A magyar királyság miért nem alakulhatott tartósan nagy állammá?

A magyar állam születése már magával hozta növekedése hátrányait.

A magyar nemzet hosszu vándorlásban megfogyakozva, utközben orosz, kun, kazar népekkel vegyülve, alig egy millionyi népességével megtelepedett ugyan e tágas földön; de a bentlakó, a foglalokat számszerint nagyban tulhaladó vegyes népségeket beolvasztani nem volt képes.

Mig nyugoton, például Britaniában a celta, szász, dán, normann fajok, hosszu küzdelmek után egyenkint elveszitve egyéniségöket, összesen egy uj nemzeti egyéniség képében tünnek föl; mig Gallia több népiségei összeolvadásából születik a franczia nemzet; mig a német elem sok milliónyi szláv nyelvüeket beolvasztva, a különböző german fajokból egy nagy nemzetté alakul: addig Kelet- Európában, a legkissebb fajárnyalat is, nyelvi egyéniségének teljes épségével lép ki a századok viharából.

S mi ezen jelenségnek oka? — véleményem szerint, hogy az együtt lakásra történelmileg kényszerült elemek, sokkal inkább el voltak választva egymástól egyéniségeik azaz nemzeti erényeik, hajlamaik, hibáik, szokásaik különbözősége által, mintsem rokonulhattak vagy egyik a többiben önkénytes beolvadási vágyat ébreszthetett, és mindegyik sokkal hátrább a polgárisodásban mintsem annak olvasztó erejével hatást gyakorolhatott volna a többi fölött. — A miveletlenség elbiza-

kodása kizárja a beolvadás, és elzárja a beolvasztás lehetőségét.

Őseink megtartván kezökben a fegyvert, a meghóditott népeknek önként átadták a béke foglalkozásait; s mig ők a harczias kalandokban véröket ontva számban fogyatkoztak, emezek az alárendelt helyzetben szaporodtak, — s e viszonyok között fejlődött ki a fegyverviselés jogára és kötelességére alapitott aristocraticus rendszer, mely a társadalmat urak és jobbágyok osztályára szakitotta, s egy közép polgári osztály nagyban való kifejlödését hosszú időre lehetetlenné tette.

Ezen társadalmi szervezet az állam alakulása kezdetén megakadályozta a fajok harczát, mert a benszülött népek, különösen a szlávok és oláhok, bámulatos megadással viselték az önkénytes meghódolás igáját. E harcz meglehet jelenéseiben iszonyu, de eredményében jótékony lehetett volna az állam kifejlődése és megszilárdulása tekintetéből; mint sokszor jótékony a gyermekbetegség, mely a kártékony nedveket jókor felszinre hozza, megtisztítja s hosszu életre képessé teszi az egyéni organismust. — A fajharczok kellő időben lezugása és kiforrása készitette elő az angol nemzet nagyságát.

Nálunk e harczok elmaradtak, de fenmaradt egy ok, mely az állam teljes megszilárdulásának akadályul szolgált: a fajok sokfélesége.

Lehet, hogy a fajharczok elmaradása épen a magyar nemzetiség érdekében volt végzetszerü, lehet, hogy azok eredménye, egy nagy és erős de nem magyar állam alakulása lett volna; — az sem lehetlen, hogy e baj a még gyenge gyermeket megölte volna mig a megedzett bár korban haladott test, a jelenben vagy ha isten ugy akarja a jövőben, a korral fejlődött öntu-

datos óvatosság mellett, kevés bágyadtság fájdalmai után ki fog hatolni ezen bajból is: — ezen lehetőségek elmélete körül szándékos an nem időzvén, kisértsük egyéb okok kifürkészését, melyek hátrányul szolgálhattak a magyar állam kifejlődésében.

Ezen okok között mindenesetre legfontosahb az ország kedvezőtlen földirati helyzete. A keleti és éjszaki határokat a kárpátok hegylánczolata, erős természetes bástyával övedzi ugyan, s az ezen határokon szomszédos oláh és szláv törzsek, az önállóság hat százada alatt soha sem voltak ugy öszpontositva, hogy a magyar államra tartosabb hatást vagy épen tulsulyt képesek lettek volna gyakorolni, a szláv-lengyel faj mozgalmi tere különben is nem délnyugot, hanem éjszakkelet felé irányulván; de a nyugoti, déli és délkeleti határ fekvés, mind geographiai mind ethnographiai mind politicai tekintetben folyvást kedvezőtlen volt és maradott, még Slavonia, Croatia és Dalmatia bekapcsolása után is.

Azon körülmény, hogy a honfoglalás oly rövid idő alatt s aránylag oly csekély ellentállás legyőzése után sikerült, nem volt kedvező hatással az állam megszilárdulására: mert a vándor, harczias kalandokhoz szokott nemzedék, itthon hivatása teljesitésére, mely hatalmának még akkor egyedüli alapját képezte, harczfolytatásra alkalmat nem lelvén, mintegy kényszerítve volt azt idegen országokban keresni föl; de mig a támadó harczokban lehet zsákmányul gazdagodva számban mindég apadva, idejét és erejét elfoglalta, elmulasztotta az ország határainak védhető kikerekitését, s az első század alatt élt két nemzedék harczi kalandjainak az lett egyik végeredménye, hogy az ország nyugoti határai a feldunai és stajer hegységektől, s az Enstől

a Lajtaig szorittattak vissza, s a német birodalom, az osztrák határgrófság betelepitése és biztositása mellett nemcsak határt vetett a magyar berohanásoknak, de biztos támpontot is nyert a német befolyás sikerének, — mely, bár néha megszünni látszó, de soha föl nem adott törekvés után századok mulva érvényesült.

Talán ez állitással rég elmosodott okoknak nagy sulyt látszunk tulajdonitani? — A történelem egyik láncz szeme összefügg a másikkal, és közvetve a messze lévővel és utolsóval, s ezen lánczolatban nincs hézag, bár ha az összefüggést nem vagyunk minden esetben képesek fölfogni.

Másik eredménye ezen harczias kalandoknak az volt, hogy a szilaj ázsiai nemzetre, már ifju korában a nyugoti befolyás hatást gyakorolván: azt később a keleti befolyás nem volt képes ellensulyozni, mi a nemzet mivelődése s az átalános polgárisodás érdekében végzetszerü nyereségnek tekinthető.

IV. FEJEZET.

Nyugoti hatás.

Alig menekült meg Németország a magyar dúló hadak beütései félelmétől, rögtön elkezdette befolyásának utját különböző eszközökkel egyengetni. — III. Ottó császár békességet köt Gejza vezérrel, s a jövő siker reményében a fejedelem fiának német uralkodó házból herczegnőt jegyeztet el; német hittéritők, lovagok, kézmüvesek, mindannyi missionariusai a német terjeszkedési hajlamnak, lepik el az országot, állást foglalnak a magyar trón körül, és még alig tegnap a birodalom pusztitó ellenségeként rettegett magyarokat, tulajdon királyaik tanácsában paralisálják; — s mig a hon-szervező István hosszas uralkodása alatt folyvást megtartják befolyásukat, annak halála után Péterben német uralkodót segitenek a magyar trónra; majd ennek eszélytelen, nemzetellenes zsarnoksága folytán kifejlett viszályokat alkalmul használva, Henrik császár Pozsonyig visszatolja az ország határát, — s csak a pápa közbenjárása folytán sikerült I. Endrének, az 1053-ki békekötésben, a német császárnak Magyarország fölött követelt fenhatósági jogát megsemmisiteni.

Az I. Béla és Salamon közti trónviszályt ismét fölhasználta a német hatalmi vágy, s a IV. Henrik császár kiskorusága alatt kormányzó triumviratus Salamont a királyi székbe emelni s Magyatországot a német hübéri fenhatóság jármába hajtani iparkodott. Igy V. Henrik is a Kálmán és Álmos közti viszályt ürügyül véve és cseh szövetséggel egyesülve, — bár sikeretlenül, de fegyver nyomatékával akart a német befolyásnak érvényt szerezni.

Nemzetünknek majd nem egy századon keresztül ismételt, de inkább pusztitás mint foglalás vágyából eredett támadó harczait, 135 éven keresztül Gejza fejedelemtől II. Istvánig, következetesen főuralomra törekvő német visszatorlás váltotta fel, bár nem rögtöni sikerrel, de a siker soha föl nem adott reményével.

A keleti császárság utolsónak mondható fénylobbanása Comnen János és kivált Comnen Manuel erélyes uralkodók országlása alatt, a német befolyást egy időre megzsibbasztani s a görög befolyás hatását tulsulyba hozni látszik ugyan, de ezen időszak alatt sem szünt meg a német érdek a folytonos trónkövetelési viszályok esélyeit maga részére kizsákmányolni.

Első izben II. István eszélytelensége kezdett ugyan támadó háborut Leopold babenbergi herczeg ellen a Lajtántuli tartomány visszafoglalásáért, de azt Leopold cseh segitséggel Magyarország földén győztesen végezte be: később azonban a II. Béla és Borics közti trónviszály elintézésében Leopold herczeg fegyveres részt vesz, s a Frank házból való utolsó német császár II. Lothár intézi el mint békebiró a trón követelő Borics és II. Béla király közti viszályt A Hohenstaufen házból származott császárok folytatják az elődeik politikáját Magyarország irányában. III. Konrád ismét udvarába fogadja a háborgó Boricsot, és Magyarországon keresztül pusztítva utat erőszakol magának a szentföldre. — I. vagy Barbarossa Fridrik pedig, használva Comnen Manuelnek II. Gejza elleni fondorkodásait, a a német fejedelmek közt szövetséget kisért meg elődeinek Magyarország feletti képzelt igényei érvényesitésére.

III. Béla erélyes és bölcs uralkodása egy időre feltartóztatta a német befolyást, sőt leányának Fridrik

császár fiával lett eljegyeztetése, és a franczia Margit Henrik angol király özvegyével lett összekelése által némileg szivélyessé, s a polgárisodásra nézve jótékonynyá tette a nyugottali viszonyokat.

Imre király és öcscse Endre, ugy ennek, mint királynak fiával Bélával és az ország nagyaival folytatott viszályaik közt a német császárok beavatkozása elmaradt, mert VI. Henrik és II. Fridrik a pápák növekedő hatalma sikertelen visszaszoritásával voltak elfoglalva: de a szomszéd osztrák herczeg Leopold mint kebiró szerepel mind a két esetben.

Midőn azonban az ország II. Endre 30 éves gyenge és pazar uralkodása alatt bensőleg megzilálva, s az uj települő szilaj kun népnek az ország fenálló rendszerébe beillesztését, annál inkább beolvasztását be nem végezhetve, önerejével a tatár invasiónak ellent nem állhatott: az erélyes, második honszervezőnek nevezhető IV, Béla kénytelen előbb Fridrik osztrák herczeg, majd II. Fridrik császár segélyeikhez folyamodni, és ezen viszony hosszu és végzetes sorát nyitja meg a német befolyás esélyeinek.

A Bábenbergi-házból származott osztrák herczegek utolsó sarja, a történelemben harczosnak nevezett II. Fridrik, őseinek kivált atyjának dicső Leopoldnak emlékéhez hütlenül, önmagát azzal szennyezte be, hogy a tatárok elől menekülő magyar királyt a vendégszeretet őrve alatt letartóztatta, s kincseitől megfosztva, három megye okmányilag lett kierőszakolása után bocsátotta szabadon. — E rablást később IV. Béla megboszulta ugyan, s a Lajta melletti ütközetben, hol Fridrik Frangepan Bertalan keze által megöletett, győzelmet nyervén a 3 megyét visszafoglalta: de a Babenbergi-ház kihalása folytán az osztrák tartományok birtoklása fölött

támadt viszályokba lett sodortatás következtében, bár a pápa közbenjárására Béla egy időre Stajerország birtokába jutott, s bár a II. Fridrik császárnak, a tatár pusztitástóli megszabaditás feltétele alatt tett hübéri eskü köteléke alól a pápa által feloldoztatott, végzetszerü fejlődésnek vetette meg alapját, azáltal, hogy a magyar nemzet, Ottokár cseh királylyal ki nem békülhetve, a viszályok változó esélyei közt, melyek Stajerország birtokától is megfosztották, végre frigyesült habsburgi Rudolffal és már másod izben, ugy mint először Arnulf alatt, segitette megtörni a nyugoti szlávok kifejlődhető hatalmát, s megalapítani a Habsburg-dynastia jövendőjét.

Ki határozza meg, mennyi suly jut a jövendő ily módoni alakításában az akkor szereplő egyének akarati szabadságának, és mennyi a világtörténelmi kényszerüségnek, mely a kicsinynek látszó magvat elhinté, az élők által nem is sejtve, milyen óriás fává fog az az idők folyamában erősülni, még kevésbé sejtve, hogy a küzdők, — szlávok és magyarok — dédunokáit, ezen óriássá növekedett fának árnyai egyiránt fogják fedezni.

A szláv túlsulyt kétszer tartoztattuk fel a német elem javára. — A dél és éjszaki szlávok 700 év mulva torlották vissza nyugoti rokonaik sérelmét, ismét a német elem javára.

Két és fél, viszontagságokkal terhes, időnként dicsőséges fénypontokban tündöklő század folyt le a nemzet életében, mig a Marchfeldi csata által elvetett magot a viszonyok alakulása megérlelte.

Az Árpádok négy századán veres fonalként végig vonuló s az állam megszilárdulását akadályozó körülmények következetes makacssággal fentartották magokat az emelkedésnek és hanyatlásnak ezen mozgalmas századaiban is, sőt új bajok sorakoztak a régiekhez.

A trónviszály átka, s azon megfejthetlen szerencsétlenség, hogy valamint az Árpádházi husz király közül a jelesebbeknek vagy épen nem volt egyenes nemzedéki utódja, vagy a fiú messze maradt apjától, úgy a vegyes házbeli tizenkét király közül is egyik nagy uralkodónk sem hagyott maga után nemzedéki örököst, sőt alig van rá eset 625 év alatt, hogy az unoka következett volna apja és nagyapja után a trónra; ezen, szerencsétlenségnek nevezhető körülmény folyvást végig vonul a hat század történelmén, s ezzel a trónöröklési viszály, az azzal karöltve járó pártszenvedély, olygarchicus túlsuly, papi, pápai és külállami befolyások káros nehézkedése. S ezen befolyások közt folyvást észlelhető a német nehézkedés szivóssága; mely ugyan, mig a nemzet délkelet felől, a szomszéd népek szakadozottsága vagy tehetetlensége miatt, önállóságában s hatalmában megszorítva nem lett, s mig a német császári trónon különböző családokból származott, sokféleképen korlátolt s igy következetes politikához nem ragaszkodó fejedelmek ültek, mig ezen fejedelmek nem a közvetlen szomszédságban birtokoltak, s mig az osztrák herczegek tartományaik kicsinysége, s a csehek önállósága által zsibbasztva, hatalmi állást nem foglalhattak: addig ezen befolyás nem volt veszélyes a magyar állam önállóságára nézve. De miután a Habsburgház lőn a szomszéd tartományok és német császári trón birtokosává, ennek rendkivüli szerencséje, ivadéki folytonossága, szivós erélyü, s következetes kitartásu családi politikája egyfelől, másfelől Europa keleti felében az ozman hatalom nyers ereje által feldúlt egyensuly a közmivelődés érdekében való helyreállításának világtörténelmi szükségessége, megérlelték a gyümölcsöt s annak önként le kellett hullania.

A habsburgházi első császár I. Rudolf, a jövendő előérzetében felfogta és háza érdekében tovább szőtte a német császárok magyarországi politikájának fonalát. IV. Béla által a tatárpusztítás elhárítása reményében és feltétele alatt, II. Fridriknek tett igéret alapján, Magyarországot még III. Endre életében, mint megürült német birodalmi hűbért Albert fiának adományozá; mely adományozásnak ugyan a pápa közbenjárása, Rudolf közben jött halála s III. Endre erélyes ellentállása következtében sikere nem lett: de az Árpádház kihalása folytán keletkezett trónviszályok közt, a habsburgok keze folyvást mozgott a magyar ügyekben.

Albert császár maga a koronát, megkisértett követségi közbenjárás folytán, el nem nyerhetvén, fegyverrel nem erőszakolta ugyan, de Erzsébetet III. Endre mostoha leányát kolostorba vitte, hogy a Venczellel leendő összekelésben akadályozván, annak a királysághozi jogigényét gyengítse.

Magyarországnak ez időben szerencséjére szolgált, hogy a Habsburgház politikai érdeke a cseh és bajor trónkövetelők támogatását ellenzette, és valamint Albert Otto ellen László vajdát felbujtatván, ugy Rudolf herczeg Venczel ellen, Fridrik pedig Csák Máté ellen Robert Károlyt segítvén, némileg eszközül szolgáltak, hogy az Anjouház uralmának megszilárdítása s ez által a magyar nemzet egyik dicsőségteljes történelmi korszaka lehetővé tétessék.

Robert Károly emelkedett látkörü politikájával és diplomatiai ügyességével nem engedett rést a német befolyásnak, s majd Fridriket segítette bajor Lajos ellen, majd János cseh királyt Fridrik ellen, majd Albert és Otto osztrák herczegekkel általános véd és dacz szövetségre lépett, majd a csehekkel kötött frigyet amazok

ellen: ugy mint a körülmények szerint hatalmi állásának érdeke kivánta.

A luxenburgi ház átmeneti hatalma a Habsburgház emelkedésének szolgált emeltyűül, valamint az Anjou-ház meteorként fel- és letünő dicsősége által teremtett előnyöknek is az lőn örökösévé.

Lajos politikájának czélja épen az volt, a mi a Habsburgházénak: családi hatalom alapítása, szélesbítése; diplomatiai frigy és házasságkötések, beavatkozások, örökösödési szerződések, jogfentartások szolgálván ezen politika eszközéül. Az uralkodó ház érdeke, ha talán ellentétbe nem hozatott is, de elválasztatott s némileg fölibe emeltetett az ország érdekének, s mig Lajos koronákat szerzett, s mulékony tartamú és lazán vagy épen öszve nem függő birodalom fölött uralkodott az éjszaki tengertől Adriaig, elmulasztotta, bár talán hatalmában lett volna, a magyar államból nagy államot alkotni, s ez által az ország jövendő önállóságának alapját, annak természetes határait biztosítani; vállalkozó de sokfelé terjeszkedő, fényes de pazar országlása, még a nemzet zömét föl nem emelé, megengedé fölemelkedni az olygarchia hydra-fejét, s mig diadalmas fegyvereit éjszakon, nyugaton, délen szerte hordozá, elmulasztotta azokat a keleten viharként felzúdult ozman hatalom visszaszorítása, s talán még akkor lehetséges vég elnyomása végett öszpontosítani. A nagy uralkodó ezen nagy hibái mind az Osztrákház jövendő nagyságának végzetszerü forrásai.

Lajosnak különös kegyenczei voltak az osztrák herczegek: Rudolffal, az atyja által kötött frigyet, mig az élt, folyvást fentartotta; annak halála után pedig fiával Alberttel azt megujitotta, sőt leányát Hedviget Vilmos osztrák herczegnek el is jegyezte; de különösen

részeltette pártfogásában akkor, midőn IV. Károly császárral a pápa közbenjárása folytán a harczot bevégezvén, 1364-ben Brünben, a három uralkodóház között ama nevezetes örökösödési szerződés kötését eszközölte, mely szerint a luxemburgi ház kihalása esetében Cseh- és Morvaországokban a Habsburg ház, ennek netalán előbb kihalása esetében az osztrák tartományoknak előbb az Anjouház, ennek és az osztrák háznak magszakadása esetében az öszves magyar és osztrák tartományokban a luxemburgi ház örökösödése szerződésileg megállapíttatott. 70 év mulva az Anjouházba oltott Luxemburg-család kihalt, s a kettőnek örököse — bár még csak ideiglenesen, — érvényesítette a brüni szerződést.

Zsigmond öröklötte a Luxemburgok és folytatta az Anjouk családi politikáját, öröklötte azoknak hibáit: erényeik és nagyságuk megközelítése nélkül. Félszázadot haladó, viszályos, eszélytelen, ingatag, pazar, buzgólkodó de erkölcstelen, tevékeny de kapkodó, zsarnokoskodó és még is erőtlen országlása csak sietteté a végzet teljesülését, melyet a később fölébredt nemzeti visszahatás többé nem volt képes feltartoztatni.

A nemzet a Lajosi fénykor dicsőségének mámorától még némileg elkábulva, ugy látszik még alig kezdette sejteni, hogy királyának több országokra kiterjedő uralma, saját önállósága elveszthetésének csiráját rejtheti, és azon hitben, hogy a király hatalma a korona dicsőségét neveli, örült midőn Zsigmond előbb Venczel által császári helytartóvá neveztetett, később pedig római királylyá majd császárrá választatott, és még azt sem látszott észrevenni, midőn Venczel a Zsigmond részére kiadott okmányban Magyarországot német hűbéri

tartománynak nevezte. — Zsigmond a családi politika fonalát folyvást tovább szőve, a nélkül, hogy Magyarországot megkérdezte volna, Venczel császárral két izben is kötött örökösödési szerződést, magszakadása esetében az országot neki igérvén. Ilyen szerződést kötött Jodok morva herczeggel is; de midőn ezekkel meghasonlva, ellenök Albert osztrák herczeggel lépett szövetségre, szükségesnek találta az ezzel kötött örökösödési szerződést egy Pozsonyba összehivott gyülés által, melyben 110 főúr, Pozsony és Sopron város követei voltak jelen, megerősittetni. — 10 évvel később 1412-ben három hónapig ült együtt Budán a fejedelmi congressus, s mig az ország a királya által kifejtett pazarfény költségeit a 13 szepesi város és három korona-uradalom elzálogosításával fizette meg, itt Zsigmond leánya Erzsébet Albert osztrák herczegnek eljegyeztetvén, az örökösödési szerződés megujittatott, és 25 év mulva 1437-ben a Habsburgház a magyar királyi széket, annyi örökösödési szerződések után, a nemzet szabad választása folytán, bár még nagyon rövid időre elfoglalta.

Zsigmond zavaros és az országra hátrányos uralkodása megváltoztatta a nemzet nézetét, a király hatalmának több országokra kiterjedése irányában, és óhajtotta volna tulajdon királyát biztosítani az országnak; miért is Albert megválasztásakor feltételül kötötte ki, hogy egészen magyar király leend, s a császári koronát csak a nemzet beleegyezése után fogja elfogadni. Albert ki is kérte és a kérelem irányában mindenkor túllovagias nemzet, különösen a baseli zsinaton együtt volt főpapság közbenjárása után, meg is adta a megegyezést.

Az osztrákházi első magyar királynak uralkodása sokkal rövidebb volt, mint sem az bármely irányban is

nyomot hagyhatott volna maga után: a viszonyok nem változtak, s a már egyszer érvényesített törekvés folyvást fentartotta magát.

III. Fridrik császár 53 évig tartó — 1440—1493 — uralkodásának cselszövényei végig vonulnak a magyar nemzet történelmi életének legváltozatosabb, de a dicsőség pillanataiban leggazdagabb, I. Ulászló, Hunyady János, V. László Mátyás király kormányaik korszakán; uralkodása benyulik a nemzeti szétmállás korszakának kezdetébe, megéri II. Ulászló alatt a fekete sereg szétveretését és maradványainak Bécs alatti fel konczoltatását; és ő ezen hosszú, unalmas és viszályokkal teljes, több felől szorongatott, többször megalázott uralkodás folytán, soha egy pillanatra szem elől nem téveszté, a német nehézkedés irányát hazánk felé, — mely nehézkedés már ekkor egy család uralma terjesztésében nyert kifejezést.

Fridrik, a mindig pénzzavarban élő fösvény, — Erzsébettől Albert özvegyétől pénzért zálogba veszi a koronát, vele Sopront és több városokat; gyámsága alá veszi Lászlót, s ezen gyámság jogán kormánya alá Ausztriát; és e koronát nemcsak az Anjou Hedvig mostoha unokája Jagelló Ulászló részére ki nem adja, hanem miután ezen ifju király, — ki, az osztrák ház magyaruralma folytonosságát ha félbe nem szakitotta is, mert a csecsemő László az ő választatása előtt már megkoronáztatott, de meg zavarta, és hivatva látszott lenni egy több nemzedékre kiterjedhető dynastiát alapítani, — a végzet szeszélyes menete folytán, a csatatéren hős halált halt; és igy miután az osztrák érdek a sors által ez uttal is kiegyenlítve lett azt még is vonakodott a nemzetnek visszaadni, és többszöri követségi kérelmek, alkudozások, szerződések sőt fegyveres fellépések meg-

hiusultával, — miután előbb némely pártosok által királyul választatván 1459-ben Németujvárott magát vele megkoronáztatta, — végre Mátyás király által 1462-ben szereztetett vissza terhes feltételek mellett; mely feltételek közt a ház hagyományos politikájához képest, a magyar koronának örökösödés utján leendő biztosítása volt különösen kiemelve, annyira, hogy e végre Mátyás még tulajdon vére magszakadásának és a magyar királyi czim megosztásának lealázó feltételeit is elfogadni s egy ideig türni, sőt ezen feltételeknek az országgyülés általi elfogadását kieszközölni kénytelenittetett.

Mátyás uralkodása rendkivüli nehézségek által volt környezve, melyeken csak az ő rendkivüli személyisége volt képes, ha nem is behatólag győzedelmeskedni, de legalább az egyensulyt fentartani. — Fájdalom, a siker biztosítéka egyedül személyében öszpontosult, s azzal együtt a kivívott eredmény is elenyészett.

Lángesze korának, különösen nemzetének miveltségi fokát messze túlszárnyalván, nyugot és kelet egyiránt növekedő ellenséges behatásai, az éjszaki szláv cselszövények s ingerlések, bent a visszaszorított de el nem nyomott olygarchia pártoskodása, a pápák nem mindég jóakaró beavatkozása ellen oly hatalmi eszközöket használt, melyek behatásainak nagymérvü következményeit kortársai fel nem fogták, sőt mert nem a kor véleményének kifolyásából meríttettek, inkább azokat sérteni látszának, azok ellen ellenszenvvel viseltettek, — értem a rendes adó és állandó katonaság alkalmazását.

Ezen hatalmi eszközöket Mátyás egyénisége nagyszerüségével, erélyességgel párosult ravasz tapintatossággal, a lovagias fenségnek felemelő de le nem bocsátkozó népszerüséggel való egyeztetésével, diplomatiai

ügyességgel, és magasabb látkörü, bár nem egészen átgondolt következetességü politikával egyesítvén, — nem csak Fridrik ravasz és kicsinykedő, harczra és békére egyiránt képtelen, de mindig következetes politikájának cselszövényeit volt képes két hosszú hadviselés által megtörni, s Magyarországra irányzott uralmi igényeit visszaszorítani, hanem sikerült koronája dicsőségének tekintélyét a korabeli született fejedelmek által is elismertetni, kik már azon időben is a születési legitimitás varázs leplébe burkolodván, őt csak szerencsésen felemelkedett kalandornak negélyeztek tekinteni. De Mátyás ennyi dicsőségének, épen ugy mint I. Lajosénak, nem lett, — szerintem már nem is lehetett — az ország jövendő önállósága biztositását illetőleg, határozott eredméaye. Az I. Lajos idejében még kicsiny osztrák herczegek német császárokká növekedtek, s a helyett, hogy a magyar király pátrtfogását keresnék, ellene német birodalmi erővel harczoltak s koronáját nyiltan igényelték; a Lajos idejében még Drinapolyig portyázó ozman törzs, már a magyar fenhatóság alá tartozó keleti tartományokat háborgatta, sőt az ország határait fenyegette; két felé az ország természetes határait biztosítani — nyugoton Schwarzwaldig, keleten a Balkánig, — már Mátyás rendkivüli egyénisége által teremtett hatalomnak sem sikerülhetett. Világtörténelmi harcz kezdete volt már ez, a keleti ifjú barbar erő s a nyugoti, fejlődésnek indult civilisatio közt. Mátyás teljesítette mire küldetése volt, fentartotta uralmának korszaka alatt az egyensúlyt, s ez által lehetővé tette a polgárisodás jövő diadalát, de nem volt képes megakadályozni, hogy e hosszú századokon keresztül vonuló véres harcz, hazánk földjéről eltávolittassék, még kevésbé azt, hogy ezen tusá-

nak első áldozatul ne essék hazánk önállósága, — pedig e szomorú jövendő oly közel volt.

Mátyás nagyratörő jelleme nemcsak képes volt fentartartani nyugot és kelet nehézkedései között az egyensulyt, nemcsak képes volt visszaverni az éjszaki szláv-invasiot Jagelló Kázmér lengyel király ellen, s meghasítani ügyes tapintatosság által a komolylyá valósodott — Vitéz s Ujlaky féle — fellázzadást: hanem képes volt egy hosszas és nagyobb mérvü támadó, illetőleg foglaló háborut is folytatni a cseh korona birtokáért.

A pápa izgatása, segédkezése s Mátyás catholicus buzgalma és a keletkező eretnekség elfojtásának szándéka voltak-e indító okai ezen igazságtalannak látszó támadásnak?

Magasabb politikai felfogás, az önfentartás ösztöne, s a jövő látnoki beismerése, sugalmazták-e Mátyás éber lelkének a törekvést, a nemzet hatalmát nyugotfelé szélesebb térre terjeszteni, hogy azt a keleti támadás árjának behatása ellen megvédhesse?

Az osztrák ház már akkor bontakozni kezdő hatalmának kellő határok közé szorítása javallta-e szükségét annak, hogy a nyugot szláv tartományok magyar fenhatóság alá jussanak, — nehogy a német befolyás által elborítva, annak a magyar állam elleni nehézkedési sulyát növeljék?

A szláv elem nyugotoni tömörülésének, s netalán az éjszaki szláv elemmeli egyesülés folytán, — mire az időben nagy kilátás volt, a szláv túlsuly felül kerülésének meggátlása volt-e a benső indok, mely a magyar népfiát Mátyást, a cseh népfia Podiebrad ellen fegyverfogásra készteté?

Vagy csupán személyes dicsvágy s Podiebrad elleni neheztelés és leszámolási viszketeg voltak okai

az ennyi lehető okok mellett még is indokolatlannak látszó háborunak, mely mig a keleti védelemtől az erőt elvonta, s a nemzet sulyos megadóztatása mellett 2 ½ millio aranyba került, még is semmi tényleges hasznot nem hozott; ki tudná ma biztosan megállapítani? Esetleg-e, vagy végzetszerüleg, nemzetünknek a nyugoti szláv elem elleni ezen harcza is, mint Arnulf és I. Rudolf idejében, ismét a német elem érdekében történt. A magyar és cseh nemzeti királyok, utolsó meteorok a két nemzet egén, Mátyás és Podiebrad, dicsőségüknek csak emlékét hagyták hátra nemzeteik számára, ivadékaik nem érhették el a trón magaslatát, s utánok mindkét trónt az utolsó Jagellók foglalták el, hogy gyávaságuk által a felbomlás processusát elősegítvén, rövid idő mulva, tért nyissanak a Habsburg remények valósulásnak.

A Mátyás halála után oly rögtön beállott hanyatlás, bár meglepőnek lássék is, a helyzetnek, az események öszvefüggésének s régen fogamzott és fokozatosan fejlődött okoknak természetes következménye volt. A nyugoti polgárisodás ösztönszerüleg tért keresett magának, melyen a kelet fanaticus hódítási rohamait felfogván, azokat saját területétől távol tarthassa; s innen magyarázható, hogy a német birodalom nemcsak közönynyel nézte az ozman betöréseket hazánk földére, de sőt ismételve adott birodalmi segélyt Fridriknek Mátyás ellen, mig azt a török ellen megtagadta; és politikája számitásaihoz tartozott Magyarországot annyira aláásatni engedni kelet felől, mig az elég gyenge leendett a nyugoti nehézkedésnek áldozatul esni, hogy ily módon ennek segélyforrásaival rendelkezhetvén, elháríthassa ön fejéről a végzetet. — A német és török császárok, mindegyik önérdekből, — bár természet szerint ellenségek, — egymás kezére játszottak és mint-

egy szövetséget képeztek hazánk ellen egész addig, mig ez állam egyéniségét fentartani képes volt. Ezen szövetséget Mátyás ellensulyozta, de következményeit el nem háríthatta. Személyiségének dicsköre, a nemzetnek erőt nem kölcsönözött, hanem vele együtt letünt, mert utódai és nemzete politikájának mérveit felfogni, annyival inkább folytatni képesek nem voltak: s mig itt helyét az olygarchák önérdek hajhászása, a megunt fegyelem alól kibontakozott frivol féktelenség, s ezek szüleménye a királyi gyávaság bitorul elfoglalják, nyugoton és keleten mintegy egymást felváltva a következetes politikának erőteljes kinyomatai lépnek előtérbe: amott I. Miksa, itt annak letünte után Soliman. I. Miksa a kicsinykedő, fösvény Fridrik fia, apjának szivóssági erényét öröklötte, de hibáit nem; személyiségében egyesítette nagyanyjának a lengyel Cimburgának óriási testi erejét, s anyjának a portugal Eleonorának délforróságu élvvágyát és szenvedélyeit, s ő, bár nagy fejedelemnek és nagy embernek nem mondhatjuk, középkori lovagias fenségében, óriásként tündöklik ki a Habsburg elődök és utódok hosszú ivadék-sorozatából.

Miksa, nejének burgundi Máriának hozománya által megalapítván családjának nagyhatalmi állását, a magyar koronához igényeit más hangon követelte mint elődei, s bár királylyá választatását, az olygarchia féltékenysége s a felébredni kezdő nemzeti függetsenségi visszahatás, meggátolták: azokat uralkodásának egész folyama alatt érvényben tartotta, és a magyar királyi czimet diplomaticai okmányaiban folyvást használta.

Zápolya István, a Hunyady ház nagy erényei szerzeményének örökségét áhitozván, a nélkül hogy annak nagyságát öröklötte volna, s az őt porból felemelő Mátyás politikáját sem felfogni, sem folytatni ké-

pes nem levén, annak elhunyta után rögtön odahagyja az osztrák helytartói fontos állomást, és Miksa könnyü szerrel visszafoglalja Bécset, vele Ausztriát, s győzelmes fegyvereivel Buda alól csak azért tér vissza, mert a még folyvást élő fösvény Fridrik tőle a szükséges költséget és a német birodalmi rendek, mintegy ösztönszerüleg félve az osztrák ház hatalmi túlsulyától, a segitséget megtagadták: s ezek daczára is sikerült neki, az 1491-ki békekötés alkalmával, Ulászló férfi ivadékának kihalása esetére, a magyar korona örökségét biztosítani, és sikerült, különösen a magyar főpapok és olygarchák soraiból, egy határozott osztrák pártot alakítani. A király szabad választási oly féltékenyen őrzött s palladiumként tisztelt jognak ily módoni elárusitása felébresztette a nemzeti ellenhatást, s az 1492-ki országgyülés azon sajátságos történelmi eseményéről nevezetes, hogy a magyar király, a magyar rendek előtt, szláv trónbeszédben védte az osztrák ház örökösödési jogát, de a felriadt nemzet hevesen tört ki a nemzeti önérzetet sértő szerződés ellen, melyet, a még nyilvánosan fellépni nem merészlő, de naponként szaporodó osztrák párt tagjai egyenkint irtak alá. A szerződés megerősítését megtagadta az 1493. s 1505-iki első országgyülés is; az 1505-ik évi második országgyülésen pedig a nemzet függetlenségi visszahatása oly élesen nyilatkozott, hogy a rendek jövőre a magyar trónról minden idegennek kizárását határozták el. Sajnos, hogy a nemzeti akarat, oly kis mérvü tulajdonokkal biró családban nyert kifejezést, mint a minő a Zápolya család volt. Miksa fegyverrel akart ellenszegülni e határozatnak, s attól csak az Ulászlóval kötött ujabb örökösödési és kölcsönös házassági szerződés folytán állott el. Az 1507. és 1508-ki országgyülések ismételve tiltakoztak a fejedelmek által kötött titkos szerződések ellen, de azoknak következményeit sem ezek, sem Zsig-

mond lengyel király közbenjárása, sem a Zápolya-párt fondorkodása meg nem akadályozhatták. A gyáva és tehetetlen Ulászló e részben a kérlelhetetlenségig következetes volt. Az örökösödési és házassági szerződés 1515-ben Bécsben ismételve megujíttatott, melynek az öreg Perényi nádor magát Pozsony utczáin zsellyeszékben körülhordoztatva, nyilvánosan ellentmondott ugyan, de azt később maga is, mint magán egyén, a nádori méltóság beszenyezését nem merészelvén s azt ön személyétől különválasztván, aláirta.

Miksa nem érte meg a szerződés érvényesítését; de már halála évében, 1519-ben, megköttetett a kettős házasság Jagelló Lajos és Habsburg Mária — Habsburg Ferdinand és Jagelló Anna között. Hét év mulva kihalt a Jagelló törzs, s a Habsburg ház igénye, melyben a német nehézkedés sulya rég idő olta öszpontosult, Magyarországot illetőleg teljesedést nyert.

Ez volt helyzete nyugotfelé a magyar államnak: — folytonos védelem annak túlnyomósága ellen, mely ellen csak addig volt képes magát fentartani, mig a keleti nyomás egy nagyobb állam alakulásának szükségét előtérbe nem tolta.

Nyugot nehézkedésének következményei talán elháríthatók leendettek, ha a magyar állam határai dél és keletfelé a természetes vonalokig, a tengerig és Balkánig annak idejében kitüzve, s azon területen a magyar befolyás megszilárdítva lettek volna: de mind ez el lőn mulasztva, részint egyes uralkodóink hibái miatt, — részint azon természetes okból, mert a nemzet, maga is ujoncz a nyugoti polgárisodásban, nem rendelkezett a polgárisodásnak annyi fölényével, menynyi a kelet felé hatás sikerét tartósan megalapítani és biztosítani képes lett volna.

V. FEJEZET.

Keleti hatás.

A honfoglalás idejében, bár a közeledő felbomlás csiráit bensőleg rejtegetve, külsőleg még fentállott a keleti császári birodalom, melynek Pannonia felé fekvő, laza hűbéri kötelékkel fűzött, tettleg majdnem független tartományait erőteljes bolgár és szláv népek lakták, ezek meghódítása nagyobb erőfeszítést kivánt és kevesebb zsákmányt igért, hogysem a zsákmány vágyó harczosok tettvágyát nyugottól elvonni, s a hon alapítás messze előrelátó érdekében, kelet s dél felé irányozni törekvést keltett volna.

Bár az Europávali első érintkezés kelet közvetitése folytán történt, Bölcs Leo segédül hiván őseinket 889-ben a fellázadt Simon bolgár hűbéres fejedelem ellen; de a keleti császárság befolyása hazánkra, bár három századon keresztül fel-felmerült, szerencséjére polgárisodási jövőnknek, döntő és tartós nyomokat nem volt képes hátrahagyni; de más részt politikai jövendőnk hátrányára a magyar befolyás sem volt képes délkeleten hatályos kiterjedést alapítani. A vezérek korában Zoard és Kadocsa a Dunán átkeltek ugyan hóditási tervvel egész a Feketetengerig, de ha Anonymus igazat mond, a foglaló sereg Görögországban maradt és többé vissza nem tért. — Konstantin császár 942-ben aranynyal vásárolja meg a békét, a későbbi csatározások pedig 958-ban, 961-ben és 970-ben vereséggel végződtek a görög földön. — Konstantin törekedett a görög befolyást nemzetünkre megkisérteni, s a béke követség vezéreit Gyulát és Bulcsut úgy látszik hajlan-

dókká tette a keresztyén vallás elfogadására; talán Hierotheus is az ő rendelete folytán ment Erdélybe a keleti ker. vallás terjesztése érdekében: de a keleti vallás terjesztése csakhamar túlszárnyaltatott a nyugoti térítés fölénye által, s már Istvánnak sikerült a keleti egyházat Erdélyben is háttérbe szorítani.

Meddig tolták ki honfoglaló őseink délirányban az ország határait, e helyen vizsgálni nem szándékom, ha elfogadjuk is azon állitást, hogy Zalán megveretése után Lél, Bulcsu, Botond egész az Adriaig hatoltak, Horvátországot elfoglalták, valamint Braszlavo fejedelem birtokait a Pannonia Saviat, — Zágrábot, Valkot Pozsegát; másrészről el kell ismernünk, hogy ezen részek meghóditása nagy részben mulékony megszállás lehetett, mely sem a foglaló nemzet ottani megtelepedését, sem tartós birtokba vételt, sem állandó határ-alapitást nem eredményezett.

Már Taksony alatt 950 körül beljebb szorult a déli határ, valamint a keleti határ sem terjedt a Balkánig mint némelyek szerint Zoltán megállapitotta; — Paulimir szerb fejedelem egyesség utján kiköti, hogy a magyarok a Szaván túl ne kalandozzanak. S ha elhiszszük is, hogy Muncimir horvát fejedelem elismeré a magyar fensőséget, annyi történelmileg bizonyos, hogy I-ső Béla leányát Ilonát, Sz. László testvérét Zvoinimir független horvát fejedelem vette nőül.

Hogy Bulgaria a Belgrád melletti csata után és Szervia Császlavus fejedelem legyőzése után, elismerték e a magyar fenhatóságot, és ha igen, meddig tartott az? nem lehet történelmileg biztosan megállapitani, — annyi bizonyos, hogy ezen uralom sem tartós, sem biztositott nem volt.

A történelmi ködből kibontakozva biztosan tudjuk,

hogy 1072-ben Ducas Mihály bosniai helytartóját Niketast a királyi herczegek Belgrádnál megverik és a várat beveszik; továbbá hogy Zvoinimir halála után özvegyének kértére I. László a horvát ügyekbe elegyedvén, azon országot 1091-ben elfoglalja, és Álmost Gejza kisebb fiát, annak trónjára ülteti. Kálmán király pedig Péter, — horvát olygarchát legyőzvén, Horvátországot a magyar birodalomhoz kapcsolja, — és 1102 Traunát Jadrát — Spalatót bevévén Zara-Wechiában magát Dalmátország koronájával megkoronáztatja.

Ezen két nagy fejedelemnek sikerült az ország déli határait a természetes védelmi vonalokig kitolni, de ezen valamint a keleti határokat képező tartományok birtoklása folyvást villongás tárgya lévén, biztosan és nyugodtan berendezhető nem volt; és sem az ott lakó népek beolvasztása, sem a főldnek a magyar koronába teljes beosztása nem sikerült az ozman törzs átalakitó berohanásai előtt sem.

Alig hunyta be szemeit Kálmán, már Dalmatia, vagy inkább a tengermelléki városok fellázzadtak, és Velencze az Adrián uralmát biztositandó, először lép cselszövényeivel a magyar állam ellen sikra. — 1115 Ordelafo Faliéri doge a dalmatiai városokat elfoglalja — melyeket ugyan 1117-ben II. István vissza foglal, de Jadrát megtartja Velencze.

II. István háborut folytat a keleti császárral is, s bár annak birodalmában messze behatolt, de eredmény nélkül tért vissza.

II. Béla Uros szerb fejedelem leányával hozományul kapja Rámát vagy Bosniát; de ezen sógorság, s a középkori szerencsétlen fogalom a majestásról s állam oszthatóságáról, melynek Béla is hódolva — fiai

közt a birodalmat megosztotta, s az innen származott trón- viszályok, a keleti császársággal több mint félszázadig tartó bonyodalmakba keverték a magyar államot mely idő alatt Velencze is folyvást igyekezett a Dalmát városokra fentartott igényét érvényesiteni.

A szerb fejedelem Csudomil, Ilonának Béla király nőjének testvére, a magyar trónra lépett unoka öcsét II. Gejzát a keleti császár ellen segédül hivta. — A keleti trónon Comnen Manuel erélyes és cselszövényes kitünő fejedelem ült, ki képes volt felfogni a következmények fontosságát, mely a keleti befolyásnak a magyar állam ellenébeni biztositásából keleti Európa jövő alakulására nézve keletkezhető volt; s a czél kivitelére birta az akarat teljességét és a kitartás erélyét és megkisértette az eszközöket alkalmazásba venni; de az ő kora e nagy czél kivitelére késő kor volt. — A magyar állam harmadfél százados fennállása óta sokkal inkább meg volt nyerve a nyugati politika és polgárisodás hatásának, mintsem, a feltartózhatlanul sülyedésnek indult, s egy időre a fejedelem személyisége által fentartott, de belül rothadt kelet, — ily nagy eredmény létesitésére képes lett volna. Comnen Manuel a trónkövetelő királyi herczegek igényei támogatásának ürügye alatt, igyekezett az országot fegyverrel meghóditani : támogatta Boricsot II. Gejza ellen; — III. István és II. László ellen a házasság által görög érdekbe vont II. Istvánt; megmérgezte a független és szilárd jellemet tanusitni kezdő III. Istvánt, és Bélát annak testvérét nagy mérvü terveinek eszközéül használandó, a magyar állammal egyesitendő császári birodalom örökösévé tüzte ki, udvarában görög nyelvben és szokásokban nevelteté; s bár később született fia érdekében a trónörökléstől és leánya kezétől megfosztá, de még is családjába házasi-

tá, és a birodalom java előmozditására eskűvel kötelezé. — A trónviszályok alatt a magyar királyok ellen folytatott háboruban Szerémet és Dalmatiát elfoglalta; és azokat csak az ő halála után foglalta vissza III. Béla szilárd jellemű s rendező tehetséggel felruházott jeles királyunk, ki a görög udvari nevelésnek előnyeit, de nem fonákságait is elsajátitotta. III. Béla visszafoglalta a velenczeiktől 1117 óta folyvást birtokolt Jadrát is, és a déli tartományokat a Velenczével 1189-ben és 1193-ban folytatott háborúk, s a karantani Albert által Horvátországban támasztott zendülés diadalmas bevégzésével megtartotta.

Imre királyt rövid erélytelen uralkodása alatt folyvást foglalkodtatták a délkeleti ügyek. István szerb fejedelem fellázadt a követelt magyar fenhatóság ellen, ezt leverve, helyébe Vulkánt segité a szerb fejedelemségre. — A Szerbiára tört Joannitz bolgár fejedelem ellen sikerrel harczolt, de ezen hadjárata alatt Velencze a franczia keresztesek segitségével Jadrát ostrommal bevette, honnét azonban a pápa közbenvetésére, ki a magyar állam erejét a szentföld visszafoglalására akarta igénybe venni, kivonult.

Az Árpádok utolsó századát a barbar népek betörései, s az itt települtek beolvasztásának nehézségei, a mindinkább sulyosodó nyugati befolyás, a Habsburgok keletkező igénye, az olygarchiának II. Endre pazar és silány uralkodása idejében fogamzott, a nemzeti veszélyben kifejlett, s a trónviszályok folytán tetőpontra jutott tulsulya, — sokkal inkább elhomályositották, mintsem ez időszakban a délkeleti ügyek rendezése sikerülhetett volna.

Velencze leskelődő politikája felhasználta a tatár invasio folytán beállott zavart, 1244-ben Jadrát elfoglalta.

A pártos és szenvedélyes, — de tettre vágyó és erélyes V. István még atyja életében 1268-ban Widdint beveszi s Bulgaria nagy részét a magyar fenhatóság elfogadására szoritja, és a Szerbiában kitört zavarokat fegyverrel elintézi. — De a kéjekbe merült IV. László uralkodásának végén Uros szerb fejedelem országát nem csak függetlenité, sőt a macsói bánságot is elfoglalja; és a zavarban halászni mindég ügyes Velencze a tengerparti városok egyrészét veszi birtokba.

Az utolsó Árpád III. Endrének rövid országlása, — mig a befolyást igénylő papi és olasz párt által, méreg által láb alól el nem tétetett, — csak erőlködés volt a trónon megmaradhatni, és nem uralkodás, — nyugaton a Németujvári grófok, éjszakon Csák Máté, Erdélyben László vajda, délen a Brebiri grófok, nem tagadták ugyan meg nyiltan és elvben a majestas elismerését, sem az ország területi egységét felbontani nem igyekeztek, — de ugy látszik olynemü vazallságra törekedtek, mely a királyi hatalom által alig korlátolva, a bitorolt területen mintegy független legyen, milyet az időben a frank és német olygarchák szerencsés s ez utóbbiak tartós eredménynyel kisérlettek meg.

A 14. században, melyet Anjou dynastia uralma tölt be, a nemzet életében eddig ismeretlen uj befolyás, — az olasz lép előtérbe, mely nyári felhőként sebesen átvonulva, a nemzet politikai életére döntő hatást nem gyakorolt ugyan, de az olasz hadjáratokban elpazarlott temérdek kincs és magyar élet árán szerzett a nemzet, vagy jobban mondva a főnemesség, némi felszines miveltséget, érzéket a szép iránt, fogékonyságot az élet kellemesebb alakbani élvezésére; de ezen előnyök mellettitt hagyta ezen befolyás a czimer- és czimvágyat, az erkölcsi ledérséget, a vallási rajongást és türelmet-

lenséget, — a zsidó gyülöletet. — E befolyásnak főtényezője volt a pápai hatalom, különösen annak kitünő és erélyes személyesitője V. Kelemen.

Az olasz pápai befolyás felhasználta a magyar állam déli tartományait s azok hatalmas olygarcháit, kiknek segitségével sikerült neki a német és nyugoti szláv befolyást háttérbe szoritani, s a magyar trónra, a sok igénylő Árpád leányági ivadék közül, egy nápolyi herczeget ültetni.

Ezen időszak kezdetén a hatalmi tulsuly az állam délkeleti részei előnyére kezdett irányulni; s maga a király is Róbert Károly több évekig Temesvárott tartotta székhelyét, — de részint az ottani olygarchák hazafiusága, mely irtózott az állam ősi intézvényeinek felforgatásától és hatalmi sulypontjának áthelyezésétől, részint ugyanazoknak a magok körében lehetőleg független helyzetben maradási vágya, s ez okból a királyi tekintély távolabb tartására törekvése, részint és főleg a déli részek zilált szervezetlen helyzete, nem engedték meg, hogy a hatalmi sulypont délkelet birtokában maradjon; de más részről a délkelet segélyével trónra jutott Anjouknak sem sikerült azon részeket a magyar állam consolidált keretébe beosztani.

Károly több izben volt kénytelen fegyverrel intézni a délkeleti ügyeket. — Velencze 1310-ben megszállta Dalmatiát, — 1313-ban Brebir Mladin árulása folytán elfoglalta Zárát, 1322 és 1323-ban ezen Mladin és fia György ellen harczol, de Velencze fentartja fenhatóságát némely tengerparti városban. — 1318-ban Milutin szerb ellen harczol, s őt a magyar fenhatóság ujra elismerésére szoritja. — 1330-ban minden ok nélkül haddal támadja meg a fenhatósági adót folyvást fizető Bazarád Mihály oláh fejedelmet; de az igazság

talan harczban megveretve, az magát függetleniti — és csak később 1342-ben fia Sándor hódol meg ujra önkényt Lajos királynak. I-ső Lajos öt izben folytat háborut Velencze ellen Dalmatiáért. 1346-ban Velencze Jadrát beveszi s békekötés folytán is megtartja: Dusan szerb fejedelemmel szövetkezve ismét fegyverrel lép föl Dalmatiáért, de Lajos személyes vezérlete alatt Spalatot beveszi, Istria és Friaul egyrészét elfoglalja, az 1357-ki háboru után Velencze lemond a dalmát városokról Lajos viszont Istriáról és Friaulról, és Dalmatia ügyét egy magyar küldöttség által rendezteti. — A nápolyi igények biztositása végett Velencze hatalmának megtörése szükségesnek mutatkozván, Lajos nagy coalitiót rendez ellene, szövetségbe vonván Paduát, az osztrák herczeget, Genuát, és a bosnyák fejedelmet Tvartkót Velencze ellen maga részére biztosítani óhajtván, királyi czimmel ruházta fel, s 1378—81 tartó háborúban szárazon és tengeren megalázta, de mint uralmának egyéb vivmányait, ugy ezen nevezetes háboru eredményét is meghiusitotta a szertekapkodás; mert mig előbb a választandó dogek megerősitési jogát és igy fenhatóságot követelt a magyar korona részére, később, a franczía Anjou Lajosnak a nápolyi trónra formált igénye foglalván el figyelmét és erejét, Velenczével a békét hirtelen megkötötte, a magyar kereskedelem nagy hátrányára lemondván a dalmát sóvali kereskedés jogáról, és beleegyezvén a tengereni kereskedés megszoritásába.

Hittéritői buzgalmában harczolt Lajos a bosniai patarenus felekezet kiirtása végett, de vezére Konth Miklós nádor Strebernik ostroma alól visszaveretett. — Szerencsésebb volt Szerbiában, mert Uros szerb fejedelemtől a macsói bánságot vissza foglalta, és a magyar fenhatóságot ismételve megerősitette.

Mig a magyar királyok, a nyugati befolyást a lehetőségig ellensulyozva, az állam hatalmát délkelet felé megszilárditani, kevés sikerrel bár, de folyton törekedtek: azalatt folyton közeledett a végzet eszköze, az ázsiai nép-excrementum utolsó de most is erőteljes söpredéke, — az ozman törzs, feltünve mint egy folt felhőcske a messze láthatáron, mely elől a gondtalan szemlélő menedéket nem keres, nem is sejtve, hogy rövid időn pusztitó viharrá erősödve rombolólag fog keresztül vonulni a vidéken.

Kárhoztathatjuk e tehát Lajos királyt, hogy azon felhő vészes rejtelmeit föl nem ismerte, — s midőn 1365-ben a töröknek hódolt s vele szövetkezett Sisman bolgár fejedelmet Viddinnél teljesen leverte, a győzelem eredményét fel nem használva s a helyszinén Apor Dénest hátra hagyva, maga az Ausztriában kitört zavarok intézésére sietett?

Nehéz ugyan, az utókortól nagynak nevezett, s annyi egymást követő nemzedék által a dicsősség fénykörében tisztelt király emlékét szigoru birálat tárgyává tenni: de gondolatom szerint a historiai igazságnak hódolunk, midőn a kárhoztató vélemény kifejezését merészeljük.

Lajos egész politikájának eszménye, nem egy erős hatalmas és biztositott magyar állam alkotása, hanem családja számára fényes dynastiai hatalom alapitása volt. — Ezen czél kivivására használta fel a magyar állam segélyforrásait, vér és pénz erejét, a nélkül hogy az e részben szerzett előnyök visszahatását a magyar állam javára a felhasznált erő pazarlás arányában eszközölni akarata és képessége lett volna.

Ő családja számára koronát keresett és szerzett Halusban s Lengyelországban és Nápolyban; örökösödési

szerződést kötött a Luxenburg és Habsburg családokkal, ezáltal igényt szerzett az osztrák tartományokra, Cseh-, Morvaországokra, sőt a császárságra; vazalljaivá tette a bolgár, bosnyák, szerb, oláh, moldvai fejedelmeket, megalázta Velenczét, megfékezte a függetlenségre törekvő tengerparti városokat, és a délszláv olygarchakat, — s mindezek daczára ismételheti-e a történet komoly muzsája a költő szavait, hogy hazánknak a nagy király alatt három tengerpart virányi vetének határfalat? valóban, bár mennyire fájjon is a lelkesültség lelohasztása : nem ismételheti. — A Balti tenger soha nem volt a magyar állam határa, a független és erőteljes de féktelenségében folyvást önmagát emésztő Lengyelország határa volt az Lajos idejében, mely az ő uralmát alkotmányos feltételek alatt fogadta el, és helytartóul ott hagyott anyját, a Lengyel Erzsébetet is a kormányzás harmadik évében már zendüléssel fenyegette, mert a Lajos által elrendelt törvénytelen telekadó beszedését szorgalmazta ; s bár Lajos a lengyel sérelmi országgyülést Kassán tartotta, kénytelen volt a lengyel kivánatoknak engedni, és lengyel uralmának fentartása a magyar államtól csak áldozatot követelt de hasznot nem hajtott.

A Fekete-tenger sem képezte határát a magyar államnak Lajos idejében; mert a magyar határ és a fekete tenger közt kétes érzelmü vazall fejedelmek országoltak , kik a függetlenséget csekély évi adóval megvásároltnak tartván, a magyar állam érdekeknek felibe helyezték saját érdeköket, — és egyik legfőbb hibája Lajosnak, hogy ezen tartományokat sem véglegesen meg nem hóditotta, mert fegyverét családi érdekek másfelé vették igénybe, sem megnyerni nem tudta. — Hittéritői buzgalma átalában több kárt mint

hasznot okozott, — az állam délkeleti érdekeit illetőleg pedig teljesen elhibázott volt. — Ő Keistut, Litván és Atlamos tatár vezéreket, ugy a bentlakó kunok még pogány vallást követő töredékét a keresztyén vallásra téritette, a zsidók áttéritésében is fáradozott, s az áttérni vonakodókat számüzte; de ha ezen téritései a mivelődés érdekében hasznosak voltak is, azon türelmetlensége, melylyel a keresztyén dissentiens felekezeteket üldözte az államra nézve veszélyes volt. Ezért hagyták néptelenül bogdán Drágos vezérlete alatt az oláhok Mármarost, ezért lázzadt fel László oláhországi vajda, ezért voltak elégedetlenek a bosnyák Patarenusok, a szerb óhitüek; és ezen türelmetlenségi buzgalom homályositotta el szemeit, midőn a segitségért esdeklő Paleologus János keleti császár figyelmeztetése folytán sem ismerte fel a török terjeszkedés nagy horderejét, s a magyar állam érdekével szemben oly kicsinyszerü feltételhez kötötte a segély nyujtást, hogy a keleti császár az orthodox egyházból lépjen át a katholikus egyházba.

Lajos ezen buzgalma egy pápánál talán erény lett volna, a magyar királyban hiba volt; de fájdalom ezen időben csak a pápák birtak a politikai emelkedettség ihletével, ők ismerték fel a török hódítás horderejét s a politikai egyensuly jelentőségét, a királyokat családi, az olygarchákat pártérdekek vezérelték, a nép csak tömeg volt.

Lehet, hogy Lajos térítési buzgalmát politikai indokok is vezérelték, a catholicismust az összesimulás emeltyűjének tekintvén; és nem tagadhatni, hogy ha a keleti egyháznak a nyugotiba olvasztása neki sikerül, Europa keleti talán éjszaki részeinek is történelmi fejlődése másként alakul; de ezen nagyszerü eredmény elérhetése végett, szükséges lett volna, hogy Lajos

egész, tagadhatatlanul nagyszerü egyéniségét s a magyar állam minden segélyforrásait ezen mérlegbe vetette, szóval politikájának sulypontjává a délkeleti hatalom megalapítását tette volna; s különösen hogy a még akkor talán legyőzhető török foglalás és pusztítástól a dunai tartományokat megőrizte volna. Ő ezt tenni elmúlasztotta, s mulasztása végzetszerü volt a magyar állam jövőjére.

Az Adriai tenger határát képezte ugyan a magyar államnak Lajos elatt, de már a tengeri uralmat Velencze gyakorolta, és Dalmatia, daczára az 1358-ban az esztergomi érsek és Széchy Miklós országbiró elnöségök alatt müködő választmány rendezésének, oly laza kötelékkel volt az anyaországhoz csatolva, hogy a tengerparti városok Velenczének és a magyar államnak is adózván, a két ur közt több mint municipalis függetlenséget élveztek. Az 1378-ki nagy háborúnak pedig, mint felyebb említénk, kivánt következményeit a hirtelen kötött békekötés meghiusitotta. Ily módon dél irányban sem lőn az ország helyzete biztosítva.

Valóban Lajos országlásának hibáit tragicus fejlődéssel boszulta meg közel jövőben a végzet, vagy nyiltan szólva, hibáinak szükségkép bekövetkező következményei hamar teljesültek; de személyes kiváló tulajdonai miatt mind e mellett is hálás volt iránta az utókor, mert emlékét a dicsőség fénykörével övedzve adja át a nyomról nyomra következő nemzedékeknek.

Az eszmény, minek az állam nagysága biztosítását is alá rendelte, családi hatalmának megalapítása, szemei behunytával öszveomlott, s a nagy király özvegye és leánya zokogás közt lőnek tanúi, egy, az elhunyt kegyelméből felemelkedett olasz herczeg magyar király-

lyá koronáztatásának. Ez lőn gyümölcse a nápolyi igényekre pazarolt vérnek és kincsnek.

Még Lajos halála évében fellázadt az általa királyi czimmel díszített Tvartkó bosnya fejedelem, ki tiz évig tartó háborúval kinozta a déli részeket.

Egypár év mulva bekövetkezett a Horváthi és Palisnai féle ocsmány lázadás, melynek tragicus episodjai közé tartozik a királynék fogsága, és az anya-királyné iszonyú meggyilkoltatása.

Hamar bekövetkezett a lengyel koronának Hedvig kezével a Jagellókra lett átruháztatása. Sovány eredmény a magyar vérnek évtizedeken keresztül, a lengyel korona megszerzése érdekében lett pazarlásáért.

Bekövetkezett az oláh és moldvai fejedelmek fellázadása s Bulgariának Bajazed általi elfoglalása, és bekövetkezett tizennégy év mulva 1396-ban a nikápolyi iszonyú vereség. Mind Lajos kormányzata hibáinak következményei.

A királyok fövenyre építenek, midőn családi érdekeiket az államétól elválasztják; s a népek megérdemlik sorsukat, midőn magokat ily politika eszközeivé felhasználtatni engedik.

A nikápolyi csata megrázkodtatta Közép-Europa addigi államrendszerét, és megváltoztatta a magyar állam helyzetét. A mohácsi vészig nyuló 130 év alatt, már nem csak magáért vivta az élet-halál-harczot, hanem paizsul szolgált a nyugoti polgárisodás és igy az összves Europa, mondhatnánk emberiség jövőjének megvédése érdekében; felfogta a legközelebbi s azért legsujtóbb csapásokat, azokat sok ideig példátlan dicsőséggel feltartóztatta, — csoda-e, ha végre kábultan, de nem megtörve, öszverogyott? Az általa védett nyugot pedig beteg embernek tartotta, mohó vágygyal les-

vén halála esetére, hagyománya szétragadozásának bekövetkező pillanatát.

És ezen nemzet, mert a polgárisodás követelményeit el nem utasította, él ma is, s az őt elkábító nagyhatalom jutott a beteg ember sorsára, kinek hagyományára az azóta jóllétben gyarapult, általunk megvédett nyugot ma épen oly mohó vágygyal várakozik, mint hajdan a mienkre, ismételt tanúságul, hogy az ember hatalmának forrását nem a nyers erőben, hanem a szellemben, vagyis abban a mi nem anyagi, rejtette el az isteni gondviselés, mert az az ő kifolyásának szikrája.

Ilyen lévén, vagyis a történelem fonalán ilyenné alakulván a magyar államnak délkeleti irányban geographiai és etnographiai helyzete: bebizonyítottnak vélem azon tétel igazságát, hogy a magyar állam azért nem nőhette ki magát olyan állammá, mely közép Europában a polgárisodás megőrzésére, s a kelet és nyugot közti egyensuly fentartására önmagában elegendő lett volna: mert geographiai helyzete, s ennek folytán történelmi alakulása kedvezőtlen volt.

Talán mellőzhetem ez alkalommal a harmadik ok részletezését, mely nemzeti hibáinkban keresendő: milyenek a pártoskodás, s ennek kifolyásai, a gyanusító, rágalmazó, viszálykodó, türelmetlen, fegyelmet nem tűrő, a jó irányában is, mert ellenvéleményütől jön, negativ ellenzési szellem, a munkátlanság s urhatnámsági vágy, mely a polgári foglalkozásokat osztályozva, azoknak egy nagy részét a magyarhoz nem méltókká keresztelte; a dölyfösségbe átcsapó büszkeség, mely a más fajok assimilatioját akadályozta, a szerencsés viszonyok közti elbizakodottság, szerencsétlenségbeni csüggetegség: mert ezen hibákat nemzeti erényeink nagy részben ellensulyozzák; ilyenek a természetes, jó-

zan higadt ész, vitézség, nemeslelküség, dicsvágy, hazaszeretet, bőkezüség, szabadság és vendégszeretet, vallási türelmesség.

Ezen hibák és erényeknek, az állam életre befolyását részletezni ez úttal meg nem kisértvén: áttérek azon tétel tanulmányozására, miért volt szükséges a magyar államnak nyugottal szövetkezni, — s ezért az állam külirányban egyéniségét, ha nem is jogilag, de tettleg áldozatul hozni.

VI. FEJEZET.

Az ozman hatás következménye.

Mik voltak az okok, hogy az ozman hatalom nem Belgrád, Buda vagy Érsekujvár, hanem Bécs alatt töretett meg? s volt-e időpont, melyben a megtörés sikerülhetett volna? — e kérdéseket átalánosságban megfejti az állam eddigi történelme, melyből kimutatható, hogy a magyar állam nyugotról folyvást zsibbasztva, délkelet felé meg nem erősödhetve, nem birt elég erővel arra, hogy az ifjusági erőtől duzzadó, az izlam hatásánál fogva fanaticus, a szerencse különös szeszélye folytán két századon keresztül csaknem folyvást kitünő, erélyes és harczias szultánoktól vezérlett ozman hatalomnak ellent állhatott volna, azon hatalomnak, mely keletkezése és létezhetése feltételeit még mind épségben birta, t. i. a szilaj és nyers, de a vallás és feltétlen absolutismus által még is fegyelmezett erőt a folytonos harczokra és tért a folytonos pusztításra s a politikájának sarkkövét képező pusztítás általi terjeszkedésre. Mihelyt e képtelen és sok időre fen nem tartható politika határkőbe ütközött, szükségkép be kellett állni a hanyatlásnak, mert a létezhetés feltétele megszünt. — Ezen határkövet képezhette volna talán Belgrád vagy Budavár, ha Lajos után közvetlen egy Mátyás jutott volna a magyar trónra, de szerencsétlenségére a nemzetnek, az ingatag, pazar, kapkodó, rajongó és mégis erkölcstelen Luxemburg Zsigmond, s vele a viszály, üres kincstár, olygarchicus féktelenség, női aljasság, a nyugot diplomatiai viszályiba való haszon nélküli bonyolódás, vallási türelmetlenség, üldözés és há-

borúk és ezek folytán a sülyedés székeltek egy fél századig a magyar trónon és zsibbasztották az állam erejét.

A Dráván túli részek ezúttal nem voltak oly szerencsések, mint az Árpád ház kihalta után, hogy az olasz befolyás folytán, a magyar államnak királyt adhattak volna. A nápolyi dynastia nem fészkelhette meg magát a magyar trónon, győzött a német szláv befolyás; de ezen viszályok, a bosniai zavarok, velenczei háborúk, nyitva hagyták az ország délkeleti részét, a Velencze által is titkon segített s Hervoja hitszegése által erősbödött török betörésnek.

Az 1419-ki győzelem csak egy 5 évig tartó fegyverszünetet eredményezett. A szerb szövetség, mely Lazarevich és Brankovich Györgygyel köttetett, ha feltételei mind két fél által hiven teljesíttetnek, talán képes lett volna más alakot adni a történelem kifejlődésének, de ezúttal nem nyomozván melyik fél hibája folytán, eredményre nem vezettek, s az 1428-ki háborúban Murad szultán diadalmaskodik, Brankovich meghódol, leányát a nagyur háremének áldozza és Szerbia a helyett, hogy a magyar állam védfalát képezné, ezentúl minden segélyforrásaival ellene használtatott fel a török által. — 1432-ben meghódolt a töröknek Vlád oláh fejedelem is, és bevezette azt Erdélybe, hol a három nemzet, mintegy előérzetében a küzdelmes jövőnek s érzetében az őt védeni nem képes anyaország hanyatlásának, azon nemzeti szövetséget kötötte, melyet a viszonyok teljes átalakulása után, ma is Erdély alkotmánya alapjául erőlködnek némelyek fentartani. — Alakulhatott volna-e akkor négyes nemzeti szövetség, midőn az oláh fejedelem vezette be az addig ismeretlen ellenséget? — és van-e szükség ma az egyéni egyenjoguság korszakában egy hazában nemzeti szövetséget

beczikkelyezni? — valóban az állameszmének és egyenjoguságnak értelmezése, ma az ilynemü alkotmányt anachronismusnak kénytelen tartani, mig a 15. században mint hatályos védelmi eszköz, jogosult és czélszerü volt.

Az 1435-ik évi országgyülés által felállított honvédelmi rendszer, a mellett, hogy az alkotmány igazságtalanságát a paraszt osztály irányában a portalis militia felállításával tetőzte, és ha lehető lett volna a lealacsonyitás alsóbb fokozata, arra kényszerítette, hogy a jogtalan a honvédelemben tartozzék ugyan részt venni, de nem mint osztály és nem a maga neve alatt, ha nem mint a telek járuléka, — ezen rendszer mondom nem hozta szinvonalba az erő kifejtést a beállott szükséggel, és az ellenség e részbeni előhaladásával, mert a török már régen fegyelmezett állandó katonasággal harczolt, a janicsárokkal.

Csoda-e, ha közbejövén a hussita és velenczei háborúk, majd az erdélyi pórlázzadás, a nagy hős s e század törpéi közül óriásként magasló, ma is rejtélyes Hunyady János 1437-i ki szerbiai nagy győzelme Murad szultánon, nem volt képes a török terjeszkedésnek kimutatni a határkövet?

Hosszú ideig volt ő és hős fiai paizs és vért a magyar nemzet élete fölött, de csoda-e ha a rothadásnak indult anyagban a chemiai fejlődést meg nem semmisíthették? elég, hogy késleltették; lehetetlent ember nem alkothat, sem az anyagi, sem a moralis világban.

A Zsigmond halála utáni husz év, 1438—1458 nevezetes világtörténelmi időszak, kezdete a középkor eszméibőli kibontakozásnak, magával hozva az átalakulás vajudásainak előfájdalmait, kétséget a fenálló biztosságában, habozást a régi fentartásában, bizalmatlan-

ságot a kétes uj iránt, előbb az eszméknek, majdan az államoknak átalakulását siettették az ozman hatalmi törekvés ujabb vívmányai, Murad és Mahomet diadalai, Konstantinápoly eleste s az utolsó ókori birodalom végenyészete. A nemzetek sejteni kezdették, hogy uj államalakulás küszöbén állanak, de még nem tájékozták magokat az események hordereje iránt. Nem különösen hazánk, s kivált az annak sorsát kezeiben tartó olygarchia és kiváltságos osztály. Itt a királyválasztási pártviszályok, az olygarchia féktelensége, s az aristocratia szükkeblüsége kiáltóbb szinben tünnek föl, mint bármikor az aránylag biztos multban. De nemcsak az emberek, az események is hátrányosan alakultak a nemzet életére nézve. Az annyi kisérlet után végre magyar trónra jutott habsburgházi első király Albert rövid országlás után meghal, maga után az atyja hibáit öröklött özvegyét várandó helyzetben hagyva. Ha Albert tovább él, s a magyar trónon ivadék sorozat követi, valószinüleg más alakulást nyert volna hazánk történelme; ez esetben is bekövetkezett volna azon állam csoportulás, melyet az ozman hatalom terjedése teremtett, de a csoportulás hihetőleg Magyarország körül öszpontosult volna, s ez képezendette magvát és sulypontját azon birodalomnak, melyet ma osztrák birodalomnak nevezünk, s melynek hatalmi sulypontja, a negyedfél százados történelmi időszak alatt folyvást változtatva, majd a német majd a szláv elemre, majd egyedül az uralkodó ház családi hatalmára alapítva, maig sem helyeztetett természetes alapkövére.

Albert, bár a magyar rendek beleegyezése folytán, német császár is, mint ipa Zsigmond, hatalmának alapjául még Magyarországot tekintette; e volt a központ, melyből más országait és a császárságot kormányozta,

s ha él, családi érdekei összeforrván a nemzet érdekével, hihetőleg érzelmeire nézve is magyarrá lett volna, s mint ilyen hasonlókká nevelve örököseit, a család növekedésben lévő hatalmának eszközeit az ország fentartására fordította volna. — De az előbb és később oly szapora nemzetség, a magyar földön nem birt sarjadéki fogékonysággal.

Igy hiusult meg a szláv elemmeli szövetkezhetés eszménye is Ulászló kora halálával; és meghiusult másodszor a Habsburgház magyarrá alakulása IV. Lászlónak a szláv nemzeti visszahatás általi megmérgeztetése miatt.

E sivár korszakot, bár utóhatásait meg nem előzhetve, fényesen tölti be Hunyady János emelkedett államerényeivel, és a nemzet genius forrásából merített hadvezéri dicsőségével. De fájdalom ő korában egyedül volt nagy, mellette minden törpe. Törpe az olygarchia, mely ármányaival és cselszövényeivel őt folyton körülhálózta, és nagyszerü eszménye, a török hatalom megtörése kivivásában akadályozta, — törpe az aristocratia, mely az 1447. országgyülésen a honvédelem tárgyában hozott azon végzéseivel, melyek szerint a nemesség felkelését csak nagyobb megtámadtatás esetében engedte összehivatni, s ekkor is az ország határain tul használtatni nem engedte, szükkebelüségének gyászos emlékét örökítette meg, — törpék voltak a magyar állam fenhatósága alatti és védelmére szorult népek vagy jobban mondva fejedelmeik, a szerb, oláh és moldvaországi fejedelmek, kik árulásaikkal több izben előnyére szolgáltak azon természetes ellenségnek, melynek első csapásait nekik kellett felfogniok, s melyek alól csak a magyar állammal s ez által a nyugottali határozott szövetkezés menthette volna fel. — Törpe volt a pápai s

általa a papı hatalom, mely a nemzeteket csak szóval izgatni volt alkalmas, még az esküvel pecsételt békeszerződés felbontására is, de a hivők szövetkezésének megalakitására többé sem a tekintély sem az ige varázsának nem volt birtokában, — törpék voltak az europai fejedelmek, kik, mert a veszély tőlök távol volt, annak nagyságát be nem látták: — ezen időszak mindhárom királya pedig rövidebb ideig foglalta el a trónt, mintsem jellemök, erélyök és képességök felől biztos itéletet mondhatnánk, noha V. László ingatag, hitszegő és önállástalan jellemét nem mentheti ki ifjusága. Ennyi rothadt elem közt, úgy látszik, csak az alkotmány sánczain kivül álló jogtalan nép maradt meg még romlatlan erőben, mert az a bünbocsánat igéjében bizva, seregestől tódult felvenni a keresztet, s hozni életét áldozatul a haza megmentésére, mig a király seregével és a nemesség zászlóaljai távolról nézték a Nándorfehérvári nagy csatát, mely bár a török iszonyu megveretésével lőn megnyerve, de a viszonyok fentebb rajzolt alakulása mellett, nem emelkedhetett döntő csata szinvonalára; az ozman hatalom még birta az ifjuság rugékony erejét, a középkori Magyarország szervezete közeledett az elkopáshoz, az uj kor állameszméi még nem törtek rést a sötétbe, s bár azokat Mátyás sas szemei már sejtették, hatalmas karjai, bár a rendkivüli viszonyok közt is elég erősek voltak az állam megingott gépezetét nemcsak fentartani, de mint néha a leáldozó nap ragyogóbb mint a délmagaslati, elég erősek voltak azt muló dicskörrel is övedzeni, de nem birták, nem birhatták az óriás erejével a hanyatló kort magához felemelni.

Ha a Hunyady-dynastia Mátyáshoz hasonló ivadékokban megörökölhetett volna a magyar trónon, va-

lószinü, hogy a magyar állam, daczára a nyugoti és keleti nyomásnak, mind két irányban terjedve, mint nagy állam foglalt volna helyet az urópai uj állam rendszerben; de a végzet itt is ellenünk határozott, eszközül használva azon elfajult olygarchiát, mely a középkori századokban mint a védelmi rendszer akkor főtényezője szükséges államintézvény volt, de ezen kor ban már a viszonyok hatalma által tulszárnyalva, mint magát tulélt és avult intézmény, sejteni kezdette, hogy feleslegessé vált. Talán ezen sejtelem — talán épen a Mátyás általi nyomásnak érzete felkölté benne az élet ösztönét, felvillanyozá lankadó életerejét, mint a moschus a haldokló betegét, s utolsó lobbanásával több kárt tett, mint egész történelmi életével hasznot. — Az olygarchiának, hogy életét tatarozhassa, báb király kellett, előtte az állandó katonaság, az adófizetés, a fegyelem, a királyi akarat, s a népjog gyülölt és rettegett intézmények voltak; és választott báb királyt, előidézte a paraszt lázadást és a mohácsi veszedelmet.

Vajjon mindezen veszedelmet, s annak folytán az állam egyéniségének koczkáztatását, az akkor élt olygarchia tagjainak, mint egyéneknek terhökre rohatjuk e föl? — Valóban nem. Ki határozza mi meg, mennyi része volt az egyéni szabadakarat befolyásának, és mennyi a viszonyok és uralkodó eszmék kényszerüségének az események alakitásában? az olygarchia tagjai közt sok jó hazafi volt, sokan siettek éltöket áldozni a hazáért; csak a mohácsi ütközetben 28 zászlós ur és 500 fő nemes veszett el; de ők az átmeneti korszak zavart fogalmainak hatása alatt állottak, mint, egy, — századok óta önálló ország főrendü tagjai, nem hitték a lehetőségben, hogy ezen ország független önállását elveszitheti, s az elődök hagyományszerü szabadalmait

ereklyeként örzötték, s azokat az ország palladiumaként tekintvén, fentartani igyekeztek a királyi tekintély ellenében is, — nem látták át, hogy a megosztott hatalom nagy veszély idején nem képes megmenteni a hazát; sőt azt hitték, hogy mind az, mit a királyi tekintélytől az olygarchia számára elvonhatnak a nemzeti szabadság és erő tőkéjét neveli; nem fogták fel a veszély nagyságának horderejét sem, nem ismerték fel a honvédelmi rendszer korhadtságát s elégtelenségét a veszély fokával szemben, és ennek folytán nem is erőlködtek uj segélyforrások s jobb rendszer alkalmazásának kutatásában, sőt attól idegenkedtek, mert a Mátyás által használt eszközöket szabadalmaikra nézve veszélyeseknek hitték, a nemesi szabadalmakat pedig ugyan azonosittották a haza szabadságával, s azt hitték, hogy hogy még azok épségben vannak a haza sincs veszélyben. — Ők ezen eszmekörből nem szabadulhattak meg, — a kor uralkodó eszméi erősebbek mint az egyének. — Hátráltatta a kibontakozás lehetőségét, és növelte az átalkodottságot az 1514-ki pórlázadás is; e lázadást a nemesség, mint szabadalmai és születési jogai elleni merényletet iszonyu visszahatással torolta meg, s a megtorlásban nemcsak igazságtalanságot de politicai hibát is követett el, melynek következményei több mint három századra kinyultak, s utófájdalmai még ma is nyomasztólag hatnak a nemzetre.

Mindezek mellett nem lehet a 15-ik század utolsó felének olygarcháit igazolni; bünösök ők a nemzeti veszély előidézésében.

E veszély közben hol találhatott a nemzet menekvést? nyugoton kellett-e e azt keresni, vagy meghódolva kelet hatalmának annak előretolt harczosául szegődni a nyugati polgárisodás ellen? — e kérdéseket fogom

röviden tanulmányozni, azon meggyőződésben, hogy hogy a történelem kényszerüsége folytán a harmadik eset, — t. i. nyugot és kelet nyomása közt önállóságot biztositani nem tartozott a lehetőségek sorozatába.

Megkisértették a lehetőséget valósitani a 16-ik század olygarchái s mondhatni azon kor férfiai közül a jobbak s velök a nemzet nagy része érezték, hogy az ország sorsa válponton áll; belátták, hogy a nyugati nyomás, s annak kifejezése az osztrák ház igénye, többet rejt magában, mint a megelőzött trón követelési igények. Két század lefolyása alatt többször volt rá eset, hogy a magyar koronát tekintélyes kül erővel támogatott, s más tartományokat is — birtokoló igénylők nyerték el. — Sőt a dynastiák változásainál, Mátyás esetét kivéve, ez rendes állapot volt, s ugy látszik, hogy a nemzet már ezen időszakban érezte szükségét annak, hogy királya személye által más országokkal szövetséget keressen. — Zsigmond is, Albert is császárok voltak s urai a cseh koronának, mégis a nemzet azon esetekben nem remegett függetlensége elveszthetése miatt, érezte erejét, s tudta hogy ezen erő fog sulyt és fényt kölcsönözni a megválasztott királynak. — Most erejében megrendülve, ebbeli hitében is megrendült; az óriási zavarok közt tétovázva keresett menedéket, s ezt a bátrabbbak és vérmesebb idegzetüek egy nemzeti király választásában keresték, reménylve hogy a nemzeti király érdeke a nemzet érdekével össze lévén forrva, az egyesült erők diadalmaskodni fognak a lehetetlenségen is. Azt hitték, hogy „cuncta virtute expugnabilia“ — ők önmagukból indultak ki, — ők látták, de önmagokat kényszeriték vagy ámiták nem látni, hogy a nemzet ereje el van zsibbasztva, látták, de nem akarták hinni, hogy a közromlottság közepette, a meglévő erők egye-

sitése sem kivihető, ők láthatták, hogy a nemzet már magának az osztrák követelésnek sem képes ellentállni, annyival kevésbé a hatalom zenithjére jutott ozman erőnek és mégis, mint nemzetünk annyiszor, nem az ész, hanem a különben nemes és magasztos érzelem sugallatát követték. Az érzelmekhez szólott az országban szerte járva láng szavakban Werbőczy, és szavai a a nemzetet felvillanyozták ép ugy, mint ékesszólása örökösének szavai a késő utódokat. Sajnos, hogy a nemzet nemes érzelmei, oly kicsinyszerű egyénben nyertek kifejezést mint Zápolya János. — Ezen kevés ősöket számlált olygarcha birta a parvenunek és kortársainak minden hibáit, de a nagyság erényei közül csak a dicsvágy volt tulajdona. Nem csoda sőt okszerü fejleménye a történelemnek, hogy ő — Mária özvegy királyné ügyes tapintata, s a családi politikához szivósan ragaszkodó jelleme, kitartása sőt merészsége, s háttérben Károly császár hatalma és diplomatiája ellenében nem volt képes fentartani, annyival kevésbé előnyére billenteni az egyensuly mérlegét. — Királysága nyakára hozza a nemzetnek a német fegyvert, okot szolgáltat az ellenkirálynak igényét fegyverrel biztositani; s Tokajnáli megveretése kényszeritvén a töröknél segitséget keresni, ürügyet szolgáltat a nagy hóditónak, Magyarországot hadmiveletei szinhelyévé választani s fenhatósága alá szoritani, — kegyelmesen elfogadván Mohácsnál a nemzeti királytól a vazalli kéz csókot.

Mi történik, ha János király fel nem lép, hanem ő is, mint az előző korban az olygarchák, ha pártos lesz lesz is de trónkövetelő nem, s a nemzettel egyetértve járul Ferdinand megválasztásához? Nem valószinü hogy Szoliman századának legnagyobb embere s az ozman erő legméltóságosabb kifejezése, — a hagyományos po-

liticával szakitva a nyugati hóditás tervét ez esetben is önként feladta volna; de hihető hogy az invasio később következett volna be; és hihető, hogy az egyesült nemzet, határozottabb feltételekhez kötötte volna a korona átadását, hihető, hogy nem történt volna meg az 1528-ki országgyülési lealázó jelenet, midőn a nemzet kijelenté hogy többé magát védeni nem képes, és a nyugoti védelmet elfogadja mint a királyi hatalom eredményét és nem mint nemzetközi szerződés kifolyását; hihető, hogy az állam fogalmának akkori felfogása szerint is, — a kölcsönös védelem szüksége sürgető lévén, — a nemzet talált volna módot a megválasztott király más tartományaival a közvédelem ügyét nemzetközileg rendezni, — mig igy a védelmet kegyelemként is elfogadván, s a viszontkötelezettség eseteit és mértékét meg nem határozván, az ily módon alakult viszony, egy a mindkét részről őszinteség hiányában mind két részre soknemü fictionalt jogokat és követeléseket s oly helyzetet teremtett, melyben a való az irott és szerződött jogtól különbözött s nagy részben okozója lőn a három százados együttlét kényelmetlenségének s eredménytelenségének, s melynek kibonyolitása még napjainknak is égető kérdése.

Mi történt volna a másik esetben, ha t. i. a nemzet egész tömege egy nemzeti király körül központosul, még ha ezen király az ingatag Zápolya lett volna is, valószinüleg nehéz védelmi harcz az osztrák igények ellenében; volt e vagy lehetett e kilátás ezen harczban győzelemre? ha elfogultság nélkül 'vizsgáljuk Európa akkori helyzetét, — merészség koczkáztatása nélkül, nemmel felelhetünk. A Habsburgház hatalma a tetőponton tündöklött, kiterjedt nyugot és dél Európa akkor legnépesebb leggazdagabb országaira, és segélyforrásait már az uj föld kincseivel is öregbité. A ház feje

V-ik Károly császár, — kétségkivül ezen ház elődei és utódai közt legnagyobb férfiu, — már nem a középkor lovagja mint nagyatyja I. Miksa, hanem az uj kordiplomatiáját teremtő, Machiavelli országlási tanait nem csak felfogó de azokat sok tapintattal alkalmazó uralkodó volt, hideg, nyugodt ész s előre látó és körültekintő állambölcsesség birtokosa, fontolva mérlegelő de a kiszámitás szerint szilárd és biztos végrehajtó, kinek agyában világuralmi eszmék lappangtak. A mohácsi vész idejében Károly az ifjuság erőteljességében s a paviai győzelem dicsőségének mámorában tündöklött, ha mámor férhetett volna a hideg észhez. Ferencz franczia király-rabja, s majd az egész olasz föld hatalmában. Ha ő hatalmának egész sulyát kénytelen lett volna az egyesült magyar nemzet ellen mérlegbe vetni, alig van kétség, hogy azt siker koronázta volna. Hogy pedig Károly császár, bár a reformatio által okozott uj élet, melyet ő vagy fel nem ismert vagy félre ismert, s ennek folytán a németországi zavarok, a franczia nemzet, vagy is tán inkább a Valois ház hatalmi féltékenysége által erősen igénybe volt véve, — Magyarország irányában a ház hagyományos politikáját a legkedvezőbb alkalom nyiltával feladta, s azt hatalma minden erejével érvényre emelni ne igyekezett volna, — feltenni nem lehet. Károly belátta azt, hogy Magyarország birtoka, fontos tényező ugy a német mint az olasz birtokok megtartása érdekében, s azért e koronának testvére részére leendő megszerzése a család hatalmi állásának szempontjából reá nézve fel nem adható kötelesség lett volna. De ha a nemzetnek sikerül is franczia és lengyel szövetséget alakitani, ez esetben is, csak ugy lett volna győzelemre kilátás, ha a török mozdulatlan marad vagy a Károly elleni coalitióhoz csatlakozik; az első eset

Szolimanról fel nem tehető; a második megtörtént, de Szoliman Allah dicsősségeért harczolt nem nyugoti érdekekért. A harcz tehát az akkori helyzetben kétes végzetü volt nemzetünkre nézve, — a legyőzetés pedig egyenlő a halállal. Az osztrák ház hatalma által legyőzött ország képességét és jogát elvesztette volna az élethez, s a német birodalomba beosztott provinciában régen nem élne nemzet a hazán.

Mi történt volna a harmadik esetben, — ha az egész nemzet kétségbe esésében leborulva, a győzelmes nagyur palástja szegélyébe kapaszkodva, magát kegyelemre megadta s a török birodalomba kebeleztetni engedte volna? kelet és nyugot, a keresztyénség és mohamedanismus a polgárisodás és barbarismus élet-halál tusája igy sem maradhatott volna el, talán a kiontott vér nem folyvást e szegény haza földjét áztatta volna, talán Bécsen keresztül gázolva a német birodalom azon térein, melyek a keresztyén felekezetek harczai szinhelyéül voltak a végzet által fentartva, — döntetett volna el a nagy világ kérdés; de a magyar nemzet végképen elmetszette volna létezhetésének feltételét, mely elválaszthatatlanul a keresztyénséghez és polgárisodásbani haladáshoz van köttetve, és a hivatásával ellenkező küzdelmek közt mulhatlanul elenyészett volna, vagy a nyugot győzelme esetére, mint a török birodalomhoz legközelebb alakuló nagyobb állam fegyverrel szerzett tartománya menekülhetett volna. Magyarországnak a török birodalomba olvadása megakadályozta volna ugyan az austriai birodalom alakulását, de ez esetben a kényszerüség egy német egységes nagy államot alkotott volna, mely lehet hogy a haladásnak és szabadságnak előmozditója, de a magyar nemzetiségnek temetője lett volna.

Ne mondjuk, hogy ezen feltevések és lehetőségek

fejtegetése hiu elmélkedés, azolta is , és ma is, a változott de alapjokban fentálló viszonyok közt életkérdések ezek nemzetünkre nézve, mint a legközelebb mult mutatja s a jövő mutathatja. — A magyarnak, nyugot fegyvere hóditási esetének magát kitenni, vagy ettől menekülendő keletnek vagy éjszaknak meghódolni vagy exclusiv függetlenséget erőszakolni, ma is élet-halál kérdés, és jövőben is az fog lenni. Egy, de biztos létezhetési feltételünk van, csatlakozni kölcsönös őszinte szerződések által nyugothoz, egymásra szükségünk van és egyesült erővel teljesithetjük hivatásunkat.

Nem egészen Báthory István nádor s a többi akkor is udvari és német pártnak nevezett olygarchák egyéni szabadakaratának kifolyása volt tehát azon nagy horderejü esemény, hogy Ferdinand és általa az osztrák ház, bár hiányos de határozott két oldalu szerződés mellett a magyar trónra ültettetett: a körülmények kényszerüségének s a polgárisodásbani haladás követelményének is, és főleg ezeknek, volt abban részök.

Régen fogamzott, lassan de folyvást érlelődött, kinos vajúdások közt született esemény volt az; viszontagság teljes, nagy részben szomoru létet idézett elő, de mégis megmentette a nemzetet a jövedőnek, — s a jövendőt a nemzetnek.

Vajon való-e ezen állitás? kisértsük meg tanulmányozni.

VII. FEJEZET.

Az osztrák uralom hatása és következményei.

Az állam délkeleti és nyugoti részei voltak első tényezők Ferdinand megválasztásában, amazok közel lévén a veszélyhez — oltalmat, ezek közel levén a hatalomhoz, előnyöket kerestek. Az éjszak keleti rész a nemzeti király körül központosult. Volt-e az akkor még szunnyadó nemzetiségi érzelemnek e részben némi ösztönszerü befolyása, ezuttal vizsgálni nem akarom, azt azonban a megoszlott ország ezen részei képviselőiről is elismeréssel kell megemliteni, hogy a királyválasztó-gyülésen 1526 dec. 16-án a körülményekhez képest biztositani igyekeztek az ország alkotmányos jogait. A másik rész 1527-ki budai gyülésének végzései már nem hordozzák magokon az aristocraticus szükkebblüség azon bélyegét, mely a hanyatlási kornak előbbi jellemét alkotta. A nemesség már kész volt áldozathozatalra, de későn.

A tokaji és szinai vereségek után késő és kárhozatos lett volna a nemzetnek egyesülése mig a mohácsi vész után rögtön, áldást hozó lehetett volna.

Érzették és bámulatos tapintattal felfogták ezt azon kornak, és a következőnek férfiai, s közülök a legjobbak és legállhatatosabbak is, szükséges ellensulyozónak és az alkotmány és nemzetiség védbástyájának tekintették a külön álló Erdélyt a hozzá tartozó részekkel.

A német befolyás azt vélte, hogy vágyai és reményei hazánkat illetőleg az osztrák ház uralomra jutása által czélt értek, s első percztől kezdve ugy akarta azt tekinteni mint meghóditott tartományt; nem ellenzette

ugyan nyiltan, hogy a fejedelem elismerje a nemzet alkotmányos jogait, sőt azt sem, hogy azoknak megtartását esküvel kötelezze: de ezen formaságokat csak mint a hóditás könnyitése eszközeit tekintette, s azt reménylte, hogy azok gyakorlatban el fogják veszteni fontosságukat s majd lassanként érvényöket.

A kor nemzedéke azonban ezen inventió horderejét rögtön felfogta, s az ellen-védszereket, — t. i. a passiv ellentállás, ellenzéki alkotmányos conservatio politikáját helyes tapintattal alkalmazásba vette.

Ezen politikát tüntetik fel már a veszprémi, kenesei, partialis gyülések; 1535-ki nagy-szombati országgyülés pedig megnyitja a sérelmi országgyülések háromszázados sorozatát.

Ezen politikának sikerét, más részről a német törekvés meghiusulását elősegéllette s más félszázadig fentartotta a török foglalás és a keleti részek külön állása. Ily módon munkált a gondviselés keserü eszközökkel megmaradásunk érdekében.

A német elem önfentartása érdekében első sorban a törökkel lévén kénytelen küzdeni, nem volt képes annyi erőt kifejteni, hogy a magyar nemzet fentartási és ellenzéki képességét megtörnie sikerülhetett volna, de ezen törekvés egyfelől, s másfelől az ellenzéki állhatatosság folyvást fenmaradt, minek következménye lőn az országnak s vele a birodalomnak stagnatiója, s azon viszás helyzet, hogy az irott jog nem nyert valósulást az életben, s nem fejlődhetett ki azon nyugodt biztos állapot, mely a haladást s az egy uralom alatt élő nemzetek közeledését és nemzetközi szövetkezését lehetővé tette volna.

Ezen tengely körül forog a magyar történelem több mint 3 századon keresztül; a nemzeti visszahatás

a legsulyosabb körülmények közt is folyvást életerős, de conservativ jellemét, a fejedelmi ház iránti köteléket illetőleg is folyvást fentartja: a mi véleményem szerint nem a véletlen müve, hanem két alapokra vezethető vissza: 1-ször mert a nemzet még ily körülmények közt is érezte az annexio szükségét, és 2. mert a királyok, bár leginkább a német befolyás hatása alatt állottak, nem hagyták magokat annak feltétlen eszközeiül felhasználtatni, és kevés kivétellel, a döntö perczekben mint magyar királyok cselekedtek, — mert érezték, hogy Magyarország hatalmoknak alapját, s a birodalomnak sulypontját képezi, és talán belátták némelyek közülök azt is, hogy jövendőben még inkább képezendi.

I. Ferdinand 38 éves kormánylata, — bár még az élet — halál közti küzdelem és egy uj, szokatlan és kényelmetlen elhelyezkedés chaoticus időszaka, már megalapitotta a jövő politikáját.

Ő igazságos és türelmes, sokat foglalkozó, nagyon is sokat kormányzó fejedelem volt, — de szerte kapkodó s a magyar nemzet iránt, a viszonyok sajátságos alakulásánál fogva bizalmatlan, e mellett folytonosan pénzszükséggel küzködvén, szerte terjeszkedő politikájának kellő érvényt nem szerezhetett.

A magyar nemzet iránti bizalmatlanságát megfejti a helyzet. Ő Magyarországban csak a jövendő hatalomnak zálogát nyerte, a valóságban pedig csak oly birtokjogot, melyet kevesen ismertek jogosultnak, melyért nehéz harczokat kellett vivni, mely, hogy idővel hasznot hajtson beruházást igényelt volna, de mivel ez hiányzott, természetszerüleg ki kellett fejlődni azon érzelemnek, melyet a csalódás, tehetetlenség érzete, s a ki nem elégithető birvágy kelteni szoktak.

Nevelte a király bizalmatlanságát a magyar állam férfiak állhatatlansága, sokszori vélemény és pártváltoztatása, — és szították nagy befolyásu tanácsadói : a mindenben minden Hoffman, Fels, Salamanca, sat. Ezen egyének, s a fentebbi okok vezérelték oda Ferdinandot, hogy bár a nemzet ismételve kérte, sem udvarát, ha csak rövid időre is az országba át nem tette, bár még állandó residentiát nem tartván, felváltva Bécsben,Linzben, Insbruckban, Prágában lakott, sem a vezérletet személyesen, annyi kérések, átalános felkelés- igéret daezára is, — át nem vette: ezen okokból magyarázható, hogy a védelem sulyát a nemzet segélyforrásai alapjára fektetni, s a vezérletet magyarokra bizni folyvást vonakodott, hanem a kétes, sokszor meghiusult, s mint 1542-ben is Joachim brandenburgi herceg vezérlete alatt kudarczot vallott birodalmi segélyben keresett támaszt és menedéket.

Más részről a nemzet látván, hogy azon egyetlen remény is, melyet a Habsburgház hatalmához füzött, — a török elleni védelem, — meghiusult; s látván hogy királyát a nemzet érdekeinek egészen meg nem nyerheti, sőt látván annak folyvást fokozodó bizalmatlanságát : a török foglalás félelmes terjeszkedése mellett, ösztönszerüleg a libellatio politikájában keresett menedéket. Innen magyarázható a Frangepan, Perényi, Bebek, Nádasdy ingadozása, s e viszonyokban leli kulcsát Utjesenics Frater György nagyszerü rejtélyessége, s Erdély közeledésének és ujra elválásának eseménye : — s ha méltányoljuk is a keveseknek, azok közt kitünőleg a Zrinyieknek ingatlan állhatatosságát, nem kárhoztathatjuk el, sőt a nemzeti lét fenmaradásának érdekéből elismeréssel kell lennünk a kor férfiai jellemtelennek látszó habozásai iránt is.

A viszonyok nem változtak I. Miksa alatt sem. Miksa emelkedett lelkületü, igazságos, s a valļási ügyekben nemcsak türelmes, de a párisi vérnász és spanyol inquisitió virágzó korszakában a vallásszabadság védelmezője is volt; jeles tulajdonai nagy reményt költöttek a nemzetben; de az ő ţágabb látkörü politikája nem lelt kielégitést a megoszlott magyar kitályság határi közt. Uralkodása kezdetén nagyszerü tervei voltak Magyarországnak a török iga alóli felszabaditására nézve; de ezen terv valósitását nem az ország segélyforrásaival akarta megkisérteni, hanem a német birodalom segitségével, s elfogadta az 1566. augsburgi birodalmi gyülés azon feltételét, hogy ha Magyarország birodalmi erővel a török foglalás alól felszabadittatik, az a birodalomba bekebeleztetvén, a birodalom népeivel a terhekben osztozni tartozzék. Ő azt hitte, hogy a birodalomba kebelezett Magyarország könnyebben biztositható lesz háza számára mint az önálló s noha még ekkor osztrák állam-eszme nem létezett, mert az örökös tartományok is Miksa és testvérei közt meg voltak osztva, és noha e törekvés merőben családi politika szempontjából indult ki, még is magán hordozza az assimilatio és germanisatio politikájának jellegét, melyet később II. József, ki lelki tulajdonait az utódok közül leginkább örökölte, oly nemes de elhibázott hévvel ragadott meg. Miksa az 1567-ki országgyülésre német propositiókat küldött le, az 1569-ki országgyülésen német őrsereg kiséretében jelent meg, az ország kapitányságait német kezekre bizta, s a várakba német katonaságot helyezett be. Élére állt az 1566-ki hadjáratban Győrött összevont nagy seregnek: ő lévén utolsó a Habsburgok közül ki sereget vezérlett, mig nem e te-

kintetben is a Lothringeni ház első sarja II. József követte nyomdokait.

Miksa politikájának semmi tekintetben sem aratta sikerét. Germanisáló törekvéseit meghiusitotta a János Zsigmond alatt már az önállóság némi consistentiáját nyert, Báthory István alatt pedig már erősödni kezdő Erdély ellenhatása, a Bocskay György által szított, bár kitörése nem jutott összeesküvés, s akadályául szolgáltak az alföldi és horvátországi paraszt lázadások, a nemzet ellenhatási képessége, a befolyásos férfiak mérlegelő politikája, és főkép a birodalmi segitség sikertelensége: mert a török nem csak ki nem veretett az országból, de a nagy nehezen kinyert fegyveres béke is, Zrinyi Miklós hős ellentállásának, Szoliman halálának, s utódja az első sülyedő szultán Szelim gyávaságának következménye.

Nem sikerült Miksának a kihalt Jagellók utolsó örökségének a lengyel trónnak családja részére való megszerzése sem. Báthory István a hős és bölcs erdélyi fejedelem leszoritotta az osztrák ház igényeit azon trónról, melynek mikénti alakulása nagy részben feltételezte kelet és éjszak Eúrópa ujabbkori elhelyezkedésének irányát. Itt a végzet már a Romanovok és általok a szláv elem érdekében egyengette a jövő utját a Habsburgok és német elem hátrányára.

Miksa még polgári körből felvergődött tudós doctorok tanácsával kormányzott, mint Seld, Zazius, Sinkmoser, Unverzagt; de ezen doctorok, ép ugy mint a korunkbeliek, nem voltak barátságos indulattal Magyarország iránt, s annak állami jogosultságát elismerni nem akarták. Egyébiránt ő hozta be 1572-ben Austráiba a nemesi matriculat, s e korban fejlődött ki az első osztrák nemes lánczozat, mely a harmincz éves háboru

folytán elenyészett, egy ujnak, a maig fenálló aristocratia törzsökének advân helyet.

Az I. Ferdinand és Miksa arânylag jó, de nem Magyarország érdekében vezetett kormânylataik alatt kifejlett kölcsönös bizalmatlanság magva, Rudolf alatt terebély fává izmosult, s a nemzeti visszahatás több mint egy századra terjedő harczainak alapját vetette meg; ezen hosszu sterilis időszak esélyei jellemét is, egyfelől absolutisticus irány, másfelől libellâló ellenzék, Erdély és török hatalom befolyásainak hullámzási képezték.

Rudolf atyjának és nagy atyjának jó tulajdonaiból egy vonást sem öröklött; nagy anyjának Arragoniai Joannának téboly fásultsága, s anyjának Károly császár kedvencz leánya, a már életében szentté candidált Máriának rajongása képezték szellemi örökségének alapját; s a spanyol mysticus irányu nevelés, s az ottani élmények benyomásai, ezen alapra oly szellemi épitményt emeltek, mely hosszu uralkodására sötét árnyékot, s az alatta szenvedő népekre nehéz átkot boritott. Ő Spanyolországban tanuja volt II. Filep sötét zsarnok kormányzatának, az escurial épitésének, Don Carlos tragoediájának a németalföldi forradalom kiütésének; és ezen benyomások hatása alatt zárta el magát régészeti, müvészeti kincsei, s alchymiai s büvészeti müszerei közé a prágai várkastély magányába. Ő tudós és müértő dilettans, de a kormányzat gondjaitól irtozó fejedelem volt. A kor pedig, melynek méhében az alakulás válságai küzdöttek, biztos erős kezet igényelt, mely az eseményeknek irányt, az alakulásnak jellemet adni képes lett volna. Báthory Zsigmond kedély beteg ingatagsága, a magyar rendek eddig példátlan áldozatkészsége, mely szerint a portalis adót 28 fra felemelték s felének fizetését a nemesség nagylelküen saját vállai-

ra vette, a Dunai tartományok, a birodalom s olasz államok segélykészsége, a török elleni coalitióra oly anyagot szolgáltattak, melyet ha egy ügyes rendező kéz karol fel, hihetőleg a magyar állam egyesülését s a török kiüzését mutathatta volna fel eredményül. De ezen kéz hiányzott; s kedvező eredmény helyett a 25 éves többnyire hátrányosan változékony török háboru esélyei, az egymást felváltó sérelmi országgyülések panaszai, a német és vallon zsoldosok még a töröknél is iszonyúbb pusztitásai, Horvátországban Ungnad, Erdélyben Basta átkosan pusztitó kormányzataik, Mihály vajda oláh kormányának zsarolásai, a német kamra és hadi tanács szintoly lassu ügyetlen mint igazságtalan és gyümölcstelen, sőt kártékony beavatkozásai, Illésházy Jóó, Homonnay, Mágocsy s több hazafiak üldözése s fosztogatása, majd a jezsuiták által szitott ellenreformatio, a kassai templom erőszakos elfoglalása, az országgyülés beleegyezése nélkül királyi önkény által teremtett törvény, képezték a 28 év történetét 1576—1604-ig — mig a nemzeti visszahatás szikrája meggyujtá az üszköt, melynek fel- fellobbanó lángja 107 évek multával oltathatott csak el.

Rudolf kormánylata alatt alapitotta meg magát az osztrák tartományokban addig ismeretlen katonai befolyás hatalma. Itt veszik kezdetöket a jezsuita befolyás és vallás felekezeti viszályok szomorú, még maig is be nem fejezett válságai.

Bocskay felkelésének látszólagos legközelebbi okot a vallási sérelmek szolgáltattak; az 1704. 22. törvényczikk, melyet Rudolf önhatalmulag szúrt a törvénykönyvbe, volt az ürügy, melynek eltörlése kieszközlése végett gyüjtötte össze Homonnay Bálint Gálszécsen az éjszak keleti megyék nemességét; a vallás szabadság

védelmének zászlója alatt sorakoztak a hajduk Bocskay körül: de bár a vallási sérelmek gyujtották ki a lángot a bensőleg emésztő tüz 80 év óta lappangott a bizalmatlanság hamúja alatt: ki kellett annak törni előbb vagy utóbb, mert a nemzeti lét életösztöne követelte, a nyugot és kelet közti súlyegyen fentartásának politikája biztositotta annak sikerét.

Ezen felkelés, valamint a következők is, nem hasonlitottak a nemzet életében az ideig előfordult viszályokhoz, ezekben nem a magyar állam külön pártjai küzdöttek egymással első sorban, nem király választási vagy trónkövetelési sem nem olygarchicus pártoskodási viszályok képezték a meghasonlás alapját: ezen felkelések a vál tozott viszonyokhoz képest változott alakban folytatásai voltak azon harczoknak, melyeket Hunyady János és Mátyás III. Fridrik s II. Ulászló I. Miksa ellen harczoltak, — védelem a nyugoti befolyás nehézkedése ellen, mely már a magyar királyságra emelt házban, s annak önkényes uralomra és vallási üldözésre hajló törekvéseiben nyert kifejezést.

Alkotmányos szempontból tekintve, Bocskay felkelése conservativ jellemü volt, czélja nem felforgatás, hanem fentartás volt, s jellemzi azt rákosi nyilatkozata, midőn a török által küldött koronát Széchy Györgynek azon nyilatkozattal adta át, hogy ő azt csak barátság és nem királyság jelvényeül fogadhatja el, mert mig a koronás király él, alkotmány szerint mást megkoronázni nem lehet.

Ezen felkelés korszaka nemcsak azért nevezetes, mert a bécsi békekötés és 1608. és 1609-ki törvények által egyidőre ismét biztosítva lőn az alkotmányos és vallási szabagság: hanem főleg azért, mert két fontos előzményt teremtett, melyekre válságos időkben ugy

az uralkodó ház mint az egy uralom alatt öszpontosult nemzetek hivatkozhattak és jövendőben is hivatkozhatni fognak. Az egyik az uralkodó háznak a salus reipublicae törvényén alapuló azon joga, hogy a népek beleegyezésével, a nem alkalmas fejedelmet tagjai közül másik által felválthassa; a másik a personalis unió kötelékével fűzött nemzetek törvényszerű szövetkezése.

Ezen időben a vallási szabadság kölcsönös biztosítása szövetségbe hozta a népeket: sajnos hogy a bekövetkezett reactio nem engedte kifejlődni és megerősödni ezen szövetséget: még sajnosabb, hogy a következő nemzedékek alkalmasabb viszonyok közt fel nem elevenítették, sőt a kölcsönös túlhajtások és félreértések miatt korunk sem képes felfogni ilynemü szövetkezés előnyeinek horderejét.

II. Mátyás és mindentevő ministere Khlesl cardinal engedékeny és erélytelennek látszó politikáját, még osztrák szempontból tekintve sem lehet feltétlenül elitélni, mint utóda II. Ferdinand és utána maig is a reactio emberei elitélik. Mátyás a Rudolf hibái miatt lázadás szélén álló, nagyobb részben protestans birodalmát, a Capitulations s Majestätsbriefek kieszközlése és az 1608-ki magyar törvények szentesítése által pacificalta, a nélkül, hogy a fejedelem alkotmányos és törvényes jogait feláldozta volna; s ha ő tovább él, vagy utóda a visszahatás zászlóját oly törhetlen szivóssággal meg nem ragadja, hihetőleg ugyan ma Németország s az osztrák birodalom nagy részben protestans volna, — de az élethalál hosszú harczai, s az általok előidézett nyomor és pusztulás Németországot nem tették volna politikai halottá, s ki tudja, ha ez be nem következik, képes lett volna-e nemzetünk a túlsuly nyugotra hajlásával, a mérlegelés politikája mellett életét fentartani?

Hogy a hosszú idő olta gyülekezett s Rudolf kormánylata alatt feltornyosult vészfelhők nyomása alól hazánk alkotmányos önállása megmenekült, három tényező szerencsés találkozásának köszönhető, — főtényező minden esetre a nemzeti visszahatás öntudatos de kellőleg mérsékelt bátorsága volt, és igy az elismerés oroszlányrésze Bocskayt és pártját illeti; de méltányló elismeréssel kell kiemelnünk Mátyás király alkotmányos hajlamát is, ki a nemzeti jogos kivánatok irányában birt az engedékenység bátorságával, — a siker egyik főtényezőjéül kell elismernünk Illésházy Istvánnak, Thurzó Györgynek s a vele rokon érzelmü hazafiaknak közreműködését, kik koczkáztatva a népszerüséget, s az abból folyó előnyőket, az alattvalói hűséget a nemzet alkotmányos jogai iránti hűséggel egyesítve, közbenjáró működésökkel a fejedelem és nemzet érdekeit egyesíteni vagy legalább kibékíteni törekedtek. Ezen férfiak felfogták a veszély horderejét, mely a nemzetet egyiránt fenyegeté mind a nyugoti absolutismus mind a kül-, főleg török segélylyel szövetkezett felkelés feltétlen győzelmeik eseteiben.

Szerencséje a nemzetnek, hogy ilyen férfiak a mohácsi vész óta mai napig minden kor számára születtek; s ha többnyire sorsuk az volt is, hogy kortársaik által félreismertessenek, a történelem higgadt tanulmányozója kénytelen érdemeiket méltánylattal említeni meg.

Az osztrákház idősb ágának kihaltával, forduló pont állott be átalában egész Europa, de különösen az osztrák tartományok politikai életében. — A 30éves világharcz, Europa államainak hatalmi elhelyezkedését, s egyensulyának mérlegét hosszú időre meghatározta, az osztrák tartományok, fejlődésnek indult alkotmányos és vallási szabadságát pedig még hosszabb időre

megsemmisítette, s ujabb feltámadásának lehetőségét egészen korunkig, elnapolta. — Hazánk ezen válságos korszakból is, a körülményekhez képest épen hozta ki, s adta át a jövő nemzedékeknek alkotmányos szabadságát: de e válság, melybe az örökös tartományok sodortattak, még bonyolultabbá tette az öszbirodalomhozi viszonyát, még nehezebbé az absolutismus elleni küzdését; mert az a kormány, mely egyfelé korlátlanul uralkodott, természetes ösztönnél fogva erölködött egyenlősíteni hatása körét, s a magyar alkotmányt, mint ezen egyenlősítés akadályát, a körülményekhez képest nyíltan vagy alattomban iparkodott aláásni, a personalis unió kötelékével csatolt nemzetek pedig támszt a védelemben nem nyujthattak, — ilyet inkább tőlünk vártak.

A 17-ik század nagy rázkodását véleményem szerint nem lehet kizárólag sem a csehek vallási és alkotmányos szabadságra törekvésük talán túlhajtott és hibásan alkalmazott kitöréseinek, a prágai defenestrationak, — sem II. Ferdinand reactionarius szivósságának tulajdonítani: ezen tényezők ha közvetlen előidézték és elmérgesítették is azon rázkodást, annak alapokai mélyebben lappangtak az europai akkori államrendszer idegzetében, s a hatás és ellenhatásnak a politikai s erkölcsi életben is természetes és szükségesszerü következménye volt az.

A vallási újitás következményei, a dogmaticus érdekeken messze túlterjedtek; azok ürügye alatt mélyen gyökerezett világi érdekek sértettek meg, hosszú megszokás által szentesített tekintélyek nyomatéka devalváltatott, s ezen devalvált tekintélyek hulladékai új hatalmi tényezők alapítására használtattak fel, melyek vagy az eddigi irányt fenyegették felbomlással, mint a császári hatalom tekintélyének megállapodhatását Né-

metországban, — vagy az államegység fejlődési processusának látszottak akadályul szolgálni, p. o. Francziaországban: hol a reformatio hatása ilynemü érdekek szirtjébe ütközött, ott az ellenhatás elkerülhetlen volt, — ellenben hol a hatás azonosult az állam érdekével, mint éjszakon és a szigetországban, ott az ellenhatás gyengébb s a hatás előnyei jótékonyak voltak az állam életre.

Francziaország iszonyúan bár, de aránylag hamar befejezte az ellenhatás stadiumát; s ideje volt a német ellenhatás korszakában, annak válságait saját előnyére használni fel.

Németországban a Habsburgház legjelesebb uralkodói I. Miksa és V. Károly nem birtak elég szellemi felsőséggel a reformatiohoz csatlakozva, s azt mint eszközt felhasználva, a nagy államban egységet alkotni; s épen azért, mert a kor intentioihoz nem alkalmazkodtak, nem birtak elegendő erővel azt keletkezésében megsemmisíteni.

Itt a reformatio hatása küzdött, élt, s az életpostulatumával következetesen erejét nevelni, s hatalmát terjeszteni iparkodott, de a törekvés döntő győzelemre nem juthatván szükségkép el kellett jőni az időnek, midőn a háttérbe szorított érdekek előtérbe léptek, s a két félnek megkellett küzdeni az életért.

Az ellenhatás II. Ferdinandban s vele és általa a jezsuita tanban és szellemben nyert kifejezést.

E szellem a szivósság, a kitartás, a kifáradhatatlanság, s az elfogadott tanhoz föltétlen ragaszkodás szelleme; — ezen szellem, egyetlen czélt ismer, s e czél iránti hitet sem vitatás, sem kutatás, de még elmélkedés tárgyául sem tűzi ki, az positiv és változhatatlan; s a szellem osztályosainak azért, kizárólag és egyedül

azért kell az észnek, szivnek, karnak, szóval az élet minden erőinek munkáit feláldozni, s ha kell, magát az életet is tétova nélkül áldozatul hozni.

Valljuk meg, hogy ezen szellem képességgel bir nagyokat mivelni: s valljuk meg, hogy a reformatio szellemével, a szabad elmélkedés, vitatás, kutatás, meggyőződés, kétkedés és folytonos haladás szellemével csak ez lehetett képes diadalmasan megbirkozni.

Ezen szellem erőteljes kifejezése volt II. Ferdinand, ki jelszavának „inkább egy lakatlan puszta, mint eretnekek által lakott ország fölött uralkodni“ majd nem a szó teljes értelmében valósulást adott. Ő a sors balfordulatai közt is csüggedetlen, a szerencse napjaiban szigoru volt; czélja helyességéről fanaticus meggyőződést, a sikerről dogmaticus reményt táplált kebelében, azt hivén, hogy ha istennek tetsző dolgot cselekszik az meg fogja őtet segiteni, s a szerencse bámulatos kedvezményei, őt ezen hitben és reményben még inkább megerősitették.

Ferdinand még Mátyás életében mintegy önként hivta ki az ellenkező elemeket küzdelemre, és hihető, hogyha a csehek időelőtti kitörésük által fel nem veszik is a kesztyüt, ő az ellenhatás forradalmát felülről inditja meg, ugy mint az napjainkban is történt.

Egy fellázadt, vagy a lázadás szélén álló birodalom kormányát a legnehezebb körülmények közt vette át, s ezen nehézségeket nem csak nagyrészben legyőzte, de a császári fegyvert, még egyszer s talán utószor félelmessé is tette Európában. A végeredmény azonban nem az lett, de a történelem logikája szerint nem is lehetett az, mit Ferdinand és küzdelmének osztályosai a liga fejedelmei és Wallenstein elérni óhajtottak. Ferdinand legközelebbi czélja az örökös tartományok catholizálása, s

felettök az absolut hatalom megalapitása ugyan teljesen sikerült: de ezen czél nem valósittatott Németországban, ott a gibellin politika, talán örökre, hajótörést szenvedett; Francziaország nem csak osztályrészt követelt az Európa fölötti irányadó hatalom gyakorlatában a német császártól s különösen a Habsburg-háztól, de a tulsuly mérlegét saját előnyére lenditenie is sikerült, bár ha a gyümölcs majd két század mulva érett meg. A katholicismus nem törölte el a protestans szellemet, valamint ez nem rontotta meg a hittani conservatio tekintélyét; fenmaradt, mindkét fél előnyére, a szabadság és tekintély ellensulyozó küzdelme, mely végeredményben a vallás és polgári szabadság utját fogja egyengetni.

Volt-e szüksége az emberiségnek, s legközelebb a harczban résztvett nemzeteknek, hogy 30 évig véreikkel kövérítsék a földet, s egy nemzedéket megfoszszanak a földi rövid lét örömei élvezetétől? — véleményem szerint tétova nélkül igen-nel felelhetünk: az emberiség lassan és küzdve okul, de haladása feltartózhatatlan, és azok is, kik a haladás küllőibe hátráltató erőködéssel kapaszkodnak, önkénytelen eszközei annak, mert ellenhatásuk a hatás, talán szunyadó vagy lankadó erőfeszítését költi fel.

Nemzetünk életére nézve ezen harczok jótékony hatással voltak: s ha azon tényezők egyike, melyek a mult korszakban az alkotmányt megmentették, a fejedelem hajlama nem volt is számításba vehető, azt pótolta annak külügyi bonyodalma, mely erejét igénybe vévén, Magyarország irányában elnézésre, elodázásra, s fentartásra kényszerítette.

Annál erőteljesebb volt a másik tényező: a conservativ és mérlegelő ellenzék szelleme. Ezen szellem kifejezője e korszakban Bethlen Gábor volt. — Vé-

leményem szerint Bethlen Gábort nem helyesen itélik meg azok, kik politikájának indokait a személyes dicsvágy vagy családi dynastia-alapítás szándokaiban keresik; sem azok, kik őt cselszövő, fondorkodó, szava nem tartó, önhaszonleső, ok nélkül lázzongó jellemű-nek festik.

Az ő politikája, a nemzet alkotmányos szabadsága megőrzésének érdekében, a kor esélyeihez mért, legczélszerűbb politika volt, és mert ügyesen, eszélyesen, merészen és még is mérsékelten kezelte, egyszersmind sikerdús politika is volt.

Első betörése a nemzet sérelmei, a két utóbbi a politikai eszélyesség által voltak indokolva. Mindenik esetben sebesen működött, a győzelem pillanatában hirtelen békét kötött, a cselekvés zárjait minden irányban nyitva tartotta, s az esélyeket diplomaticai ügyességgel kizsákmányolta. Minden irányban ohajtott frigytárs, és félelmes ellen volt. A kis Erdély alatta és általa belül nyugodt és gyarapodó, külirányban az események bogát bonyolító hatalom volt, az anyaország irányában a szabadság védfala.

Bethlen szövetkezett a törökkel, szövetkezett a nyugoti hatalmakkal, a cseh és osztrák zendülőkkel, ellenszövetséget keresett a császárnál; de magát egyiknek sem adta teljesen át. Ő sem Europa, sem egyes nemzetek, sem a vallás szabadságáért nem rajongott, a török kiüzetése vagy hatalmának megtörése, a császárság megalacsonyítása, vagy a Habsburgház hatalmának megszorítása nem képezték politikájának feladatát: az ő végczélja, a magyar állam és magyar nemzet fentartása volt; e czél biztosítása végett küzdött az esélyekhez képest ellenkezőknek látszó irányokban, de a czélt soha szem elől nem tévesztve. Politikája csak folytatása volt

a nemzet által a Habsburgház uralmának kezdete óta elfogadott politikának, de több eszélylyel és több sikerrel. Ha a mellékrúgók közt a személyes dicsvágy vagy talán családi jövő alapításának vágya is szerepeltek, az nemcsak megbocsátható, de méltánylandó is; jellemének ellentmondásait pedig, a sikerrel megküzdött czél szentsége kiegyenlíti.

Nem hagyhatjuk ki, a nemzeti önállás védelmének tényezői közül az uralkodóhoz hű ezen korbeli magyar államférfiakat sem: kik bár Bethlentől eltérő úton, sőt fegyverrel kezökben ellene, a nemzeti önfentartás politikájához a nehéz viszonyok közt is hivek maradtak, kik nem nyujtottak segédkezet a nyugoti szövetség erőszakos felbontásához, nem egyeztek bele az 1619-ki országgyülésen Ferdinand letételébe, s ellenezték a török szövetséget épúgy, mint Ferdinand szándékolt túlhajtásait; ilyenek voltak Forgách Zsigmond, Thurzó Szaniszló, Eszterházy Miklós, e korszak nádorai, egyik sem történelmi nagy jellem, de mindegyik magyar hazafi, s közülök kitünve Eszterházy, vagyon után sovárgó lelkülete daczára is, mint eszélyes, ügyes és magasabb látkörü államférfi, történelmünk jelentőségei közé számítható; valamint, és még inkább, Pázmány Péter a szivós jellemü lángkeblü jezsuita, a magyar tudós iró és szónok, a nagy államférfi és diplomata, ki bár az ellenreformatióban az ész fegyvereivel leghűbb eszköze volt uralkodójának, és térítői működése bámulatos sikert aratott, de sem befolyását, sem tanácsát az alkotmány felforgatására nem érvényesítette azon uralkodónál, ki a Majestätsbriefet széttépte, az 1621. jun. 21-ki prágai vérpadot felállíttatta, ki az 1629-ki Restitutionsedictet kiadta.

A gondviselés úgy akarta, hogy Bethlen kora ha-

lála, s a reá következett erdélyi viszályok sem lettek előmozdítóivá a nemzet vesztének, mit azon korban egyik táborban nemcsak reméltek, de valószinünek is tartottak, s mitől a másikban, Csehországra gondolva annyira remegtek. A németországi harczok fordúlata, Gusztáv Adolf fegyverének sikere, a nemzet életére nézve előnyösen döntötte el a kérdést Rakamaznál, s a körülmények szerencsés találkozása történelmünk jó emlékü hősévé avatta a vén Rákóczy Györgyöt is, kinek emléke más viszonyok közt alig élte volna túl halálát.

III. Ferdinand öröklötte ugyan atyjának harczait és vallásos buzgalmát, de nem öröklötte lelkületének törhetlen szivósságát, ő beteges testü, békés hajlamu, szelid érzületü és igazságszerető fejedelem volt. — Az 1637,- 46-, 49-, 55-ki zajos sérelmi országgyüléseket türelemmel vezérelte; Eszterházy hazafias tanácsai elől nem zárkozott el, s 20 éves uralma alatt Magyarország aránylag nyugodt volt; az osztrák politica beolvasztási törekvése, ha fel nem adatott is, de szünetelt; és ezt nem csak a svéd és franczia fegyverek sikerének, de az uralkodó jóakaratának is lehet tulajdonitani. I. Rákóczy György 1644-ki hadjárata lényeges szolgálatot tett ugyan az alkotmány és vallási türelem ügyének de a kis ember a nagy viszonyok közt nem találta fel magát, s az akkori viszonyokhoz mérve a linczi békekötés eredménye kielégitő. Hiányzott egy Bethlen lángesze, ki a svéd és franczia szövetséget, Torstenson győzelmeit a haza előnyére behatóbban felhasználni képes lett volna.

A linczi békekötés hatással volt az európai nagy harcz bevégzése s a westfaliainak nevezett világtörténelmi fontosságu békekötésnek sietterésére. Egy Bethlen Gábor hihetőleg részt vesz vala az európai nagy tanácsban, s Magyarországnak Habsburg uralom alatti

önállóságát nemzetközi szerződések biztositéka alá helyezi. I Rákóczy György nem állott e magaslaton, és müve törpe maradt, s bár mint ilyet is méltányolva jegyzi fel a nemzet történelme, de mert törpe maradt, lánczszemül szolgál a Leopoldi időkhőz, mivel a mulasztások következményei kimaradhatatlanok.

A westfaleni béke örökre bezárta a német császári hatalom absoluttá fejlődhetését; hosszu időkre megalapitotta Németország apró uralmakra feloszlását; az európai tulsuly mérlegét Francziaországra ruházta; a porosz birodalom alapját megvetette. Az ausztriai örökös tartományokban az ellenreformatiót, mint bevégzett tényt elfogadván, ez által ott a rendi ellenzéket megtörte, s az absolutismust állandósitotta. Ezen időtől kezdve, mint egy bezáratott azon tartományok történelme, s az uralkodó ház történelme absorbeálja azt.

Hazánkra nézve az európai nagy rendezkedés nem okozott lényeges változást. Alkotmányos önállása jogilag sértetlen menekült , de a jogi állást nagy részben csak a folyton szaporodó sérelmek orvoslásának kifáradhatatlan sürgetése tartotta fen; politikánk iránya, a nyugot és kelet közti egyensulyozás általi menekülés, valamint a béke daczára folyvást tartó portyázó török harczok, s ezen viszás helyzetből származott anyagi és szellemi tespedés nem változtak; de közelgettek a napok, melyek a mohácsi vész után megfogyott nemzeti erőt végkioltással fenyegették.

A birodalomnak ugy mint Magyarországnak bonyolult helyzete már a Ferdinandok korában éreztette a két, személyi unio által némileg összetartott állam közti kötelék fonákságát. A védelmi rendszer a viszonyokhoz képest hiányos volt, s mégis roppant anyagi áldozatot igényelt: a magyar végvárak fentartása 1,200,000

forintba került évenkint, mely fentartási költséget a király tartozott előállitani, s a rendek ismételve kijelentették, hogy a végvárakat a király kormányozza. E kötelességet III. Ferdinand nyiltan el is vállalta, s a rendek talán nem is sejtették a hadügy ily módoni átengedésének horderejét. Az örökös tartományok a magyar végvárak költségeire évenként 300 ezer forintot adóztak; de viszont az uralkodó Magyarország jövedelmeiből, különösen az 1634-ben felállitott határszéli vámok bevételeiből, minden számadás kötelezettsége nélkül, annyit forditott a német vallásos háboru szükségeíre, a mennyit a viszonyokhoz képest fordithatott. Azon kor államferfiai nem látták szükségesnek a helyzetet tisztázni, s a mint elfogadták, kölcsönös szerződés közbenjötte nélkül, az örökös tartományok segélyét, ugy elmulasztották számon venni és rendelkezni az ország segélyforrásai felett. De az önállóság realisérdekeit mellőzvén, annál buzgóbban törekedtek annak formalis kivánalmait és szabadalmait épen tartani: igy az 1655-ki országgyülésen a királyválasztásróli lemondás iránti inditványt nagy indignatióval utasitották vissza. Ily módon mindinkább erősödött önállóságunk fejlődésének azon bal iránya, mely az alaki jogszerüség fentartásának küzdelmei közt, annak hatalmi erejét kezeink közül kisiklani engedé s az alkotmány állami nagyságából lassanként municipalis szabadalmak kisszerüségére törpült le.

De az alaki jogszerüség megmentése is nehéz küzdelmek, szenvedések árán, s a nemzeti erő végmegfeszitése mellett is alig sikerült a következő félszázadban. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy az alkotmányos önállás védelmének ügye a vallásfelekezeti szabadság védelmének ügyével párosult, hogy a vallásos buzga-

lom élénk melegségben tartotta az alkotmányos buzgalmat, s nem engedte az önfentartás ösztönét ellankadni, mert ha az hiányzik, hihető hogy emez könnyebben lazult volna: az ember ugy lévén alkotva, hogy nagy erőfeszitésére nem egyedül az ész javasló szózata, hanem és főképen a kedély felindulása ösztönzi.

Ezen korszak veszélyeit az önállóság eddigi egyik védbástyája, a független Erdély bomlásnak indulása idézte elő s okozta nagy részben.

Ha e nemzet a sorsnak különös kegyencze volna ez esetben a két Rákóczy György korrendét felcserélte volna. Ha a fiu György a 30 éves háboru fényszakában, tettvágyát, erélyét, személyes vitézségét, elbizakodott nagyra törését az események szinpadára hozva, a győzelmes svéd hatalommal egyesitette volna, hihetőleg más eredményt mutat fel, mint az agg, fösvény, fontolgató apa előidézett; de a megváltozott viszonyok közt mindazon szép tulajdonai dicsvágyával együtt a két haza romlásának esélyeit tolták előtérbe, mig az apa jelleme s mérséklete ez időben hihetőleg a conservativ érdekek előnyére szolgáltak volna. II. Rákóczy György hős halálával hibáit személyére nézve expialta, de emlékét a történelem fekete kereszttel jelöli meg, s ugy eszélytelen lengyel hadjáratát, mint azutáni törekvéseit a hatalom visszanyeréseért, s az erdélyi hagyományos politikátóli eltérését, ingatag tétova jellemét a leghatározottabban elitéli. Utána nem találták meg a politika vezérfonalát sem Rhédey, sem Barcsay, sem Kemény, ki idő előtt akart szakitani kelettel, midőn az még ártani elég hatalmas, nyugot pedig védeni nem volt elég erős. Apafi vissza is tért az erdélyi egyedül lehetséges politikához, a török és német közt egyensulyozva maradni, de azt megvédeni sem személyes tulaj-

donokkal nem birt, sem a megváltozott viszonyok közt elég erővel nem rendelkezett. Eljöttnek lenni látszott az idő, melyben a II. Ferdinand alatt készült, de akkor és azóta a külháborúk miatt félretett, spanyol tervet Magyarország irányában munkába venni lehetett.

Véleményem szerint hibáznak kik azt hiszik, hogy az absolut kormányzat Magyarországra alkalmazásának tervét egyedül Leopoldnak vagy tanácsosainak lehet tulajdonitani, az ösztön erre folyvást, a terv régen meg volt, és természetszerü következmény, hogy a valósitás megkisértetett, mert a viszonyok erre kinálkoztak.

Az idő régi magvak kikelésének kedvezett, s a gyümölcs megérett, bárha nem is azon alakban, mint a kik a mag kikelését látták, azt óhajtották vagy reménylették.

Leopold személyes tulajdonait illetőleg, szelid, vallásos buzgalmu, jó szivü ember volt; de a császári méltóság szentségének hite annyira szivéhez nőtt, hogy annak megsértését bármi eszközökkel megtorolni a legnagyobb erénynek tartotta, lettek légyen az eszközök bármi kegyetlenek és szentségtelenek; innen származtak szive és uralkodási tettei közt nyilvánuló ellentétek. Személyes vitézséget nem tanusitott, harczias hajlama nem volt, s még is 22 évet harczolt keresztül a francziával 21 a törökkel, s három nagy forradalmat a magyarral. Akarati ereje nem volt kifejlett, kormányzati tevékenysége korlátolt, tanácsosainak szabad kezet hagyott, a mint jellemzi maga Lobkovicz, egy ideig mindenható ministere, a franczia követnek mondván: e császár nem olyan mint a franczia király, ki mindent maga intéz, a császár egy szobor, melyet tetszés szerint lehet felállitani: és mégis a mindenhatóknak látszó miniszterek mint Lobkovicz és Sinzendorf az ő akaratából félretolatnak, s az 1670-ki Zrinyi-féle összeesküvés fel-

fedezése alkalmával azon év majus 22-ről irott leveléből olvassuk „ich will mich der occasio bedienen, und in Hungaria die Sachen anders einrichten. S mindezen ellentétek a majestas szentség iránti meggyőződéséből magyarázhatók.

Hosszu uralma alatt sok tanácsos környezte, kik az ujabb adatok nyomán közelebbről és hivebben fényképezve, nem mind oly szörnyetegek, mint az események sötétségéből árnyékaik emléke mutatja. A vén feledékeny Portia, s a franczia hajlamu Auersperg, Leopold uralkodásának első éveit nem jegyeztették a gyászosok közzé; ez időszakban Montecuculi, a különben tudós miveltségű, rendezett fejü, fontolgató, késlelkedő hadvezér de cselszövő államférfi birt nagy befolyással, s támaszul szolgált azon jezsuita politikának, mely a törökkel szövetségre törekedett azért, hogy benne Magyarországtól, különösen a protestantismustól a támaszt elvonja; innen a nehéz elhatározás az 1663-ki török háboru megkezdésére, s innen a párkányi csata után a vasvári béke, nyilvánosan hátrányos feltételeivel, s a 20 éves béke alatti magatartás a török viszonyok irányában.

A vasvári béke megkötése után szabad kezet nyert az osztrák kormány Magyarországban és minden irányban munkába vette tervei kivitelét; országgyülés nem tartatott, a magyarok befolyása, ugy a békekötés, mint minden fontosabb állami intézkedésekből kiszorittatott, a várak német zsoldosokkal rakattak meg, és a magyar elégületlenek járszalagon vezettettek a kitörés felé, mely kivánatosnak látszott a teendő intézkedések igazolásául. A Csehországban félszázad előtt aratott siker utánzásra csáberővel ösztönzötte a hatalom kezelőit annyival inkább, mert az váratlan gazdag gyümölcsöket

hozott az absolutismus előnyére Az örökös tartományokban a hajdan ellenzékképes nemesség helyét, egy az absolutismus zsákmányai kövér hulladékain felhizott, uj felcseperedett nemesség váltotta fel, mely szülemlése szennyét holmokán viselve, kész eszközül szolgált azon rendszernek, melynek létezését köszönhette. A példa ragályos volt hazánkra nézve is; itt is be volt végezve a főnemesség körében az ellenreformatio, és lehetőnek látszott annak a nép törzsére leendő kiterjesztése: a közerkölcsiség zománcza megtörve, és fent és alant az árulkodás ocsmány büne, s ennek áráni meggazdagodási vágy elharapódzva; annyira hogy egy Kéry, Zichy István, Nagy Ferencz nem különálló példányok azon korszakból; átalában nagyitás nélkül el lehet mondani, hogy a 17-ik század második felében szükmarku volt a sors hazánkat illetőleg nagy emberek előállitásában. Az esélyek rendkivülisége sok kiváló egyéniséget, de egyetlen nagy embert sem hozott szinpadra; mintha a megelőzött korszak hosszu időre előlegezte volna a nagy adományt, hogy a nemzetet valódi nagy férfiai iránt kegyeletre tanitsa. Nem félhetünk e, hogy a mi egyszer megtörtént ismétlődni fog? Nem fogja e követni nagy férfiakban gazdag korunkat egy meddő időszak? a kilátások aggasztók, ifju barátim igyekezzetek elenyésztetni ezen aggodalmat!

Az osztrák kormány terve sikerült, a zaklatott nemzet kitörésre hajlandó lett.

Az 1670-ki összeesküvés valódi czélját tervei és horderejének részleteit ma is homály fedi, talán valaha felderitendik Wesselényi elkobzott iratai; de a meglévő biztos adatok után itélve, következtethetjük, hogy az, kivált Zrinyi Miklós és Wesselényi haláluk után, sem czéljára sem eszközeire nézve nem volt kellő-

leg rendezve, még kevésbé ügyesen vezetve; erdélyi és török segélyre volt alapitva, mint minden eddigi magyar felkelés, de a viszonyok különbözősége nem lett megfontolva; Erdély ügye már ekkor válság pontján állott s a Köprili Achmet bekebelezési terve az osztrák ellenhatású, de hason irányu szándékkal már ekkor a szinpad mögötti tusának tárgya volt; s Apafy, még nyiltan a török védnralom pártolója, titokban Leopolddal alkudozik. A török pedig a magyarok megalázását illetőleg kezére játszott az osztráknak, azon balvéleményben, hogy igy Erdély iránti terveit könnyebben valósíthatja.

Zrinyi Péter és Rákóczy Ferencz önző és dicsvágyó czélokat tüztek ki az ügy győzelme dijjáúl; Nádasdy Ferencz folyvást habozott nagy vagyona megőrzése, s győzelem esetében dicsvágya kielégítésének hullámai közt.

A czéljára nézve ingatag, eszközeire és segélyforrásaira nézve tévesztőleg számított öszveesküvés önmagában rejtette a végzetes eredményt, de a megtorlás és bosszú politikája is túlhágván az államérdek határait, szükségkép gyümölcstelen s uj bonyodalmak szítója lőn.

A bekövetkezett sötét időnek, a vérbiróságok, protestans papok üldözése, rabszijra füzése, az alkotmány felfüggesztése, Gr. Volkra jezsuita örjöngő templomrablása, a lőcsei és pozsonyi törvényszékek, a vagyonkobozások, az adó felemelés, accise behozatala s katonai erőveli behajtása, s a zsoldos katonaság iszonyú zsarolása, leginkább Lobkowicz herczeg, akkor mindenható minister nevéhez vagynak kötve. Nem irunk történetet, annak csupán tanúságait tanulmányozván, igy részletességbe bocsátkoznunk szabad nem volna, de meg-

engedhetőnek hisszük, ha ezen kor férfiai jellemzésénél egy kissé időzünk.

Lobkowicz Wenczel Euseb Sagani herczeg, régi nemes cseh család ivadéka. Apja Zdenko Adalbert, II. Ferdinand alatt az uralkodó ház és catholicismus érdekeiben tett szolgálatokért herczegi czimet, cseh főcancellárságot nyert és nagy vagyont szerzett, anyja Berstein Polyxena hős védője volt az ablakból kiugrasztott Slawatanak és Martiniznek. Wenczel sebesen haladt az udvari és katonai méltóságok lépcsőzetén, 1640-ben 32 éves korában biztos volt a cseh rendi gyülésen, mig III. Ferdinandtól a Smircziky féle Raudniczi és a Wallensteintól elkobzott sagani uradalmakat nyerte; 1660-ban haditanács elnőke, 1665. fő udvarmester, 1669-ben a titkos tanács elnöke, és roppant vagyon birtokosa, mely a Frankfurti Relatiók szerént, bukásakor 12millióra becsültetett.

Ő nagyon csinos külsejü, szerfelett pompa kedvelő, élvvágyó, kellemes társalkodásu, jó kedélyű, bőkezű és felette élczes ember volt.

Külügyi politikájában franczia szövetség felé hajlott, valamint hajlamai is franczia miveltség felé vonzották; azt szokta mondani, „ha XIV. Lajos nagy hadvezéreivel harczolni képesek nem vagyunk, legalább képesítenünk kell magunkat velök békében élhetni“; ezért ohajtotta az udvarnál a franczia szokásokat és nyelvet divatba hozni; és nyoma van, hogy 1671-ben Francziaországgal titkosan alkudozott. Nem volt ellensége a kétértelmű kalandoknak, s a pénztözsérek rendes látogatói voltak hivatalszobájának. A beható és tartós munkát nem szerette, de azt ügyes és szerencsés átsikamlással és cselszövényes szellemével pótolta. Élczeivel nem kimélt senkit, különösen kedvencz

tárgyául szolgáltak a jezsuita atyák, kiknek félszegségeit minden lehető eszközzel, gúnyképekkel, iratokkal ostromolta s őket mint proselita-csinálókat, udvari cselszövőket, házasság kerítőket és örökség után ólálkodókat a hol lehetett leálczázta; még végrendeletében is üldözte őket: egy pontjában egész ájtatos alázatossággal megemlékezvén a jezsuita atyák iránt folyton tanusított mély tiszteletéről, örök hálája emlékéül hágy nekik — 82,000 — itt a lap bevégződvén, fordítni kellett, — léczszeget egy uj épülethez. Legkedvesebb barátja volt Pater Sinelli, egy magyar születésü kapucinus gvardián, később bécsi püspök és titkos tanácsos.

Ilyen lévén Lobkowicz, természetesen őt az udvarnál nagy befolyással biró spanyol jezsuita párt, Monteculivel élén, nemcsak nem kedvelte, de sőt a lehetőleg üldözte, s végre Leopold második neje, tyroli Claudia császárné befolyásával, kit Lobkowicz élczei szintén nem kiméltek, 1674. oct. 17-kén oly feltünő módon buktattatott meg, mely akkor egész Europában sensatiót okozott.

Miként hagyta magát Lobkowicz a Magyarországban elkövetett jogbitorlás és kegyetlen üldözés eszközéül felhasználtatni, mint azon időben minden hibái daczára is felvilágosodott sőt szabadelvü egyén, az ide vágó adatok még folyvást homályban tartása miatt, határozottan megfejteni nem lehet. Engedékenység volt-e részéről a spanyol jezsuita párt részére, azért, hogy a hatalmat e feltétel alatt biztosabban élvezhesse, absolutisticus megyőződés vezérlette-e, vagy államszükség követelményének tartotta-e Magyarországot a többi provinciákkal nivellirozni, s erre a szerencsés cseh előzmény csábította-e? talán majd a szerencsésebb utókor, a szabad sajtó és szabad vizsgálódás jövő szakában fel-

derítendi: jelen futó és muló sorok egyedüli czélja azon ohajtás, bár történetiróink nagyobb figyelmet fordítanának az osztrák államférfiak jellemeik tannlmányozására, mert azok működése sokképen befolyt államéletünk utolsó korszakára.

Ha Lobkowicz jelleme és államférfiui munkálatainak eredménye közt némi ellentétet találunk is, és őt feltétlenül elitélni nem merészeljük: teljesen tisztában lehetünk azon kor három államférfia u. m. Sinzendorf, Hocher és Abele iránt.

Gróf Sinzendorf György Lajos, régi osztrák nemes család ivadéka a convertiták sorából, 22 évig volt nagy befolyásu kamaraelnök. Mint vagyontalan ember lépett államszolgálatba s itt oly vagyont szerzett, hogy egy gyöngyékszerért neje részére 60 ezer tallért volt képes áldozni. Az akkori osztrák államfogalmak szerént ő minden számadási kötelezettség nélkül kezelte az állam vagyonát, s ezen kivételes szabadalom felhasználása mellett munkálódott a kamara és saját vagyona öregbítésén minden lehető eszközökkel. A bajor jó értékü garasokat ezerszámra öszvevásároltatta, és rosz 15-sökbe átverette; arany- és ezüstdrót, valamint selyemkapcza gyárakat állított fel, s e téren nagy visszaéléseket követett el; 1672-ben Hollandiával a magyar bort illetőleg hátrányos kereskedelmi szerződést kötött, uj vámrendszert hozott be, a zsidókkal folytonosan szoros viszonyban állott, s midőn azok 1670-ben Bécsből kitiltattak, Sinzendorf pártfogolta őket, s pár év után kieszközölte, hogy azok néhány vásárra beeresztettek; Magyarországban az adót felemelte, az accist behozta, valamint 1670-ben az első dohány-monopoliumot Ausztriában, s midőn 1680-ban a hivatalból itéletileg elbocsáttatott, kisült, hogy a kincstárt közel 20

tonna arany értékig csalta meg: mindezek daczára sikerült neki 1681-ben egy császári átalános felmentő rendelvényt nyerni. — Ilyen volt az államgazdászat két század előtt, s ma sohajtva vigasztalhatjuk magunkat, miszerént semmi sincs uj a nap alatt!

Sinzendorf utódja lőn Abele Kristof, ki hivatalát azzal kezdte, hogy egyszerre minden kamaratanácsost elbocsátott, sőt az alárendelt hivatalnokok nagy részét is, mert egy meglevő jegyzék szerint, ezen alsóbb rendü urak több mint egy millio forintig csalták meg a kincstárt.

Abele szintén meggazdagodott, 50 ezer forint évi jövedelemre emelte vagyonát, melyet nem kis részben a magyar áldozatoktóli ragadmányok gyarapítottak. Ő fanaticus és kemény szivü ember volt, s a magyar üldözés legkészebb eszköze.

De még őt is felülmulta Hocher János Pál osztrák főcancellár, egy freiburgi professor fia, előbb egyszerü ügyvéd, s mint ilyen a kormány figyelmét magára vonván, államszolgálatba hivatott, s ott majd husz évig folytatta vészes tevékenységét. A spanyol párt leghivebb eszköze, s Lobkowicz megbuktatásában a császárné segédtársa volt.

Hocher tudományosan képzett, ékesszólló és nagy törvénytudós volt, egyedüli mulatsága a munka — vir laboriosissimus et purus putus Jesuita, mint Puffendorf mondja, — mindenek fölött birt a zsarnokság és önkény ösztönével, és tanácsait a fejedelem irányában mindig e szellem vezérlette, teljesen régi byzanczi modoru udvari publicista, olyféle jogtudós, kiktől Hugo Grotius őrizkedésre int eme szavaiban: „qui juris privati finibus se includunt et vix ullum habent usum, qui nostri sit argumenti, scholasticam subtilitatem cum le-

gum et canonum cognitione conjunxerunt, tanto perniciosiores, sin a controversiis etiam populorum atque regum non abstineant." — Kétségtelen adatokkal bizonyítva van, hogy neki, a parvenu ügyvédnek, volt legtöbb, legkárhozatosabb befolyása a magyar ügyekre, s átkunk emlékét méltán terhelheti.

Mi most élők még inkább ismerhetjük az ilyféle ügyvédeket. Meghalt 1683-ban, de szelleme és politikai végrendelete még sokáig élt az osztrák kormány körében, s a nemzetnek még meg kellett ismerkedni Strattmannal, Kinskyvel és Carafával.

Hogy a Hocherféle politikának fel kellett költeni a nemzeti ellenhatást, annyival inkább természetesnek találjuk, mert az udvari párt magyar államférfiai ez időben vagy befolyással nem birtak, vagy messze túlmaradtak a megelőzött kor férfiai mögött, erkölcsi bátorságot s hazafiúi hűséget illetőleg; kivételt a főpapok képeztek, s egy Pálffy Tamás, Széchenyi Pál kiérdemelték az utókortól, hogy Deák Ferencz szavait sokszorosan ismételje: „áldassék emlékük!" még Szelepcsényi sem tartatott biztos eszköznek az osztrák kormány-férfiak által, s a helytartóságban helyét Ampringen Gáspárral töltötték be, ki a szerzetes korlátoltságát a katona zordonságával egyesítette, s nem lehet meghatározni fanatismusa volt-e kegyetlenebb vagy önhaszonlesése kárhozatosabb.

A nemzeti visszahatás Tököly Imrében nyert személyesítést. Hogy a kitörés kezdetekor, még alig husz éves, bár kitünő tulajdonokkal felruházott ifjú, nem birt és nem birhatott egy Bethlen Gábor eszélyes politikai belátásával, s gyakorlott hadvezéri képességével, nem csudálhatjuk. Ő kedvező körülmények közt lépett a mozgalom élére, midőn XIV. Lajos világhirü hadvezé-

rei Condé, Turenne, Luxemburg nevezetes előnyöket vivtak ki a nehézkes Montecuculi ellen, s a magyar mozgalom támogatásban vagy inkább igéretekben részesült a francczia kormány részéről, és Tököli erre is és a török segélyre is számíthatott; de szerencsétlenségére nem ismerte föl amannak ingatagságát s nem látta be ennek korhadtságát, nem, még a nimvegeni békekötés után sem, és az 1681-ki országgyüléshez intézett emlékirata tanusítja, hogy Magyarország megmentését egyedül kelettől várta. Ez által nagy politikai botlást követett el, feladta Bethlen Gábor, Martinuzzi, szóval az előző kor politikáját, az egyedül lehetséges magyar politikát, kelet és nyugot ellensulyozása által menekülni s a Perényiféle szerencsétlen terveket követte, és a helyett, hogy 1682-ben, midőn még lehető volt, békét kötött volna, talán dicsvágytól is ösztönöztetve, a török karjaiba vetette magát teljesen és visszavonhatlanul. Az eredmény a történelem kérlelhetetlen logicája szeszerint kedvező nem lehetett. Azon államban, mely századok olta a nyugoti polgárisodáshoz kötötte lételét, a keleti absolutismus, melynek politikája a rombolás és romok feletti uralkodás elvén alapult, ha hosszú ideig fenállhatott is, de meg nem öröködhetett, ideiglenes tanyázás volt az, és a hős Köpriliek szelleme, a mulhatlanul elhamvadandó szikrába csak azért gyüjtött ellobbanó lángot, hogy a hamvadás processusa siettessék. Még egyszer megjelent Magyarország fejedelme kelet nagy ura hódolatára, mint hajdan Zápolya, még egyszer elfutott kelet fegyverének villogásai elől az ős Habsburgház hatalmas ivadéka ősi székhelyéből, de csak azért, hogy nyugot szövetkezett ereje kellő korlátok közé szorítsa kelet barbarismusát. Ausztria csudálatos szerencséje magasan fellobogott, s a szabadító hős

Sobiesky, ha a meglevő adatok szerint sejtette is, de be nem láthatta, hogy győzelmeinek elsőszülött örököse azon hatalom leend, mely néhány évtized mulva hazáját vas karjai közé ölelendi, ő még nem hihette, hogy kelet sugarainak elhomályosultával helyét a hideg éjszaki fény fogja nyugot fölött elfoglalni, pedig az ő fegyvere erre hatalmas lökést adott.

A török hatalom megtörésével kikerülhetlenül be kellett következni Erdély önállósága megsemmisítésének is. Erdély másfél századon át teljesítette feladatát, segítette megmenteni a magyar alkotmányt s fentartani a magyar nemzetiséget, e feladatot csak a két nagy erő ellensulyozása által teljesíthette. Megtörvén az egyik, szükségkép azon részhez kellett simulnia, hol a jövőben, bár változott viszonyok közt, küldetésének megfelelni hivatva van. Kelet zsákmányául maradva, mint az alárendelt oláh provincia, elveszett volna a polgárisodásbani haladásra nézve, és hosszú időre kiesett volna annak tényezői köréből.

Szerencséje és győzelmei mámorában Ausztria ismét a boszszú politicájának tévutjára tántorodott Magyarország irányában, s ez által mig itt sem érhette el kitűzött czélját, — keleten elszalasztotta a talán soha vissza nem térő alkalmat, befolyását s vele a nyugoti polgárisodás bár lassan, de biztosan hódito hatalmát megalapitani.

Az eperjesi vértörvényszék iszonyu előzményei nélkül is elérhetett volna az osztrák kormány annyit, mennyit az 1687-ki országgyűlésen kivivott: az ellentálási záradék eltörlését és az örökösödesi jog megálapitását, mert a jogvesztés felállitott és ott nyiltan kifejezett elmélete, akkor is csak kalandos octroyálási kisérletekre adott alkalmat, de biztos, és törvényszerű állapotot elő

nem idézhetett, éa a hős Eugen nagyszerű győzelme daczára is, a Kolonics-féle financz politika, önkényes adófelemelési s neoaquisticus zsarolási rendszerével az állam hatalmát nem öregbitette, de sőt előidézte ismételve az ellenhatás megtörtnek vélt fellobbanását s a mint a birodalmat külfelől vész fenyegeté a spanyol örökösödési háború kitörése által, kitört bent is az elfojtott láng, mint a hatás és viszszahatás természetes eredménye.

Az osztrák kormány ez időben megkisérlette a keleti szlávok megnyerését, és Piccolomini a szerbek közt némi támogatásra talált is, de békés hóditást tenni kün oly hatalomnak mely ben a szerződött jogot megsérti, erkölcsi lehetetlenség volt; s az akkori keleti politikának egyedüli kétes jövendőjű gyümölcse, a Csernovics-féle telepités volt, melyben az akkori államférfiak nem anynyira kelet kulcsát mint inkább nyugot zárát kivánták feltalálni. A terv némileg sikerült, de mi végeredménynyel, a jövendő fogja megmutatni.

Magyarország önfentartási és védelmi helyzete a karloviczi béke után nagy részben megváltozott; a török erő megtöretvén, nyugot és kelet riválitásából önként fakadó segélyforrás kiapadt, s Erdély különállása folytán kifejlődött független nemzeti erő, annak beolvasztása után csak leszállott arányban lett értékesithető: s ily helyzetben a nemzeti visszahatás, mely II. Rákóczy Ferenczben nyert kifejezést, más alapokra volt kénytelen fektetni a siker lehetővé tételét. Ily alapok lettek volna a török iga alól már majd egészen felszabadult öszves nemzet közreműködése, a megsértett vallásszabadság érdékében felszitott felekezeti szellem, és a birodalommal az europai felsőségért vívó franczia segélye. De az első alap, az öszves nemzet közreműködése, nem

volt megszerezhető a felkelés támogatására, mert a nemzet egy nagy része nem bízott a siker lehetőségében, a más rész ösztönszerüleg idegenkedett a nemzet sorsát bizonytalan hányattatás szélvészének tenni ki, azon meggyőződésben, hogy az ország a felkelés pillanatnyi sikerének esetében sem leend képes önállóságát a nyugoti nyomás folyton megujulandó erőfeszítése ellen megvédeni; egy részt kötve tartott az alattvalói törvényszerű hűség; egy nagy rész annyi viszontagságok után békét és nyugalmat óhajtott, remélve, hogy a kormány félszeg önkénykedését enyhítendi az idő változékony forgása. A másik alap, a felekezeti szellem, bár erős tényező volt, épen mert felekezeti volt, ellenhatást költvén, de a felkelés vezetője személyes meggyőződésével is ellentétben lévén s általa kellő mérvben fel nem használtatván, nem nyujtott elegendő biztosítékot a sikerhez. A harmadik alap a franczia segély, merőben az europai esélyek hullámzásától függött, s minthogy a szövetkezést benső solidáris érdek nem kötötte öszve, természetszerüleg ingatag volt.

Ily szempontból tekintve, s kellő higgadtsággal mérlegelve az eseményeket, megelégedést kell kifejeznünk a szathmári béke eredményei irányában, s méltánylattal emlékeznünk az azt előidézett férfiak emlékéről, mint a béke ügyében fáradhatlan buzgalommal közbenjáró Széchényi Pál kalocsai érsekről, Gr. Pállfy Jánosról és Károly Sándorról s főkép és kitünőleg, I. József királyunkról, ki nagy veszteségünkre lőn osztályosa a jó fejedelmek sorsának, a kora halálnak.

De ha ezeket méltányoljuk, szükségkép el kell-e itélnünk Rákóczyt és társait, kik a békeművét ellenzették? Az események a hatás és ellenhatás vajudásai közt születnek, s az egyensuly megalapításában mindkettő

tényezőleg foly be. Ha Rákóczy az ellentállást meg sem kísérti, vagy a fegyvert egy felső parancs szóra eldobja, hihetőleg nem szathmári béke s ennek folytán az alkotmány fentartása, hanem a Hocher által ígérgetett cseh nadrág lett volna a nemzet osztályrésze, s ma aligha lennénk tanui a honatyák küzdelmeinek, és mi habozás nélkül a legmélyebb kegyelettel veszszük tollunkra Rákóczy nevét: de a történelem tanulmányozása közben, abból okulni ohajtván, nem hunyhatjuk be szemeinket azon botlások felett sem, melyeket politikai hibáknak tartunk.

Rákóczy alig lehetett kellőleg tájékozva Europa államai akkori szövetkezésének horderejéről, vagy ha volt, az esetben környezete túlhajtásának s a körülte történő események hatása varázsának engedett inkább, mint az eszélyes politika kivánalmának.

Europa államai ez időben a hatalmi egyensuly megalapításának harczait vivták. II. Ferdinánd merev catholicismusa s átalában Ausztriának tévesztett politikája Francziaországot túlsulyra vergődni engedé, XIV. Lajos nagy államférfiai s még nagyobb hadvezérei segitségével Europában döntő befolyásra törekedett, s azt, ha a legitimitás túlhajtott értelmezése folytán Anglia nemzeti öntudatát a számüzött Stuartok pártfogolása által meg nem sérti, hihetőleg ki is vivta volna: de az angol győzelmes forradalom örököse a hideg, eszélyes III. Vilmos, századának legnagyobb diplomatája, s a világtörténelem egyik legkitünőbb politikai capacitása, meghiusította az absolut irányu legitimitas törekvéseit, s az emberiséget és szabadságot a visszahanyatlás veszélyétől megmentette. Vilmos a legellentétesb irányú elemeket szövetkezésre birta, t. i. a jezsuiták által vezérelt Ausztriát s a protestans Hollandot és Angliát, egy

bizonyitványnyal többet szolgáltatván a világnak arra nézve, hogy az államokat minden egyebek fölött a politikai érdekek vezérlik, és szükséges is, hogy vezéreljék. Vilmos győzelmesen végezte be a háborút, s a riswicki béke megzsibbasztotta a franczia nagyra törést, de meg nem törte. Az uralkodók bünei, s mozdulatlan merev politikájuk által tönkre jutott Spanyolországban bevégezte dicstelen pályafutását V. Károly utolsó ivadéka: a franczia ügyes diplomatia győzelmet aratott a nehézkes osztrák fölött, s a Bourbonház elfoglalta a Habsburg-örökséget.

Europa azt hitte, hogy annyi ország öszpontosítása egy család uralma alatt, a súlyegyen fentartásában akadályul fog szolgálni, s érdekeihez képest két nagy táborra szakadt. A szövetkezés egyik részét képezték: Anglia, mely még folyvást a Stuart követelés, s ez által az alkotmányosság, szabadság, állami és vallási függetlensége megmentése végett küzdött; — Hollandia, mely a franczia-spanyol győzelem esetében állami lételét látta koczkáztatva; — Poroszország, mely a nagy választó fejedelem által álammá alakítva hatalmi polczra emelkedhetés reményétől ösztönöztetett; Ausztria vagy is inkább dynastiája, mely családi hatalmának megerősítését remélte a harcz által elérhetni; végre a többszöri szokásos óvások után nagy nehezen felkészülődött német birodalom.

Az ellen oldalon álltak: Franczia, Spanyolország, olasz tartományaival, a bajor és kölni választó fejedelmek, és Rákóczy a magyar felkelőkkel. E részen egyedül Rákóczy küzdött a szabadság érdekében, a többieket családi, személyes, és hatalmi indokok vezérelték. Rákóczy mint eszköz, mint diversionalis szárnysegély tekintetett, siker esetében is kevés kilátással osztalékra,

ellenkező esetben az elhagyatás, sőt megtagadás veszélyének kitéve.

1703-ban előnyben voltak a francia szövetség fegyverei, s különösen ha az öszveköttetés egyfelől a bajor és franczia seregek, másfelől a magyar felkelőkkel sikerülhetett volna, Bécs és az ottani hatalom nagy veszélynek lett volna kitéve. E szorongattatás közt vállalta el a közbenjáró szerepét Széchényi Pál, de Rákóczy nem birt Bethlen Gábor határozottságával, a győzelem közt békélni.

Marlborough hochstädti nagy győzelme után megváltozott a helyzet, az osztrák szövetség fegyvere előnybe jutott, s a harcz változó esélyei mellett is látható volt, hogy a franczia erő túlsulyra nem vergődhetik. Rákóczy ezt vagy nem tudta, vagy mivel az angol és hollandi követek levelei, Leopold utolsó igéretei, sőt I. József jóindulatú ajánlatai által sem biratott engedékenységre, a helyzet komoly voltát be nem látta, vagy a mi a fenlévő adatok nyomán leghihetőbb, környezete, különösen Bercsényi túlhajtásainak nem volt elég erős ellenszegülni. Véleményünk szerint az ő legfőbb, tán egyedüli hibája: engedékenysége forradalmi vezérben nagyobb hiba, mint az átalkodottság. Innen következett a visszásság több jelensége: mint a hadvezetésbeni egységhiány, tétovázás az irány és czél megalapításában; innen azon szerencsétlen, azóta is ismételt expediens, forradalmat és forradalmi hadvezetést gyülések, szenvedélyes pártküzdelmekkel saturalt gyülések által vezetni vagy vezetni engedni, — innen a szécsényi gyülés alkotmányozó rendezkedése, akkor, midőn tettre s ahoz szükséges teljhatalomra s e végett bizalomra lett volna szükség; de Rákóczy e bizalmat csupán jó akarata, alkotmányos kiméletessége által remélte megnyerni; ékes tulajdo-

nok a biztos béke ölében, de hibák akkor, midőn menteni kell az alkotmány életét; innen az ónodi gyülés gyászos jelenetei. Ezen gyülés fölött már a csüggedés vészangyala lebegtette sötét szárnyait. A fejedelem kedélyét érzelgés szállta meg, nagy hiba a tett emberében, majd panasz és önérzete sértődése fölött méltatlankodó ingerültség vezérelte nyelvét, nyugodtság és higgadt parancsoló szavak helyett; a szeretett de nem félt vezér ingerültsége lázas rezgésbe hozta a viszályos esélyek miatt borus, különben is nemzeti közös hibánk szerint szép szavakra gyulékony kebleket, s az átalános ingerültség kereste és megtalálta áldozatait, túlhágva a mérséklet medrét határozataiban, detronizálván az uralkodó házat, királyul választván Miksa bajor fejedelmet.

Rákóczy tehát bebizonyította, hogy önző nem volt, valamint azt is, hogy a forradalom zászlóját nemes jellemmel de kevéssé önálló erélylyel lobogtatta.

Mig nyugoton és délen Európa államai két táborra, és történetesen majdnem german és latin fajok táboraira oszolva harczoltak az egyensúly fentartása érdekében: azalatt éjszakon kezdetét vette a nagy államalakulás vajudása. A polgárisodás haladása biztositásának első feltétele a rendezett állam, még pedig a körülményekhez mért erős és nagy állam, e követelmény elő-idézte a szükséget, hogy éjszakon is nagy és erős állam tömörüljön. Lengyelország, sok itt nem részletezhető okok miatt, e feladatot nem volt képes teljesiteni, s ezért, véleményem szerint, a történelem benső okai öszvefüggésének következménye képen, ezen középkori államnak is, mint a mely hivatása teljesitésére nem volt képes, meg kellett hajolni azon állam előtt, mely ezen hivatást teljesiteni erővel és képességgel birt.

Talán némelyek ajkaira kétes mosolyt von azon állitás, hogy az orosz absolutismus is a polgárisodás haladásának tényezője. Nincs senki, kit az absolutismus átalában, s különösen a miveltség bünei czafrangjaiban alakoskodó félbarbar orosz despotismus, nálamnál inkább undorithasson; és nem lehet senki, ki a lengyel lelkesültség és szenvedés iránt nálam több részvéttel viseltetnék: de ezek mellett ingatlan azon meggyőződésem, hogy a haladás rendezett államot igényel; ilyet teremthet az absolutismus, de az anarchia soha. Az absolutismus tért fog engedni a haladás követelményeinek, idővel a szabadságnak is; s igy bár azon nemzedékek, melyek járma alatt nyögnek elátkozzák, az öszszes emberiség haladásának szempontjából tekintve, annak tényezőjéül kell elismerni, mert azon feladatot teljesité mit az anarchia megoldani képes nem volt.

Ily szempontból indulva itélem meg és méltánylom I. Péter orosz czárt.

Rákóczy ezen hatalomnál is keresett segitséget. De hogy Péter, ki akkor az éjszaki háboruval, s azon feladat megoldásával volt elfoglalva, hogy az alkotandó birodalmat földközi fekvéséből kiemelve a keleti tenger természetes védbástyájával övezve, segélyt kivált döntő segélyt nem nyjthatott, az államok akkori helyzetéből könnyü megfejteni: és szerencséje is a nemzetnek, hogy ez nem történhetett, mert ha Magyarország a 18-ik század elején szláv segitség folytán reconstitualtatik, hihetőleg most nem a bécsi centralisatio, hanem egy sokkal veszélyesebb ellenség ellen kellene küzdenünk, ha ugyan a küzdés lehetősége ez ideig meg maradt volna.

Nem történt meg, mit a jezsuita Hocher-Kolonits párt, az sem történt meg, mit a Bercsényi-párt óhaj-

tott és akart; a küzdés eredménye az lett, miben Széchényi Pál és pártja fáradoztak, de hogy az legyen, miután amazok felidézték nemzetünk fölé a megsemmisités lidérczét, szükség volt hogy ezek szembe szálljanak és megvivjanak a lidérczczel, csak ily módon győzhetett a mérséklet.

Az 1715-ki országgyülés mintegy törvényesen be zárta a nemzeti visszahatás százados harczainak kapuját. Fájdalom a magyar történész nem ismételheti az angol halhatatlan irónak, az 1688-ki forradalom bevégződése fölötti, nyugodt nemzeti öntudattal rajzolt elmélkedését, miszerint „minden jelek oda mutatnak, hogy azon forradalom utolsó forradalma volt az angol nemzetnek. Az ó alkotmány, természetes, folytonos és békés fejlődése által alkalmazkodott az uj társadalom szükségleteihez. Rögtön megszilárdult a lelkiismeret, a kutatás és vitatás szabadsága oly mérvben, mely azelőtt ismeretlen volt. A pénzérték helyreállott. A nyilvános hitel megszilárdult. A kereskedelem uj életre ébredt. A kincstár megtelt. A királyság sok évi szégyenitő vazallságából kiemelkedve, elfoglalta helyét az európai hatalmak első sorában.“ Boldog angol, neki a nemzeti nagyság öntudata jutott osztályrészül; — de hát nem boldogit-e minket is nemesen hordozott szenvedéseink fájdalmainak öntudata is?!

A magyar történelemiró, forradalmaink bevégezte felett elmélkedve, annyit jegyezhet meg: hogy a Rákoczy felkelés volt az utolsó aristocraticus és vallásfelekezeti forradalom; mely megmentette ugyan a nemzet életét s alkotmányának külső keretét, s ez által fenhagyta a jövő nemzedékeknek az emelkedés lehetőségét, de a nemzet ezután sem foglalhatta el azon helyet,

mely őt Európa nemzeti családjában, különösen pedig az osztrák birodalom népei közt megilletné.

A dolgok uj rendje következett. A honvédelmi rendszernek már negyedik módja, az állandó sereg-tartás törvényesen behozatott: és a honvédelem kötelességétől tettleg felmentett nemesség elég szükkeblü volt, törvényes fictiók álczája alatt, önző szabadalommal védeni magát, s elsánczolni az uj terhekkel görnyesztett néptömegtől. De ezenfelül ismételve elmulasztotta a törvényhozásra befolyással biró nemesség, a helyzetet a birodalom irányában is tisztázni, és részt követelni az ujonnan felállitott nemzeti segélyforrások hová forditása s miként kezelése és miként ellenőrzése kérdéseinek elintézésében. Mint fentebb mondottuk, az alkotmány állami magaslatából, mindinkább municipalis szabadalmak körébe törpült le, s a bentülők sem a szabadalmak igazságtalanságát, sem önnön szükkeblüségöket nem észlelték.

A 18-ik század kezdete feltünő szerencsében részelteté az osztrák hazát: a rastadti békekötés folytán Németalföld, Nápoly, Majland és Sardinia jutott birtokába; a passaroviczi békekötés folytán a Bánság, s a dunai fedelemségek egy része.

Alig van a történelemben rá példa, hogy egy ugynevezett birodalom annyi birtokváltozást mutasson fel, mint Ausztria. Ez felváltva országokat nyert, országokat vesztett, és csodálatra méltó jelenség, hatalmi helyzetén akár a nyereség akár a veszteség alig tett lényeges változást. E talány, véleményem szerint, onnét megfejthető, mert Ausztria soha nem képezett egységes államot, a hozzátartozó népek soha nem birtak osztrák nemzeti, de sőt osztrák állami érzülettel sem: az alkotó részek, külön állami öntudattal bírtak, és ennek folytán egyé-

ni önállásukat megőrizni törekedtek: az osztrák államférfiak pedig nagyobb részt, belátva az egységesités lehetetlenségét, politicájuk sarkkövéül az egyes részeket összekapcsoló uralkodóház hatalmának szilárditását tekintették, s politikájok működését oda irányozták, hogy az egyes szétszórt részek segély forrásaiból az uralkodó ház európai állását biztositsák, s ennek elérhetése végett alkalmas eszköznek tekintették az absolut kormányzás megalapitását, mert az, a külömbözőségek szélsőségeit nivellirozván, a kormányozhatást könnyitette. Az uralkodóház hatalma képezte az egységet külirányban, mig a különálló részek önálló organicus befejlődése, különböző formák közt, ezen egység biztositására felhasználtatott; de épen mivel ezen részek egymással benső összeköttetésben nem voltak, egyes elválások vagy egyes uj járulékok, a többi részeket bensőleg meg nem zavarhatták, legfölebb az egységi kifejezésre, az uralkodóház európai állására hatottak majd zsibbasztólag majd elevenitőleg.

Ezen kor államférfiai ezen egységet, és nem az államegységet czélozták öszpontosítani, akkor, midőn a pragmatica sanctio keresztülvitele által, a tartományok elválaszthatlan együttbirtoklása elvét biztosították, az uralkodó ház hatalmának commassatioja által lehetetlenné kívánták tenni, a mult századokban szokásos családi osztály, s igy a tartományok öszvehatóságának elvét: mert a legközelebb lefolyt spanyol örökösödési háború eredménye élénken figyelmeztette őket, hogy egyik osztályos ág kihaltával, az osztályrész könnyen idegen kézre kerülhet; de nem akarták, legalább nem kísértették meg az egyes részek commassatioját, mert nem hitték, hogy az egyes részek nemzeti öntudata egy nem létező osztrák nemzeti öntudattal helyettesíthető legyen, nem akarták a biztos alapot feláldozni egy kép-

zeleti alapért, nem akartak vagy nem mertek a történelmi alapról az elmélet süppedékébe bocsátkozni, és vajjon másfél század után ítélve, nem volt-e igazok?

Az 1722-ki magyar országgyűlés a nemzeti önállóság öntudatával s kellő tapintattal fogta fel az akkori osztrák állampolitikát, s a leányág örökösödés és oszthatlanság elvének elfogadását, a magyar állam alkotmányos önállása elvével öszhangzásba hozva, kétoldalu feltételes államszerződés által mindkét elvet biztosította. Fájdalom, hogy sem ezen, sem a következő 1728.-ki országgyűlés, az osztályszabadalmak szűk köréből kibontakozni nem volt képes, és magát a kormány e részben szabadelmű politikájával ellentétbe helyezve, az „onus non inhaeret fundo“ igazságtalan és politikailag is hibás elvének makacs védelmével homályosította be.

Ausztria ez időben szerencséjét nem egyedűl a véletlennek, nem is egyedűl az europai államok constellatioja eredményének, legkevésbé pedig benső ereje hatályának, hanem midezekkel együtt különösen nagy hadvezéreinek, mint Lothringeni Károly, Badeni Lajos de főkép Savoyai Eugen herczegnek köszönheti. Eugen Ausztria kevés számú nagy férfiai közt legnagyobb nemcsak mint hadvezér, de mint államférfi is; mint olyan felette áll Wallensteinnak, Lotharingiai Károlynak, Laudonnak és Radeczkynek, mint ilyen: Trautmansdorf, Kaunitz és Metternichnek. Ő felfogta Ausztria hivatását, ő keleten nemcsak hódított, de a keleti politika helyes ösvényét is kijelelte, s ő állitotta és nem Bismarck találta fel, hogy az osztrák birodalom súlypontja Buda-Pest. A bécsi akkori államférfiak a nagy ember magaslatáig felemelkedni nem birván, politikáját elejtették s a hagyományos bizalmatlanságot honunk irányában továbbra is politikájuk tényezőjéül használták, innen ma-

gyarázható, hogy a temesi bánság visszakebelezését halasztgatták, remélve, hogy az idő elősegítendi kisszerű mesterkedéseik tervét: egy keleti, bánható provincia megalapítását.

Eugen, mig egyfelől támogatta befolyásával Magyarország alkotmányos önállását, melyet a passarovi-czi béke után ismét óhajtottak volna némely államférfiak megingatni: más felől mint Pállfy Miklós nádorhoz irott levelei tanusítják, oda kivánt hatni, hogy a magyar rendek, biztos alapra fektessék a közös védelmi kötelezettséget, és ne rakjanak minden terhet, a minden jogból kizárt nép roskadozó vállaira; de a szűz vállak kimélése sikettè tette az illetők füleit, s az élők önzése az utódok vállaira relegálta a teher egész súlyát.

Eugen azon egyben volt szerencsétlen hogy élete tovább tartott mint szellemének ereje. A 1734-ki lengyel örökösödési franczia-spanyol háborúban már csak árnyéka volt önmagának, és megérte hogy Ausztria, az ő vitézsége szerzeményeit: Nápolyt, Szicziliát kibocsássa birtokából.

De az osztrák űr tátongó kapuja csak halála után tárult fel valódiságában a világ előtt. 1736. april 21-én halt meg, s már a következő évben kezdetét vette azon orosz szövetségben folytatott szerencsétlen török háború, mely 1739-ben a belgrádi szégyenletes békével, a dunai fejedelemségek, s a keleti befolyás elvesztésével végződött s melyben az utolsó Rákóczy József, őseihez annyira nem méltó kisszerű szerepét lejátszotta. A Sinzendorf és Bairenstein befolyása alatt álló hatalom, míg a magyar befolyást aggodalmas szűkkeblűséggel viszsza szorította, Königseck, Seckendorf, Wallis, Neuperg féle emberek alkalmazásával koczkáztatta mind azt mit a

nagy férfiak teremtettek. Ausztriában, a közelebbi bőség után, nagy férfiakban meddő időszak következett.

A Habsburgház férfi ágának kihaltával, az uralkodó személyének kapcsával öszvekötött birodalom, daczára a pragmatica sanctiónak, vagy épen a miatt, a szétbomlás veszélyének volt kitéve. De a szétbontás, bár fél Európa törekedett rajta, nem sikerült, nem sikerülhetett, mert az nem a polgárisodásbani haladás követelménye képen, nem is nemzetiségi kikerítés, nem is az alkotmányos és vallási szabadság, sőt nem is az európai egyensúly, hanem részint családhatalmi vágyak kielégítése, részint Francziaország részéről európai hegemóniára törekvés érdekében kísértetett meg.

Az uralkodonő, bámulatos tapintattal, ott kereste, és találta meg a menedék biztosságát a beállott végveszély ellen, hol az valóságban létezék: Magyarországban, s kiválólag a magyar nemzetben.

Bámulatosnak találnánk, ha a viszonyok szükségszerű öszszefüggésének következménye nem lett volna, azon viszásnak látszó ellentétet, mely ez időben Cseh és Magyaroszágban mutatkozott. — Amaz egy század óta a megpuhitás minden kigondolható eszközeivel az absolutismus részére teljesen meghódítva, germanisalva s a történelmi öntudattól megfosztva, az első kínálkozó alkalommal sietve hódol a győzelmesen betolakodó Károly Albert bajor fejedelemnek: emez ugyan azon század alatt saját lételéért s alkotmányáért a hatalom absolutisticus törekvései ellen nyilt fegyverrel küzdve, a bizalom első szavára, a nélkül hogy ezen bizalmi szó tettleges beváltását bevárta volna, siet vérét és vagyonát a birodalom megmentésére áldozatúl hozni.

Az 1741. sept. 11. pozsonyi s ugyan azon év nov.

26-ki prágai jelenetek méltó tanulmányozás tárgyai Ausztria államférfiaira nézve még napjainkban is.

Csehországnak nem volt mit félteni, nem mit megmenteni, lételének központját a birodalmon kivül is feltalálta volna. Magyarország menteni igyekezett lételét, alkotmányát és hivatását. Nem egyedül az esdeklő szép királyi hölgy könyeinek és szavainak varázsa, hanem a nemzeti politikának helyes felfogása is, inditották az ősöket, a történelmi nevezetességü „moriamur pro rege“ lelkesedésre. A lelkesedést tettek, nehéz és hosszas áldozatok sora követték; de bár mind az önkéntes és öntudatos volt, nem menthetjük fel őket a mulasztás vádja alól, miszerint nem kisértették meg az ország kötelezettségét s az annak megfelelő jogokat a birodalom irányában tisztázni.

A Mária Theresia alatti három országgyülést, a 1741, 61, 65-kit, egyfelől az aristocraticus szükkeblüség és conservativ csökönösség, másfelől, a sérelmek mind inkább formalitássá váló orvoslásának sürgetése mellett, a paraszt vállait terhelendő adozások megszavazásábani engedékenység jellemzik, sőt ugyan ezen szellem lengi át a megyék akkori működését is.

A nemesség hiányos szerkezetü, azért már az időben is kevés hatásu felkeléseivel leróttnak hitte a haza iránti minden kötelezettségét, és a nemesi felkelés rendezését is határozottan vonakodott tanácskozás alá venni, attól félvén, hogy az esetről esetre hozandó áldozatot állandó teher fogja helyettesiteni. Nyugotnak bölcselmi, bár még merőben elméleti tanaitól, melyek már a nagy forradalmat méhökben rejtették, gondosan elzárkozva, a középkor hajdan fényes rongyait átalkodott merevséggel szorongatta kebléhez, talán nem is sejtve, hogy az unokák e rongyok eldobása után azért fognak meztelen

maradni, mert időnkint a szükséges ujitás elmulasztatik.

De mig ők álltak, a világ haladt; és a kormány s különösen maga is a fejedelemnő, mig egyfelől azt az ellenállást is, mit az aristocraticus bágyadtság kifejtett, a kormányzat akadályának tekintette, másfelől legalább a részletes haladás szükségességét belátva, a nemzet alkotmányos közremüködése nélkül, megindult a haladás ösvényén. És ezen politika, a non contra legem sed praeter legem kormányzás politikája, egy tapintatos nő müvészi kezei által 40 éven át patriarchalis szivélyességgel fonva, végeredményben majdnem veszélyesebbé lőn e szép szóval bánható nemzetre nézve, mint a megelőzött század erőszakos absolutismusa.

Mária Terézia kormánya javitott az urbéri patens által a jobbágyok sorsán, a mennyiben a földes uri önkény ellen némileg védelem alá vette; javitott a hiányos törvénykezésen a főtörvényszéki öszhangzó itéletek öszszeszedése, kiadása és érvényesitése által; eltörlötte az annyira középkori szellemü menedékjogot; megszoritotta a kolduló szerzetes rendek elszaporodását; eltörlötte a jezsuita rendet; szabályozta a püspökségeket; dotálta az egyetemet, jogakademiákat, elemi iskolákat állitott; tanrendszert hozott be, az addigihoz képest haladási irányban; felállitotta a testőrségét, a bécsi theresianumot, alapitotta a Sz. István rendet; visszacsatolta a Bánságot, Fiumét, s a 16 Szepesi várost, — mindezeket praeter legem.

De nem ezen rendeletek, melyeknek üdvösségét tagadni nem lehet, nem is annyira azon törekvés, törvényen kivül intézkedni, fenyegették veszélylyel az alkotmányt és nemzetiséget, hanem azon alakitási törekvés, mely a megnyerés lekötelezés, kitüntetés, hizelgés esz-

közeivel, felhasználva az egyének nemzetiségökből folyó hiuságait, a czim, rang, hivatal és dicsvágyat, s tért nyitva a nemzetiségből folyó erényknek is, a személyes vitézség, bátorság, és kitünésnek, oda igyekezett hatni, hogy mindezen inditó okoknak eddigi központja, a magyar haza, nemzet, alkotmány, ősi dicsősség cultusa, mással helyettesittessék. Mi volt azon más központ, mit a nagy uralkodó nő a magyar önérzetnek helyettesiteni akart, egy egységes osztrák birodalom, vagy csupán az uralkodóház iránti hüség eszménye e, vagy mindkettő együtt? ma alig határozhatjuk meg, de azt biztosan állithatjuk, hogy a czél mindenik esetben tevésztett volt. A birodalmi egység kivihetetlen, s ezt a magyarok átalakitása sem tette volna lehetővé; az uralkodó iránti hüség nem kiván átalakitást, s az ősök bőréből kivetkőzött korcs faj bár mely czélra is könnyü nehezék a mérlegben. A törekvés, tévesztett czélja daczára is sikerült egész azon rétegig, meddig az udvari csábok fénye lehatolni képes volt: a felső rétegek, eldobtak mindent, mit őseiktől öröklötték, ruhát, nyelvet, szokásokat és szellemet, csupán neveiket és aristocraticus szükkeblüségöket tartották meg; de ezen két, gyengének látszó kapocs, némileg összetartotta őket a nemzettel és megmentette a jövőnek, mert a nevet cserélt és democrat folyamba olvadt szakadék, soha sem fog visszatérni a törzsökhöz, mint Erdély és a felvidék sok elnemzetietlenedett helységei szomoruan tanusitják: szerencséje a nemzetnek, hogy a hatás varázsa csak a felszint olvasztotta fel, a törzs épen maradt, bár nem illetetlenül.

Az olvasztás békés sőt kellemes processusának támogatására a kormány intézkedései paralell lépést tartottak az örökös tartományok kormányzati gépezetének átalakitásával, melyek nem mint a magyar átalakitás

közvetlen eszközei, hanem mint a közös jövő előkészitésének közegei, figyelmünket megérdemlik, bár a kortársakét kikerülték.

A nagy királyné politikájának főeszközei germanisált szlávok voltak, a külpolitikát illetőleg Kaunitz, a bel- és pénzügyeket illetőleg Haugvitz és Chotek; kiknek tartozunk azon elismeréssel, hogy mindegyik a maga körében, nem magyar szempontból tekintve, kitünő államférfiu volt.

Haugvitz, bár egyátaljában nem democraticus indokokból, hanem a kormányzás könnyitése s a hatalom erősbitése tekintetéből, a rendek és nemesség fölényét teljesen paralisálta a Landesguberniumok és Kreisamtok, szóval a bureaucratia meghonositása által, ezek mint a jobbágyok hivatalos védnökei, a földesur és nép közé lépvén, azokat egymástól eltávolitani iparkodtak, s a nép a földesuri nyomás ellen a hivatalos hatalomban támaszt nyervén, mint egy szövetségre lépett az udvari absolutismussal a nemesi ellenzék ellen. A hivatalos hatalom minden kisebb nagyobb birtokviszályban, a jobbágy praesumtiv igazságát védelmezvén alkalmat nyert a nemességet mindenben ellenőrizni és ellen sulyozni. Haugvitz állandósitotta az adót és a folytonos adó felemelést. Pénzértékre vonta az addigi termesztményi és természetbeni szolgálmányokat, és az adó behajtását a kormány közegeire a hivatalnokokra bizta. Az adózási kötelezettséget minden osztályra kiterjesztette, bár nem egyenlő mértékben, mert a becslési tiszta jövedelemből a nemességtől szásztól egyet, a a parasztól kettőt követelt, ez volt az ugynevezett Centesima és quinquagesima rendszer, behozta a katonai összeirást, s ezáltal az állandó hadsereg állandósága biztosittatott.

Chotek a közvetett adókat kezelte, és egy Magyarországra felette hátrányos vámrendszert alapitott meg.

Mindezen intézkedések az állambevételt 80—90 millióra emelték; de a hosszas háboruk, s az udvartartás és beligazgatás költségei tetemes pénzösszegeket igényelvén, mindamellett hogy az osztrák örökösödési háboruban Anglia, a hét éves háboruban pedig Francziaország tetemes ez maga 82 millió livre segélyt szolgáltattak: kezdetét vette a lottó, a papirpénz kibocsátás és az államadósság, mely e kormány alatt már 200 millióra növekedett.

A kormány a nemzetiségi érzelmeket is bevonta politikai rendszerének tényezői körébe. A magyar nemzetiséget nem támadta meg nyiltan, de azt a latin nyelv fentartása, telepitvények, s a főrendüek németesitése, s délen, különösen Illyriában a szlavismus pártolása által elzsibbaszthatni reménylte; nyugoton pedig, különösen Csehországban a szlavismust lenyomta. Erdélyt nagy fejedelemségre emelte, a magyarországgali egyesűlés lehetőségét ez által is hátrább szoritván.

A belügyi hatályos intézkedéseket támogatta Kaunitz, a különcz ember de nagy államférfi erélyes külügyi politikája. Ő az elvesztett Sleziáért, Galiczia, Bukovina és a salzburgi részek csatolásával kárpótolta a birodalmat. Kaunitz tervei még nagyobbak voltak mint vivmányai. Ő egy nagy Magyarországot óhajtott a fekete tengerig szabad Dunával, és Adriáig. Bajorországot ohajtotta békebelezni, s eziránt alkudozást folytatott Károly Tódorral, őt Jülich és Bergen birtokával, mint Burgundi királysággal kivánta kárpótolni. Würtemberget ki akarta cserélni Modenával. Mindezekben nagy részben II. Fridrik, a 18 század Napoleonja megakadályozta: s ugyanaz rábirta, hogy a középkor egyik fény-

csillaga Lengyelország kitöröltessék az önálló államok sorából. Kaunitz lehetővé tette a lehetetlennek látszót; felbontott Austria szövetségét a tengeri hatalmakkal és Francziaországgal a három százados vetélytárssal szövetkezett; kiüzte legkényelmesebb fészkéből Ausztriából a jezsuita rendet, mindezt a fejedelemnő idegenkedése daczára.

Kaunitz a franczia szövetség által, az európai egyensuly politikája helyébe a hegemonia politikáját tüzte ki; ezért szövetkezett az orosz hatalommal is, ezért tette azt a tescheni és minden a westfali béke óta közbe jött békekötések garantirozójává, ezért gyülölte és félte Poroszországot, különösen Fridriket, mert benne politikai czéljainak erélyes akadályozóját szemlélte.

Utólagosan tanulmányozva belátjuk,hogy Kaunitz korának diplomatiai vezére, rövidlátó volt, talán inkább mint sok kisebb hatályu államférfi. Ő hitt az erkölcsileg aláásott és már akkor rothadásnak indult franczia liliomok széttörhetlenségében, és vakon hitt a a birodalom monstre romjának maradandóságában; és nem félt az éjszaki sasfészek veszélyt rejtő erősbödésétől, ő egyedül Poroszországtól félt, mert annak érintkezése minden pillanatban kényelmetlenitette. A jelen politikusa volt, de nem birt a jóslat előérzetével, s azért müve is az ideiglenes foltozás bélyegét viseli homlokán; semmit meg nem oldott, csak elodázott. Megérte a franczia liliomok széttördelését, de ekkor már tanácsát „miszerint a forradalom materia peccansa zárassék be Francziaországba, hogy ez mint egy crater önmagától hüljön ki, nem követték. Utódai rövid évek mulva 1803-ban sajnosan érezték, hogy az orosz mint a békekötések garantirozója,e jogára hivatkozva rendelkezett a feloszlás perczén lévő német birodalom fölött. Hogy Lengyelor-

ság felosztása s az éjszaki sas megerősödése mi végeredményt szül Ausztriára, majd a későbbi ivadék fogja számba venni.

Magyarország az osztrák államférfiakkal szemben gyengén volt ez időszakban képviselve. Pálfy János a korszak kezdetén meghalt,a két Batthyányi —Károly és Lajos, Eugen herczeg kegyenczei , kevés erélyt fejtettek ki ; a felemelkedett Grassalkovich nem is emlithető; a főpapok meg voltak nyerve, az ellenzék néma volt. A gondviselés őrködött fölöttünk midőn a nagy császárt elküldé felébresztésünkre.

Mária Terézia anyai, vagy Hormayrként idylli absolutismusát II. József császár Marc Aurel-féle doctrinair absolutismusa váltá fel. Az absolut irányzatok anynyi árnyalatai közt, melyek irányunkban kisérletbe hozattak, legveszélyesebb nemzetünkre nézve az idylli absolutismus. II. Ferdinand jesusiticus absolutismusa megtört természetes józan eszünkön, mely a rajongást kirekeszti és elitéli; a Caraffa-féle brutal vérengzés ellen fellázadt emberi érzetünk s nemzeti büszkeségünk: de a szép szónak, hiuságaink simogatásának, s a trónról lesugárzó női kegy csábjainak, nem voltunk, s talán nem volnánk képesek tartósan ellentállani. Sok bennünk a hiuság, szeretjük és elhiszszük a hizelgő, dicsérő és dicsőitő szavakat, kivált ha magasról jőnek ; ellenben nem türjük a megrovást, a leczkézést, gyengeségeink kissé kiméletlen taglalását, hagyományos érzelmeink, szokásaink, elveink megtámadását, kivált ha azok rideg, doctrinair modorban, buraucraticus pedantsággal paragraphisáltatnak elénkbe. Amaz volt Mária Terézia, emez II. József módora. Amaz értékesitette nemzeti jó tulajdonainkat saját előnyére, emez meghasonlásba hozott saját érdekeinkel is, a valódi jót, a ha-

ladás eszközeit is gyülölet tárgyává tévén egy időre legalább, a kényszeritő boldogitás hibás alkalmazása által.

József philantropicus nagy szelleme, erőteljes kifejezése a bölcselmi század uralkodó eszméinek, három nagy eszme valósitásával foglalkozott.

A ghibellin hagyomány; egy császár s egy római püspök, egy egységes osztrák birodalom, s a keleti kérdés megoldásának eszméivel. E feladatok egyikét sem oldotta meg. Megoldott egy negyediket, megtörte a hagyományos előitéletek korlátolt világnézletét, s megnyitotta a haladás kapuit, melyeket addig korhadt védbástyák zárva tartottak.

Az első eszmét, a német császárság halottaiból feltámasztását, s a pápai hatalom korlátozását, első részében meg sem kisérlette, második részében csak korlátolt arányban érvényesitette.

A német császárság, a Habsburgházi császárok politikai hibái, vallásos merevsége, s Magyarország irányában soha fel nem adott absolutisticus törekvései miatt, hosszu időre, a ghibillini fogalmak mértékeig talán örökre, valósithatlan eszmévé vált. Ezen okok fejlesztették a kis Brandenburg herczegséget éjszaki német hatalommá, melynek Nagy Fridrik nagy szelleme elismerést biztositott az európai nemzet esaládban.

József még ifjukori nagy álmodozásai közt belátta e tétel igazságát, s ezért császári müködését a Reichshofrath és Reichskammer gericht augias oljainak tisztogatásán, s egy két apró bünös zsarnok, mint Leiningen Fridrik és Salm Magnus erélyes rendreutasitásán kivül alig jelzi valami maradandó intézkedés nyoma; és e müködésének is kevés sikere lett, mert továbbra is ta-

lálkoztak Salmféle bünös zsarnokok, s a Kammergericht a birodalom feloszlásokor is 80 ezer darab pert, — brutalia juris, — hagyott át a boldog utódoknak örökségül.

József tehát, a II. Miksa által is siker nélkül kisérlett eszme valósitását megoldhatónak nem találván, midőn hosszu, sovárteljes várakozás után a férfikor munkaképes szakában ősei öröksége jogán birt országok kormányzatát átvette, szelleme minden erejével, az alkotás mohó vágyával, s a haladás türelmetlen ingerlékenységével a második eszmének, egy egységes központositott osztrák birodalomnak alkotásába, ugyszólván teremtésének nagy munkájába fogott, s a nagy munkában vezérül egyedül saját keble sugalmazását fogadván el, dogmaticus merevséggel hitt a sikerben, s a siker áldásaiban.

Ő az egységes birodalmat humanisticus felfogása szerént erőssé, hatalmassá és boldoggá akarta tenni; innen nagy horderejü reformtervei, melyek mind a szabadelvű haladás, de egyszersmind a kényszeritő boldogitás jellegét viselik magokon. E tervek nagyszerüségének varázsától áthatva, sokan azt hiszik, hogy a boldogitás volt a czél, s az öszpontositott birodalom teremtése, csak ezen czélnak szolgáló eszköz. Én, József jelleme s felfogásának tanulmányozása folytán, ellenkező nézetre jöttem; s azt hiszem, hogy a reform tervek s a boldogitási szandék voltak eszköz az egységes birodalom alkotásának elősegélésére. József azt hitte, hogy szabadelmü haladási intézkedései, javításai, a szellem felszabaditása a censura és papi uralom járma alól, a türelmesség biztositása, a jól rendezett igazgatás, a biztos igaszságszolgáltatás, a paraszt terheinek könnyitése, az udvartartás takarékossága, anyagi jóllét elősidé-

zésc, a közterhek igazságos felosztcsa, a hivatalnoki zsarolás megfékezése, szóval a rend és jóllét bőven kárpótolni fogják még a csökönös magyar nemességet is az alkotmánynak, különben is már majd csak alakjában birt, elvesztése, s az eddig is elhanyagolt nemzetiség elsülyeztéseért. Ha József nem ezen véleményben lett volna, ha az egyedüli czél maga a reform, s ez által a népek boldogitása lett volna, alig találhatnánk okát, miért akarta a czél kivitelének akadályait egy nem alkalmas eszköz alkalmazása által szaporitani. Azon reformok, ha a magyar alkotmány akkori tényezői által talán kivihetők nem lettek volna is, épen oly mérvben foganithatók lettek volna a magyar királyi, mint az osztrák császári absolutismus utján: megbuktak volna ugyan az esetben is, mint emellett megbuktak, de egy tövis szurással, egy nehezen gyógyitható szurással kevesebb maradt volna vissza a nemzet kebelében.

Nincs abban semmi kétség, hogy József minden törekvése, intézkedéseinek egész irányzata, sőt még kűlpolitikája is, e nagy eszme valósitásának szempontjából indult ki, és valljuk meg, hogy az eszme nagyságának varázsa kábitólag hathatott oly szellemre, mint József főleg azon korban, mely a nivellirozásnak s az egyenlősitésnek, a bölcselmi tévfogalmak szerint, kiválóan kedvezett. Ugyanazon irányzat volt ez, mely a 10-ik század óta különböző kinyomatokban folyvást élt, a nyugoti hatás irányzata hazánkra s ez által a keletre. E hatásnak kifejezője most egy német philosoph fejedelem volt, ki épen mert ilyen volt, a humanismus elméletéből kiindulva akarta létesiteni azt, minek kisérletében már annyi különböző fegyver megtompult. De az ő elmélete is hiu kísérletnek bizonyult be az életerő ellenében.

József a magyar alkotmányban és nemzetiségben eszméje kivitelének alkalmatlan akadályait felismerte ugyan, de szerencsénkre az akadályokat csekélyre, önerejét tulbecsülte; hosszunak és kevésnek találta az anyja által választott utat, önérzete visszariasztotta némely elődei által követett uttól; a maga által választott egyenes uton haladt, nem fáradva, és nem kimélve sem vallásos meggyőződést, sem nemesi előitéleteket, sem alkotmányos érzületet, sem törvényszerü lelkiismeretességet, sőt nyiltan bevallva: megtámadván a nemzetiségi érzelmeket is.

József szerette a magyarban is az embert, de az emberben nem akarta türni a magyart. Ő magyar államot ismerni nem akart, s a magyar alkotmányt egy rozzant romnak tekintette, melynek eltávolitása a tért lényegesen tisztázni fogja. El akarta dobni a létezőt egy még jövőben létesitendő eszményért, és csodálhatjuk-e, ha lángeszének minden erőlködése agyrémnek bizonyult s ködfátyolként szétoszlott.

Ha József absolutismusával szemben a magyar nemzet vagy is inkább rendek magatartását vizsgáljuk, hűtlenek lennénk az igazsághoz, ha kifejezett alkotmányszerű ellenzéki törekvéseit kellőleg nem méltányolnánk; de más részről azt is meg kell vallanunk, hogy a magyar ellenzéki nyilatkozatok, nem azon, lázas haladásnak indult kornak szellemét, hanem a már akkor is korhadt, feudalis és szabadalmas stabilismus sötét képét tükrözik vissza. A felterjesztett feliratok nagy része sérelmül tekinti ugyan az alkotmányellenes eljárását, de érvei fontosabb nyomatékát a rendeletek érdeme ellen intézi, s leginkább a megsértett nemesi előjogok tatarozása képezi a feljajdulás indokát. A türelmi patens ellen nem csak Battyháni primás tesz óvást, hanem több megyék

is nyiltan kijelentették, hogy azt végrehajtani nem engedik; a köznevelési patens ellen leginkább azon okból történtek felterjesztések, mert a tanpénz behozatala sérelmesnek tekintetett; a népöszveirást azért ellenzették, mert a jobbágy kényszerített katona kötelezettsége által a földes uri hatóság megsértetik; a házszámozást a nemesi előjogok meggyalázásának tekintették; a német nyelv behozatala azért is tartatott sérelemnek, mert az öregebb nemzedék, e nyelvet nem bírván, elesik a hivataltól, és azon aggodalom miatt, hogy majd német hivatalnokok fognak alkalmaztatni; József nem is késett a megyéket megnyugtatni, hogy ezt tenni nem szándéka csak tanulják meg a német nyelvet, melyet egyedűl a magyar nemzet iránti szeretetből, s annak dicsősége emelése végett kíván a holt latin helyett alkalmazni. A jobbágy-patens végrehajtása minden eszközökkel akadályoztatott.

Mindezen korlátolt felfogású ellenzéki nyilatkozatok Józsefet még inkább megerősítették feltett szándoka kivitelében, s mindinkább meggyőzték annak helyessége felől.

Intő példa az utókorra, hogy a kortól elmaradt, s a józan haladás ellen előitéletek rozsdás fegyverével harczoló népek szavai elvesztik ellenzéki súlyukat.

De e vád nem terhelheti egész mértékben azon kor nemzedékét; az alkotmány be levén állitva, a nemzet törvényes egyetemében nem emelhetett szót, egyes megyék szólaltak fel, de nem a nemzet, s azok közt is voltak, mint p. o. Temes, melyek a higgadt megfontolás józan szabadelműségével nyilatkoztak, és lehet hogy az országgyűlés, ha őszvejöhet a haladás zászlóját ragadja kezébe — mit a legközelebbi meg is kisértett.

Mennyi érdeme van a magyar ekkori ellenzéknek

az alkotmány visszaállítását illetőleg, nem akarom meghatározni; de annyi előttem világosnak látszik, hogy azt nem annyira az, nem is József megváltozott gondolkodása, hanem egy részben az ő megtört lelkülete, mely heves és ingerlékony jellegénél fogva a szélsőségekre hajlammal birt, és főképen a kül-politicai viszonyok idézték elő. Keleten a nehéz és kétes török háború, — éjszakon a lengyel ragadomány osztaléka folytán kitöréssel fenyegető porosz háboru,— nyugaton a kitört francia orkán, mely az uj szövetséget, Kaunitz mesterművét, felbomlással fenyegette,— végső éjszakon a terhes áldozatokat igénylő orosz szövetség, a fellázadt és elszakadt Németalföld, a vallási rajongásaiban megsértett Tyrol fanatismusa: mind ezen jelenségek végveszélylyel fenyegetvén az egységben nagynak álmodott birodalmat, nem csoda ha megtörték a nagy szellemet s kényszeritették hogy annak müvét saját kezei rombolják szét.

Ki határozza meg mennyi része volt a szabadakarat működésének, mennyi a körülmények kényszerüségének e tragicus látmány előidézésében?

Ne kutassuk, de okuljunk! József harmadik nagy eszméje volt a keleti kérdés megoldása. Az ő nagyratörő, és igy szükségképen dicsvágyó lelkében élénk fájdalmat okozott a veszteségek sora, melyeket háza a letünő században szenvedett. Spanyolország, Nápoly, Sziczilia, Dunai tartományok, Slézia, Parma és Lombardia egy részének elvesztését ő a már akkor is betegembernek hitt török tartományaiból remélte helyre pótolhatni. Megkezdte az akkori körülmények közt nem igazolhatott háborút, de hibázott, hogy kifeledte számításából a magyar korona igényeit és a magyar nemzet értékesitését, még inkább hibázott, midőn az uj nyeremény kivivására oly társsal szövetkezett, kinek közvet-

len szomszédsága nagyobb veszély csiráit hordozta méhében mint a mennyi hasznot a nyerendő osztalék nyujtott volna.

József valóban nem sorozható a szerencsés uralkodók sorába, mert ifjusága álmait mint férfi nemcsak nem valósíthatta, de a kivivott eredményt is önmaga rombolván szét, azon kinos meggyőződést vitte sirjába, hogy hiában élt! De mi, kiket erőszakos boldogitási vágyának sértő csapásai már közvetlen nem sulytanak, biztosan elmondatjuk: hogy ő nem hiában élt! Szelleme megtörte a mozdulatlanság merevségét, s példája intőjel uralkodókra és nemzetekre nézve. Mi magyarok nyugodt öutudattal elmondhatjnk, hogy a haladás nagy mesterének fogékony tanitványai lettünk, s ha később indultunk el a haladás ösvényén, mint érdekünk igényelte, nem egészen önhibánk miatt késtünk el. Mennyire okultak példáján utódi, a fejedelmek, nem akarom ez alkalommal taglalni.

A franczia forradalom nagy eszméi rést törtek hazánk, szabadalmak bástyáival védett sorompóin is, de az eszmék, a helyzethez képest itt más kinyomatot nyertek, mint a Szajna partjain; szabadság volt itt is a jelszó, de exclusiv és privilegialis szabadság, mely az egyenlőség és testvérség eszméit nemcsak kizárta, de azok ellen védfalakról is gondoskodott, oly nemű aberratio, mely a történelemben gyakran fordul elő, tanuságul arra, hogy a nemzetek az uralkodó eszméket sajátságaik lombikján keresztűl szűrve reprodukálják, s az erkölcsi vegyészi olvasztás az eredetitől sokban eltérő, uj anyagot állit elő, olyat, mely a főtesttel homogen. De a szabadság ezen korlátolt egyoldalu felfogásának is meg volt időszerénti haszna s maradandó következése.

Az 179%/1 országgyűlés, 25 évi szünet s tiz évi

nyilt absolutismus után az első, nem csoda, ha a rég fojtva tartott indulatok kiáradásának tért nyitott, s nem csoda ha első teendőinek a biztostositást és nem a haladást tekintette, s nem csoda ha azon hibába esett, mibe minden erőszakos reform, jöjjön az felülről vagy alulról, pillanatnyi feltartoztatása után esni szokott minden nemzedék, mely a feltartóztatást eszközölte; szükségszerü következménye ez a viszszahatásnak, mely akkor válik veszélyessé, ha lefolyása nehezittetik, mig ha lefolyásának szabad tér engedtetik,a viszahatás győzelme az önérzet erejét neveli, mely a haladás utján is erőlködik megfutni a tért, melyről egy időre leszorítatott. Példa az elsőre Anglia, a másodikra Francziaország, s hazánk történelme 1790-ben és ma.

Leopold jó szive és óvatos engedékenysége nem vetett gátakat a visszahatás árjának, és őseinknek sikerült az alkotmány biztositását, a mennyire irott törvényekkel lehetséges, körülbástyázni.

Ők azt hitték, hogy a kevesek kik a bástya keretén belül voltak, a kirekesztett milliok nélkül sőt azok ellenére is képesek leendenek megőrizni a falakat, és elmulasztották a kedvező alkalmat, majdnem az egyetlent történelmünkben, a kormány alkotmányos uton inditványozott szabadelmü propositióinak életetet adni.

Az országyülés és megyék rendezését az alkotmány veszélyeztetésének tekintették; az urbér behozatalától s a szabad költözködés megengedésétől iszonyodtak, attól félve hogy a felföldi tótok seregestől ott hagyják hegyeiket s mind az alföldre tódulnak; a hivatal-képesség kiterjesztése, a polgári elem erősbítése aggodalmakat okozott, s elejtetett; az uriszékek fentartása az alkotmány erősségének tekintetett. A vallási törvényes szabadság, a kormány organumaiban, a József szellemé-

be avatott gr. Zichy országbiró, Ürményi személynökben nyert védelmezőket, a megyék mint Vas, Szepes, Sáros, Somogy követeiben ellenzőket.

Mindezek daczára, erősebb volt a kornak épen József által felköltött szelleme, mintsem a feudalismus korhadt lábain vele élet-halál küzdelmet kezdeni lehetett volna, s a magyar rendek is érezték a haladás szükségét és kinevezték a sok országos küldöttséget, remélve hogy mig azoknak munkája megérik, ők kényelmesen sütközhetnek a privilegiumok pislogó mécsénél, talán nem is aggódva, hogy közvetlen utódaik drágán fogják megfizetni az ő kényelmes veszteglésök mulasztásait.

A kivivott közjogi és vallásfelekezeti eredményeken kivül négy nagy fontosságu ügy csirája fejlődött ki ezen epochalis országgyűlés keblében, melyek még napjainkban is a fejlődés stadiumán állanak, s miként leendő kinövésük szoros viszonyban áll nemzeti életünkkel.

a) A nemzetiség, vagy is szabatosan kifejezve, a magyar nyelv biztosítása s az ország diplomatikai nyelvévé alakulása. Érezték az akkori rendek ezen intékedés nagy horderejét, s belátták az akadályokat is melyekkel küzdeniök kellend, s azért szilárd de óvatos bölcsességgel kezdeményeztek, és kivált Horvátország irányáhan megnyugtatólag hatni iparkodtak. A nyelvi küzdelemnek meg kellett kezdődni, József e részben felrázta az indolentiát, meddig fognak tartani e küzdelmek és hol megállapodni? nem akarom e téren vizsgálni; azon legyőzhetlen meggyőződésemet azonban itt és mindenütt hol szólnom lehet, kijeleteni alkalmat veszek: hogy ezen országot összekötő nyelvnek a magyarnak kell maradni, s igy egyéb nyelvek felett a hegemonia azon mértékét birni, mely a kormányzás egységét biztositja. A

mely perczben ezen ország magyar jellegét elveszti, megszünt missioját teljesiteni, lesz nyugoti vagy keleti vagy megosztott provincia, de nem egyensúly tartó nyugot és kelet közt, és majd akkor kezdődnek a nyelvharczok életre-halálra.

b) A magyar nyelv országos nyelvvé emelésének szándokával ellentétes irányzatú illyr- vagy szerbügy volt a második nagy horderejű kérdés, mely a rendeket foglalkoztatta. Történetes volt-e, a Józsefi kényszer természetszerű következménye-e, vagy az osztrák hályogos szemü politikának egyik hibás számítású félszeg lépése, hogy az illyr mozgalom az ország alkotmányos visszahatásával egy időben, s ezt tetemesen ellensulyozva lépett előtérbe? azt hiszem, bizton állítható, hogy mind a két ok megtette hatását, s hogy az illyr mozgalom nem volt történetes. A rendek alkotmányos öntudattal s messzeható állameszélylyel fogták fel a kérdés lényegét, s e tárgyban tartott szónoklataik s felterjesztéseik a mai politikának is iránytűül szolgálhatnak. Fontosabb kérdés, miért látta épen a különben jó szándéku II. Leopold kormánya szükségesnek, a magyar nemzetiség ellensulyozójául a keleti szláv elemet vonni be politikája tényezői körébe? azon elemet, mely ha a magyart megzsibbasztandja, vagy a körülmények szerént azzal szövetkezik, a birodalom különösen annak német jellege ellenében veszélyessé válható tényezővé alakulhat. II. Leopold politikáját felfogták, ismételve és folyton alkalmazták, sőt alkalmazzák utódai ma is; — vajha e politika végeredménye megfeleljen a haladás és szabadság kivánalmainak! Annyi azonban több mint sejtelem, hogy e politika végzetszerü, lehet, hogy hazánkra nézve az, de lehet, hogy a birodalomra nézve is az.

c) Harmadik nagy horderejű tárgy volt a rendek

tanácskozása alatt az erdélyi unio, akkor csak a két cancellaria különválasztásának kérdésében. A kormány a „divide et impera“ elvéből, Erdély rendei ellenben megfoghatatlanságig szűk municipalis látkörből fogták fel a kérdést. A magyar rendek e kérdésben is emelkedett nézpontból indultak ki, s belátó bölcsességöknek egy bizonyítékát hagyták emlékül utódaik számára.

Sajnos, hogy az osztrák kormányt Erdély unioja kérdésében is azon indok vezérelte, mely délszláv politikájában, és lehet, hogy a hibás politika eme két ágazatának öszvemüködése fogja előidézni az eredményt, mely nem czéloztatott.

d) Negyedik nagy fontosságú tárgy, mely a rendeket foglalkodtatta, volt a közös viszonyokkal érintkező pénz- és külügy, mely a magyar kamarának az átalános birodalmi kamara alóli emancipálása, s a törökkel kötendő béke tárgyalásaiba való befolyás kérdéseiben merült fel.

A tisztázni folyvást elmulasztott birodalmi kapcsolatból eredő viszonyok időkfolytán mindinkább bonyolultak, mindinkább elmosódott a választó vonal, mely a magyar országos ügyeket a birodalmi ügyektől elkülönítette; a harminczéves háborútól kezdve folytatott nagy és hosszú háborúk, a török háborúkat kivéve, közvetlen nem érdekelték a magyar államot, sőt gyakran annak érdekeivel ellenkeztek, s az osztrák kormány, a pragmatiea sanctio előtt is, Magyarország segélyforrásaiból annyit fordított azon háborúkra, a mennyit minden lehető utakon kizsákmányolni képes volt; viszont a török háborúkhoz felhasználta nemcsak az örökös tartományok, hanem a német birodalom és szövetségesei segédkezését is. A folytonosan terhes viszonyok zavarba hozták az azelőtt is gyenge lábon állott

pénzügyet, az államot adósságokba bonyolították, és ehez járulván 1782. óta mai napig megrögzött makacssággal megfeneklett évenkinti deficitek s ezek az államadósságot folytonosan nevelvén, már József idejében komoly gondot okozott a pénzügy rendezése. József ezen bajon is segíthetni vélt az öszpontosítás s annak segédeszközei által életbeléptetendő uj adórendszerrel, de financialis terveit be nem végezhette, s e részben csak növekedett zavart hagyott utódának örökségül.

A magyar rendek, a magyar állam önállósága szempontjából fogták fel az ügyet, s erölködtek, bár valódi siker nélkül, az ország financialis önállóságát megőrizni. Ők computust nem követeltek, mert jogosan hitték, hogy a beleegyezésök, sőt megkérdezésök nélkül szerzett terhek Magyarországot nem érdekelhetik. A kormány computust nem követelt, mert e részben teljesen szabad kezet akart magának biztosítani. Az örökös tartományok nem követelhettek, mert követelési joguk és alkalmuk hiányzott. A magyar rendek financialis önállásukat biztosítva lenni vélték, az adó megajánlás és megtagadhatás jogának fentartásával: a kormány, bár e jogot kellemetlen akadálynak tekintette, de az egyébként szabad gazdálkodás élvezete mellett eltürte. Igy képződött s mindinkább megerősödött egy visszás helyzet, melyet 1848 megoldani megkisértett, de kisérlete félbeszakíttatván, terhének egész sulyával vállainkra nehezült.

A külügyi kérdést illetőleg is exclusiv szellemből indultak ki az 1791-ki rendek; csupán a Magyarországot közvetlen érdeklő török béke ügyre kivánván befolyni, mit alakilag meg is nyertek, de a helyzet tisztázása e részben is elmulasztatott, s a pillnitzi conventio, melyet Kaunitz ellenzett, s mely a nagy Napoleont

szülte, mint ő maga állítá, azon absolut akarat eredménye, mely a külügyekben, a magyar rendek hallgatólagos beleegyezésével folyvást életben volt. A kölcsönös bizalom hiánya, s az alkotmány és önállóság megőrizhetése feletti folytonos aggodalom a kizárólagosságban nagyobb biztosítéket hitt rejleni, mint a valódi hatalombani jogos és aránylagos osztályrész követelése által elérhetni reménylett. Nem hitték, hogy a folytones negatio is ferde gyümölcsöket fog teremni, nem hitték, hogy egyszer az is leéli magát, és nem hihették, hogy a mértani arányban növekedett bonyodalmak kiegyenlítése mily nehéz, mennyi áldozatot igénylő feladattá terhesül az utókor számára.

Mi ezeket ma tisztábban látjuk, mint az alkotmánynak előttünk elhullott bajnokai, működésöket nem kárhoztatjuk, de tanumányozzuk.

Mig a magyar rendek alkotmányos győzelmeik babérjain nyugodva, a haladás ügyét is biztosítottnak vélték a reform kérdések rendszerének tanácskozás alá vétele által: addig a francia forradalom vulcanicus rombolása, főleg az osztrák kabinet hibás politikája folytán, túltört Francziaország határain, s a győzelem zászlóját fenlobogtatva, eszméit, szikrázó és gyujtó röppentyűk gyanánt szertelövellé Europában. Rendkivüli eseményekben és rendkivüli következményekben gazdag huszonhárom évi időszak következett, mely ugyan első látszatra rögtön és közvetlenül hazánkat alig érinté, de következményeiben, ha alakilag nem is, de tényleges bonyodalmaival annak viszonyát a birodalomhoz anynyira átalakítá, hogy a kibonyolítás és rendezés talán csak a boldogabb jövőkornak számára van feltartva.

Magyarország, a franczia háborúk korszaka alatt tartott országgyülésein, hűségesen megszavazta a subsi-

diumokat, elrendelte a nemesség felkelését, mely, hogy nem egészen felelt meg a hagyományos vitézségre alapított reményeknek, nagy részben az osztrák kormány szükkeblü bizalmatlanságának róható fel, melynek ezen institutio kifejtése nem tartozott kivánalmai körébe; folyton emelte az egyenes adót, természetesen a nem kiválságos osztály terhére: midőn ily módon a pragmatica sanctioból folyó kötelezettségének eleget tett, az alkotmány körén belől védve hihette magát minden más terhektől, melyek azon kivül öszvehalmoztattak.

De az osztrák kormány, melynek az ismételve fokozott mérvben megujuló harczok folytatására a magyar subsidiumok csak egy csepp valának a tengerben, más nézetben volt, és financialis rendszerét oly módon fonta tova, hogy annak hálói a magyar alkotmányban fen ne akadjanak.

Az 1811-ki államcsőd nem rögtönös és előre ki nem számíthatott esemény volt, hanem hosszú idő óta előkészült, s azon percztől kezdve elkerülhetetlen, mióta a hatalomnak legnagyobb mérvü megfeszítése kifelé, a népnek bent kierőszakolt aléltságára alapittatott.

Ferencz császár roncsolt financziát s nagy háborúkat öröklött, ezekhez kifejletlen nemzetgazdászati viszonyokat, és hiányos adórendszert. Ez utóbbiak kifejtésére az idő és akarat, de talán a képesség is hiányzott, s a kényszerüség következménye volt, miszerint az állam pillanatnyi szükségei, pillanatnyi hatásu, de nehéz utóterhektől követett eszközökkel elégittettek ki. 1792. april 3-án már ezüst- és arany-kölcsön vétetett fel oly módon, hogy a pénzzé nem vert arany és ezüst gyümölcsnélküli hevertetése megelőztessék, a kormány késznek nyilatkozott azokat $4\frac{1}{2}$ száztólias kupferamti kötvényekért beváltani. Az egyházak és kolostorok

azon felhivással kényszerittettek felesleges arany, ezüst eszközeik átadására, hogy a harcz egy a vallás iránt ellenséges nemzet ellen, tehát az ő érdekökben folytattatik. De ezen érvek kevéssé lévén kecsegtetők és keveset eredményezők, 1793. jun. 1-én Lipcsében két millio forintra kölcsönszerződés köttetett, de az is csak 385 ezer forintot hozott be. Ez sem lévén kielégítő, hadikölcsön czim alatt a telekadóhoz 60 és 30 száztóli pótadó ragasztatott, s minden 100 forinton felőli jövedelemtől — 4—15 pereentig — kölcsön követeltetett. Miután a kényszerített kölcsön a további hitelt meggingatta, az annyi csábító erővel biró lottokölcsönöket rendezett a kormány, és pedig 1795, 1797, 1802 s 1805-ben ismételve. Ezekkel, s az angol kormánytól kapott 17 millio segélypénzzel, s az az által biztosított két nagy kölcsönnel 103 millio forint erejéig, és a modenai és hessencasseli herczegektől nyert előlegekkel segített magán a kormány a háború első tiz évében. 1802-ig 680 milliora emelkedett az államadósság öszvege, midőn gr. Zichy Károly vevén át a financzügy vezetését, más eszközökkel segített a pénzhiányon.

Ö az érczpénz kivitelét megtiltá, és bent csekély értékű ezüstpénzeket veretett, ugy harmincz és tizenöt krajczáros rézpénzeket: 1600 forintot egy mázsából; de ezeknél is könnyebb és biztosabb eszköze volt a pénzszerzésnek a bankószaporítás. 1795-ben harminczöt millio for. bankó volt forgalomban, 1800-ig száz hatvanöt, 1806-ig kétszáz ötven millióra szaporodott. A bankó névszerinti értéke lassanként sülyedvén, a kormány azt hitte, hogy a mint az érték leszállott, ugy emelkedni is fog, s azért sem a papirpénz hitele feltartása végett biztosítékról, sem apránkénti törlesztéséről nem gondoskodott: mignem a szerencsétlen háború s a hátrányos pozsonyi

béke mind a kormányt, mind a népeket ki nem ábrándította, s azon nézetre nem vezérelte, hogy az osztrák birodalom gazdagsága tulajdonképen csak bankóczéduláiban létezik, de ezen gazdagság mellett az állam tönkre tétetik.

Ezen kiábrándulás, az eddigi könnyelmü gazdálkodás helyébe a financz-patensek korszakát hozta életre, mely még többet rontott, mint a rendszernélküli napról napra élősködés.

1806. aug. 20-ról költ az első financzpatens, mely a papirpénzt biztosítani akarta volna. Hetvenöt millio kényszer-kölcsön felvételét rendelte, mely öszveg a bankó törlesztési alapjául fogott volna szolgálni, ezen czélra lett volna fordítandó az ujonnan elrendelt pótadók több neme, a vám, a dohány és só árának felemelése, a levélportó megkétszerezése, a bélyeg behozatala, s az arany és ezüst eszközök rebuncirozása. A Napoleon és Poroszország közt kiütött háború Ausztriát is fegyverkezésre kényszerítvén, a financzpatens szép álmai ködfátyolként elenyésztek, s már oct. 29-én kijelentette a császár, hogy a törlesztés alapjául kijelölt források a hadkészület költségei fedezésére fordítandók, s még azokon felül, a kényszerkölcsön feladása mellett, $^1/_2$ száztóli hadi pótadó kivetését rendeli el. A bankó-törlesztés helyett 1807 végén az 500 millióra szaporodott, az államadósság pedig 708 millióra, s a deficit 66 milliora.

1808. sept. 14-én adatott ki a második financzpatens, mely szerint felhivatott a közönség, hogy bankóczédula-készletét, öt száztolias államkötvényekkel cserélje be, mely kötvények az állami fekvő javak által lettek volna biztosítandók. De ezen államkölcsönnek sem lett kedvező eredménye: azért a kormány a különben is csekély értékü ezüstpénzt kivánta bevonni, s

az 1809. febr. 13-án költ harmadik patens által felszólította az ezüstpénz birtokosait, hogy azt vagy államjavak által biztosított kötvényekkel, vagy kamatos utalványokkal cseréljék be, mely utalványok tizenkét év alatt beváltandók lettek volna.

Ezen kisérlet sem eredményezvén sikert, 1809. april 14-kén a 4-ik financzpatens önkéntes kölcsönre hivta fel a birodalom népeit, mely kölcsönnek két harmadát ezüstben és aranyban, egy harmadát bankóban lehetett befizetni, s kegyelemből megengedtetett az is, hogy a nem rebuncirozott ezüst és arany is beadathatik. A franczia fegyverek győzelme ezen parancs hatását is meghiusitotta, s nem maradt fel más eszköz a költségek fedezésére, mint a papirpénz szaporitása, mely is 729 millió magaslatáig emeltetett; a pénzügyi helyzet javitása pedig a béke helyreállta utáni időre halasztatott. A béke, a sok áldozatot igénylett, bécsi béke megköttetett, de a pénzügyi helyzet nem javult. Illyria, Istria nyugoti Galiczia elvesztése mellett a rögtön követelt hadi kárpótlás lidérczként nyomta a birodalmat, mely a kész pénzt nagy részben kiüritette, s ezen felül az elvesztett tartományokból visszaözönlő papir pénz annak értékét lenyomta. Ezen nyomasztó helyzeten az 1809. dec. 19-kén ugynevezett Silberpatent által vélt segithetni a kormány. Ezen patens szigoruan megparancsolta, hogy minden nélkülözhető ezüst készlet a pénzügyi hivataloknak adassék át, melyek azért vagy az ujonnan nyitott lotto-kölcsön kötvényeivel, vagy száz forint értékü fém készletért 300 ft bankó czédula készpénzzel fognak fizetni. Az arany készlet beszolgáltatása a hazafiui nagylelküségre hagyatott, s kegyelemből a nem rebuncirozott ezüst is el fogadtatott büntetés alkalmazása nélkül. Ezen patens végrehajtása sok ne-

hézséggel járt, s annál terhesebben sujtotta azokat, kiket a kormány keze elérhetett, mint a letéti, zálogházi, fidei comissumi s majoratusi ezüst-készletek tulajdonosait, kik azokat teljesen átengedni kényszerittek, mások pedig alkalmat találtak készleteiket elrejteni. Boldog volt azon bécsi ember, ki magát bármi módon magyarnak keresztelhette, mert ily módon kibujt a teher alól.

Az ily módon kierőszakolt ezüst rögtön beolvasztatott, s a hadi kárpotlás fizetésére használtatott, s épen ezért a belforgalomból kiesvén az egyedüli s folyton szaporodó papirpénz mindinkább vesztette hitelét. Uj eszközökről kellett tehát a kormánynak gondolkozni, hogy a papirpénz, az egyedüli forgalmi eszköz hitelét feltartsa, s igy született meg a 6-ik financzpatens, mely 1810 febr. 26-án kelt. Ezen patens biztositja a népeket, hogy a kormánynak nem csak nem szándéka a papir pénzt tovább szaporitani, sőt komoly kivánata azt beváltani, azért is rendeli hogy a papirpénz váltóczédulákkal, melyek valóságos ezüstöt képviselnek, váltassék be 300 forint bankó 100 ft einlösungschein által lévén értékesithető. Ezenkivül 1810. sept. 8-ról kelt adópatens, minden fekvő és ingó vagyon értékének egy tizedrészét adóképen befizettetni rendelte, mely összeg a papirpénz tőrlesztési alapjául szolgált volna, sőt ide lett volna forditandó az egyházi fekvő vagyon is: ezen patens azonban O Donnel halálával hatályon kivül maradt.

A pénzügyi veszélylyel párosulván a continentalrendszer folytán előállott ferde ipar fejlődés és szédelgés, mely egyeseket meggazdagitott, de az egészet természetellenes helyzetbe sodorta: előállott a kérlelhetetlen szükség segiteni a bajon bármely eszközzel.

Mint minden kor és viszony megtalálja emberét, ugy megtalálta a financz patensek kora is gróf Wallis Józsefben, az irből csehizált bureaucratában, ki erély kitartás és képzettség mellett kevés belátás és érett megfontolással birt, de annál inkább a hatalmaskodás dölyfösségével. Az ő nevéhez van kötve az 1811. febr. 20. kelt és martius 15 a birodalom minden tartományaiban sőt Magyarországban is kihirdetett 7-ik financzpatens, az államcsőd patens, mely az 1060 millió forint öszvegre rugó papirpénzt 212 millióra leapasztotta, az államadósság kamatlábát felényire szállitotta, s a magán hitel viszonyokat a felállitott scala szerint rendezve a bankóczédula folyamát 500-ban megállapitotta, holottaz a börzén 800-an jegyeztetett; a 30 és 15 kros rézpénzt 6 és 3 krra redukálta.

Ezen pénzügyi államcsiny által az egyeseknek okozott veszteség átalában összes vagyonuk 80 száztoljára becsültetett, és még ezen heroicus gyógymód sem segitett a birodalom pénzügyi helyzetén. Az 1802 évi lottó kölcsönből még 6 millió kisorsolandó összeg volt hátralékban, de a kormány a szükségelt ezüst összeget öszszeszerezni képes nem lévén 1812 jan. 5-éről kelt 8-ik financzpatens által a kisorsolást további 10 évre elhalasztotta, megigérvén, hogy a nyereményi összeget 8 millióra emeli. Ezen felül egy bukott kétségbeeséséhez mért eszközök vétettek használatba a pénzhiány pillanatnyi fedezése végett, A katonai zsold ezüstben fizetése beállittatott; a vám pótlék 30—60 száztólival emeltetett; kereseti adó hozatott be; a kávé bebozatala 60 forint fogyasztási vám fizetése mellett megengedtetett; a hadi szükséglet, széna, szalma, zab és hust illetőleg természetben hajtatott be, bárha 1809 óta egy béke-lieferung egy hadi lieferung, két requisitions s egy Anticipa

tions Lieferung terhelte az örökös tartományok földmivelőit és birtokosait.

De még ezen eszközök sem enyhitették a bajt, s minthogy a kölcsönszerzés lehetetlen volt, ismét az egyetlen kisegitőhöz a papirpénz szaporitásához folyamodtak, s 1813 april 16-án megjelent a 9-ik financzpatens, mely a 45 millióban megállapitott Anticipations scheinok behozatalát elrendelte, mely azonban 1816-ig 426 millióig emeltetett.

Ezen patens által teremtett 45 millió alig fedezte az ujonnan kitört háboru első felszerelési költségeit. s daczára a birodalmi törlesztő választmánynak, mely a papirpénz fokozatos apasztásáért felelősséggel terheltetett, az uj jegyek növekedő arányban adattak ki, s még ezen felül 1815 mart. 29. kelt patens szerint 50 millió kölcsön vétetett fel, mely azonban 40 millióban értékesittetett, noha a hitelezők részére 8 $^{3}/_{4}$ száztóli biztosittatott: együttal 1814 dec. 22. kelt adópatens 50 százalék pótlékot ragasztott a kereseti adóhoz és a személy adót 30 król 2 forintra emelte. A pillanatnyi szükséget fedezte ugyan, de a pénzügyi helyzet javulását még sem eszközölte, a békekötés folytán nyert hadi kárpótlás, mely 1815-től 22-ig 43 $^{1}/_{2}$ milliót hozott be az osztrák birodalmi pénztárba. A háboruk alatt Anglia által kölcsön adott segély, mely 160 millióra számittatott fel hosszas tárgyalások után 2 $^{1}/_{2}$ millió font sterliugben állapittatott meg, felmondatván, egy 30 milliónyi kölcsön által egyenlittetett ki. Ily helyzetben vette át Stadion a pénzügyi tárczát, s a bajon az 1816 jun. 1. kelt. 10-ik financzpatens által akart segiteni, mely patens a szabadalmazott osztrák nemzeti bankot felállitotta. s annak követitésére bizta a papirpénz törlesztési ügyét is. Kevés hónapok tanusitották, hogy a bank beváltási üzlete

fen nem tartható, s már aug. 18-án beállittatott a papirpénz ezüsteli felcserélése, octóber 29-én pedig kiadatott a 11-ik financzpatens, az ugynevezett Arrosirung kölcsönt elrendelő patens, melyszerint 100 forint papirpénzért 100 ezüst forintról szóló 5 százalékos kötlevelek adattak ki; ez által sikerült 1818 martiusig 129 millió papirpénz beszedése, mely ügylet azonban az állam terhét 120 millió uj adóssággal s évenkinti 6 millió kamat fizetéssel nevelte. Az ezüst pénz forgalomba vonása végett 1817-től kezdve a kereseti adó ezüstben követeltetett, 1818. óta pedig a bélyegilleték is. Ezenkivül a papirpénz törlesztése végett több rendbeli kölcsönök köttettek 1818-ban 50 millióra 1820-ban egy lotto kölcsön 20 mil. 800 ezer, egy másik lotto kölcsön 37½ millióra, 1823-ban 29½ millióra, s ily módon sikerült a régi papirpénzt 449 millióról 90-re leszállitani, mely munkálat azonban az államadóságot 904 millió 727 ezer forintra emelte, de ennyi áldozat és erőlködés után végre az ezüst s vele a bizalom lassanként helyre állott.

Nem lehet e sorok feladata vizsgálni és tanulmányozni a hatás kártékonyságát, mely a financzpatensek rendszere vagy jobban mondva rendszertelen kapkodása által a birodalom s különösen hazánk anyagi fejlődését illette; a történelmi részletezés már is tulhágta a kört melyben jelen tanulmányozásnak forogni kellene: itt a birodalmi államgazdálkodás, csak mint a politikai hatás egyik nevezetes tényezőjévé alakult esemény szolgál és szolgálhat tanulmányozás tárgyául.

Mindezen előszámlált financz és adó patensek, az 1811-kit kivéve, hazánkban érvényre emeltetni meg sem kisértettek

Az 1811-ki országgyülés, tisztán magyar önálló

alkotmányos szempontból fogta fel a birodalom siralmas helyzetét, és bámulatos mérséklettel, összetartással s erélylyel állott ellent a kormányi előterjesztések anyagilag csábitó felhívásának, mely szerint a törlesztő választmányba Magyarország részére fentartott 3 hely betöltését megtagadta, a financzpatens hatályát el nem ismerte, s a magyar állam alkotmányos jogait jövőre elvileg megmentette.

A magyar országgyülés exclusivitását hangosan kárhoztatták azon kornak politíkai nevezetességei, mint a német szabadsági eszmékkel saturalt orosz udvaroncz Stein és többek, kárhoztatták az osztrák örökös tartományok lakói, s káröröm szavait hallották, midőn a patens 1812 sept. mint provisorialis intézkedés erővel érvényesittetett.

Mi, legközelebbi szerencsétlen nemzedék, kik az osztrák pénzügyi politikának hatását még közelebbről és nyomasztóbban érezzük mint az 1811 korszak fiai, méltán aggodalommal kérdezhetjük, elég e ha alkotmányunk alaki érvényét megőrizzük? mig a rideg valóban annak megkerülése mellett oly terheket hordozunk, melyek kevés idő alatt alkotmányunk sánczai alá fognak temetni? nem méltán félhetünk e hogy önállásunk képzeletivé válik, ha pénzügyeinket a birodalommal tisztáznunk nem sikerűl? éreznünk kell valójában, hogy, mit őseink folytonosan elmulasztottak, a computus ideje, s azzal az államszövetség uj rendezésének szüksége beállott, éreznünk kell, hogy e téren a negatio többé nem segit, de sőt minél hosszabbra terjed az, annál inkább bonyolitandja viszonyainkat, melyek erőszakos megoldása állami helyzetünket is veszélyeztetheti, ha, mig az óra el nem mult, nem sietünk békés megoldásával.

El kell ismernünk, hogy az európai nagy harczok terheit nem hordoztuk oly arányban mint az osztrák örökös tartományok; de tekintve azt, hogy azon harczok sem a magyar állam érdekeit közelebbről nem érintették, sem nem a szabadság és haladás előmozditása érdekében vivattak osztrák részről, hanem nagyobb részt a nagyhatalmi állás és cabineti politica hibás felfogása és téves eszközökkeli vindicálásának szüleményei voltak: nyugodtan állithatjuk, hogy Magyarország részint önként elvállalt részint a birodalmi financzialis politika hátrányaiból reá is bő mértékben háramlott sulyos terhek által, nagyobb mérvben vett részt az áldozatokban mint önálló államérdekei igényelték volna, és minden esetre nagy mértékben eleget tett a pragmatica sanctióból eredő kötelezteŧésének. Nem helyeselhető, ennélfogva még birodalmi érdek szempontjából sem az 1822 és 23-ki államcsiny, nem indokolható az az állam kapcsolati kötelezettség érveivel, hanem mint alkotmány ellenes hatalmi tény jogosan elitélhető, és az 1825-ki országgyülés intézkedése az alkotmány védelmét illetőleg hálásan elismerendő, valamint méltánylandó a fejedelemnek csak nem példátlan nyilatkozata, mely az alkotmány sértés jogtalanságát bánatos szivvel bevallván jövőre alkotmányszerü kormányzást biztositott.

VIII. FEJEZET.

Az utolsó forradalom okai.

Alkotmányunk ellen 1825 óta ujabb időkig nyilt támadás nem intéztetett a kormány által, mi az oka még is, hogy 30 éves béke s alakilag nagy részben törvényszerü kormányzat évei után az első esetleges alkalom rázkodásba hozta nem csak a magyar államot, hanem az egész birodalmat? véletlen, vagy a pillanatnyi elragadtatás szüleménye volt-e az 1848-ki nagy catastroph? valóban, ha a történelem összefüggését higgadtan tanulmányozzuk, biztosan állithatjuk, hogy sem nem a véletlen, sem nem a pillanatnyi elragadtatás szüleménye volt az, hanem hosszabb idő óta fogamzott, lassan érlelődött benső okok természetszerü fejleménye, a kifejlés volt csupán véletlen és a kitörés változatos jelenetei; de más részről biztosan merjük állitani azt is, hogy ezen okok közt az állami szövetkezés felbontásának szüksége nem szerepelt.

A hosszu harczok aláásták a birodalom különben is roncsolt financiájának alapját, megakasztották a természetszerü fejlődést minden irányban; a béke helyreálltával a kormány elmulasztotta, sőt nagy részben visszanyomta a fejlődés időszerinti fokozatos érlelését, bent merev stabilismust erőszakolt ki s a benső korhadtságot a külpolitika diplomatiai csillámaival igyekezett fedezni.

Metternich, — kiben Austria a camarillával kormányzó Colloredo, a dölyfös de erélyes Thugut, az élczes és cselszövő Cobenzl s a szabadelmü de az adott viszonyok közt tehetetlen Stadion után, végre a szükség emberét

megtalálta, — tagadhatatlanul kitünő egyéniség volt; birta a diplomatának minden tulajdonait, de egyszersmind egyoldaluságát is. Ő a reá bizott ügyekben tettleg és korlátlanul intézkedett, és épen az ő vezetése alatti ügyekben nyilatkozott Austriának élete és hatalma; bel ügyekbeni hatásáról keveset tud a világ, legfeljebb annyit, hogy azoknak fejlődése ellenében folytonos akadályokat gördített; a tulajdonképeni igazgatás, az alkotmányügy, a financia nem tartoztak sem tudománya sem működése körébe. Csupán a diplomatiai müvészet tiszteli benne mesterét, csupán a birodalomnak más államokhozi viszonya kötötte le, annyira, hogy őtet inkább Európa számithatja diplomatái, mint Ausztria államférfiai sorába. De Austria a diplomatia vivmányaiból vélt legtöbb előnyt nyerhetni, azt hitte, hogy az európai államrendszer ügyeibeni együtt- biráskodásban nyugszik tulajdonképeni hivatása, és ily módon gyakorolt Metternich Ausztria sorsára határozott befolyást. Ő mint idegen Ausztria belső viszonyainak, és sajátságos helyzetéből eredő kivánalmainak ismerete nélkül, nyugodtan foglalta el magát a diplomatia abstract vezetésével; mig egy benszülött államférfit a belső nehézségek, az egyes országok és népek eltérő érdekei visszatartottak volna a hatalmi eszméktöl és a jövő tökéjének illetésétől, addig őt ilyen tekintetek nem akadályozták, előtte Ausztria csak kiindulási pont, és nem czél volt politikai terveinek s diplomatikai ügyességének érvényesitésére nézve. Jellemét, könnyelmü életnézlet, a kötelességszerünek futólagos felfogása, az átalános és alaposnak csekélylése, a kisszerünek és személyes érdeknek okos kiszámitása képezték; nem volt, ment a 18-ik század erkölcsi nézletétől, mely az erkölcsi elveknek csupán illemi értékében hitt. A méltóság teljes kellemesség

vonásai, melyek külmagatartását ékesitették, átmentek államférfiui lényegére is, és megcsalták az itéletet. Ily tulajdonokkal akkor lépett hivatásának magaslatára, midőn 20 évi viharos küzdelem után a világ nyugalom után vágyott, minden szenvedélyes fellobbanástól iszonyodott, és a megmaradt vagyonnak békés élvezhetése után sovárgott. Ez érzelmek nyertek Metternichben élénk kifejezést, s innen jogosultsága az időszerinti uralomra.

Ferencz császár mellett nem csak helyt leltek Metternich tulajdonai, de mint egy kiegészitették a hatalom képviseletét. Metternich az igazgatás részleteit mivel nem értette, megvetette, Ferencz császár azoknak személyes intézésére fektetett nagy sulyt; a császár atyáskodó szándékból gyakorolt absolutismust, Metternich elvből, mert a birodalom hatalmának külirányba ki fejlesztésére, bent passiv engedelmességet vélt szükségesnek. A politikai ellenzéket mindkettő maga elleni tüntetésnek vette s azt elnyomni kölcsönösen igyekeztek, s hogy az fejlődésében megakadályoztassék szükség volt hátráltatni az értelmi és szellemi fejlődést is.

1813-ban Európa sorsa Ausztria kezeibe volt letéve : választása volt Napoleonnal szövetségben a tettek terére lépni, vagy ellene szövetkezve a legitimitás zászlója alatt, győzelem esetében a következésszerü reactio terhes szekerének vonásában közremüködni. I. Ferencz és Metternich önmagokhoz hiven, csak ez utóbbi váluton indulhattak: és Metternich bámulatos ügyességgel siklott át szövetségből semlegességre, innen közvetitésre, s onnan támadásra; a kigyó legyőzte a oroszlányt, s győzelmének előnyével vett részt a hatalmak tanácsában, mely egy időre Európa sorsát elrendezte.

Helyesen, s a birodalom hatalmi állásának s népei jóllétének biztositása érdekében, használta e fel előnyét Metternich az 1814-ki congressusban? félszázad után határozott „nemmel" felel a történelem, sőt mindinkább azon meggyőződésre vezérel, hogy a később bekövetkezett rázkodás alapja, már akkor megvettetett, s az azután folytatott politika azon alapból növelte fel a forradalom hydráját.

Nem lehet tagadni, hogy a legczélszerübbnek mutatkozó emberi intézmény is bir hiányokkal, épen azért, mert emberi, és a cselekvény czélszerüségét nem lehet csupán hatásának tartama, sőt sikerének mértéke szerint sem feltétlenül meg vagy elitélni, az emberi viszonyokban nem lehetnek leges in perpetuum valiturae: de mindamellett a politika helyességét, a felfogás azon fokozatától mérjük. melylyel a siker valószinüségét kiszámitani képes vagy képesebb volt.

A bécsi congressus zagyva müvétől sem lehet elvitatni azon egy érdemét, hogy egy időre fentartotta a hatalmi egyensuly politikájának hatását s ezáltal Európát nagyobb mérvü bonyodalmaktól megmentette; nem eredményezte volna e ugyan ezt az átalános kimerültség? felesleges volna tárgyalni: de másrészről azon mü elitélése végett elég magára az alapelvre, melyből kiindult rá mutatni, A congressus országok és népek fölött, azoknak sem érdekeit s kivánalmait nem véve számitásba, annyival kevesbé méltányolva nemzeti sajátságaikat, érzelmeiket vagy előitéleteiket, mint holt vagyon fölött, csupán és egyedül a hatalmi érdekek szempontjából rendelkezett. Bár mennyire kicsinyelje valaki a népeket mint politikai tényezőket, bár teljesen hatalmi eszköznek tekintse is, s e szerint a congressus elvét, nemzetek fölött azok megkérdezése nélkül sőt

akaratjuk ellen intézkedni, helyeselje is mint elvont elvet: alig hihetem, hogy az elv gyakorlati alkalmazását helyes politikai működésnek merje állitani. Alkalmatlan s épen a döntő perczekben veszélyes hatalmi eszköz az olyan nép, mely nemzeti vagy hagyományos érdekei megtörésével hajtatik egyik akolból a másikba. Ausztriának alkalma volt és még lehet keserüen tapasztalni e tétel igazságát.

De eltekintve ezen elv igazságos vagy helyes voltától, az alkalmazás eredménye sem megnyugtató Ausztriára nézve.

A német ügy rendezése nem Ausztria érdekében oldatott meg, vagy legalább nem kielégitőleg. Metternich kevéssé birt a bátorság annál kevésbé a merészség erejével. Midőn alkalma lett volna 1813-ban Németország fölött Ausztria hegemoniáját megalapitani, azt elszalasztotta, mert Napeleonnal szövetkezni nem volt bátorsága. Németország egységének megalapitása, tulhaladta belátásának és hajlamainak látkörét. Ö iszonyodott az ujitástól annál inkább a nagyszerütől, s ezért ott hol erőfeszités igényeltetett volna, a legitimitás köpenyébe szeretett burkolódni, mig hol az nem kivántatott, a legitimitást, po az olasz kérdésben, mint értelem nélküli valótlanságot könnyedén lerázta. Nem járult hasonló okokból és kisszerü féltékenységből a harmadik megoldási módhoz sem: a német hegemonia fölött Poroszországgal megosztozáshoz. Engedte hogy Németországban egy második kicsiny nagyhatalom alakuljon, pedig lehetetlen volt be nem látnia, hogy azon államnak életföltétele a nagyobbodási vágy sőt kényszerüség. Igaz, hogy ezen anomaliának a westfali béke vetette meg alapját s Ausztria hibás politikája nevelte föl; de ő ezen politikát szentesitette, az utókornak ha-

gyományul hagyván hátrányos következményeit, melyek még csak a jövőben fognak világitottabb fényben előtünni, és még ma sem számitható ki a végeredmény. Délen szintén egy országot engedett alakulni, Bajorországot, mely arra, hogy Ausztria uszályhordozója legyen, nagy: hogy erős és biztos szövetséges legyen — kicsiny. Egy negyedik megoldási módot segitett létre hozni, a német Bundot, mely mozdithatlan merevségénél fogva megszűnt nagyhatalmi tényező lenni; kezei lábai megköttettek, hogy azzá ne alakulhasson, s még arra sem tétetett alkalmassá, hogy a kebelébeni viszályokat megfékezni képességgel birjon. Még ezen politikai tetszhalott körében sem biztosittatott Ausztria fölénye, sőt lehetővé tétetett az is, hogy a felébredés Ausztria nélkül sőt ellenére is létesülhessen. S ez Metternich félrendszabályu politikájának legnagyobb hibája a német ügyben.

Érezvén, hogy Ausztria hatalma kiszoríttatott vagy lagalább háttérbe nyomatott Németországban, veszteségeiért az olasz félszigeten reménylt és igyekezett kárpótlást szerezni. Maga ezen igyekezet politikai hiba volt, gyakorlati megoldása még nagyobb.

Hogy az olasz egység eszméje a bécsi congressuson szóba sem jöhetett, hogy az nem országnak, hanem csupán földirati fogalomnak tekintetett, Italia közép és ujabbkori helyzetét és történelmét tekintetbe véve, nem csodálhatni; hogy e congressus egy olasz szövetség eszméjét is elejtette, szintén megfogható: de hogy Metternich, ha már Ausztriát olasz hatalommá akarta tenni, megengedte hogy visszaszerzett legszebb tartományának tőszomszédságában, egy állam alakuljon, mely terjedelme igényeinél fogva az Ausz-

triai politika vazalljává tehető nem volt, hogy szövetségi kötelék nélkül sardiniai királyság alkottassék, az mindenesetre nagy politikai botlás volt. Lehet hogy meghiusitása nagy erő megfeszitést igényelt volna, de elismerése az egész olasz befolyás megsemmisitését kivánta áldozatul.

Tagadhatatlan. hogy Lombardia megszerzése külsőleg nevezetes nyeremény volt; egy mivelt népes, adóképes tartomány előnynyel volt kizsákmányolható a birodalom érdekében: de a nyeremény csak látszólagos volt. Akkor is körültekintő meggondolást érdemelt volna, hogy egy mivelődése és nyelve által a birodalom többi népeitől elzárt tartománynak birtoklása, mely nem tekinthette hivatásának az osztrák hatalom emeltyüjéül szolgálni, nehezen lesz beilleszthető az osztrák állam rendszerbe; akkor is fel kellett tünni a nehézségnek, mely egy oly tartomány kormányzásával össze lesz kötve, melynek élő nemzeti öntudatát az osztrák olasz politika, alapjának megtagadása nélkül el nem ismerhette, ezen öntudatot kiirtani pedig hatalommal nem birt. Mindez nem vétetett figyelembe. és Lombardiában az osztrák uralom elleni harcz azon napon kezdődött, melyen bekebeleztetett.

Mindezen politikai hibák daczára, melyeknek létezését Metternichnek érezni kellett, de azokat jóvátenni kellő merészséggel nem birt, azt hitte ő, hogy diplomatikai ügyessége által vezérli Európát, s ez az önhit mely bukásáig tartott, nem kis hátrányára volt a birodalom hatalmi állásának: pedig ezen önhit is csalódás volt, mert a vezérlet titkos de valódi szerepe nem Ausztria hanem az orosz cabinet kezei közé jutott, és ott maradott huzamos ideig.

A bécsi béke után követett külpolitika pillanatnyi

eredményei kedvezők voltak, s az osztrák cabinet fejének befolyását nem kis mértékben emelték. De ama politika következményeiből itélve, azon véleményben kell megerősödnünk, hogy Metternich külpolitikai rendszere is előkészítette a rázkodást, melynek be kellett következni.

Minthogy Ausztria erejét nem benső egységéből merítette, mechanicus öszvefüggésénél fogva kül benyomásoknak inkább ki lévén téve, s kényszerítve lévén belső gyengeségét külső fénynyel takarni el, szükség volt a hatalmi viszonyokat a legszorosabb figyelemre méltatni. Eredményt az által remélt a bécsi kormány, ha egyfelől Ausztria vágytársait visszaszorítván, az egyensuly politikáját fentartja, másfelől a nemzetek körében nyilvánuló minden szabadabb mozgalmat, alkotmányos vágyakat elnyom. Azt hitte Metternich, hogy a régire visszatérni vagy ujat alkotni egyiránt veszélyes, s azért a fenállót minden erővel fel kell tartani. — Minthogy sokat akart, s egyik törekvés lehetetleníté a másikat, az ideiglenes siker daczára is, politikájának végeredménye az lőn, hogy az osztrák hatalom fénye elhomályosult, s Metternichnek azon szomorú végzet jutott osztályrészül, hogy rendszerének bukását túlélje.

A német politikát illetőleg, sikerült Metternichnek a bécsi béke után Poroszországot az osztrák irány részére megnyerni; de a pillanatnyi lealázás nem lehetett végczélja az osztrák politikának: tartós sikerre a dél és éjszak Németország közt fenlévő természetes ellentét felhasználása vezetett volna, fel kellett volna használni a középállamoknak Pororszország elleni féltékenységét, s azokban nemcsak a kormányokat vagy a conservativ pártot, hanem az egész népet Ausztria részére meg-

nyerni. Mindez elmulasztatott. E helyett a karlsbadi határozatok által az alkotmányos irányzat és a sajtószabadság elnyomatott, s e rendszabályok folytán a déli német nép Ausztriát úgy kezdette tekinteni, mint rendőri hatalmat, melytől a gyűlölet alig elválasztható. A mozgalmak kitörésének megakadályozása végett minden lehető rendszabályok alkalmazásba hozattak, s a nemzetiségi eszmék felébredése erőszakos eszközökkel elnyomatott: de mig ez által egyes tartományokban elviselhetetlen helyzet idéztetett elő, egyszersmind megtöretett a particularismus, s az eredmény ellenkező lett, mint váratott, mert a német nép jelesebbjei az egyetemes nemzeti irány felé fordultak.

Hasonló ellentétek és hibák mutatkoznak Metternich olasz politikájában. Itt is elzsibbasztotta az eredményt a népmozgalmaktóli szükkeblü félelem, s mit épen akadályozni és feltartóztatni akartak, épen a bécsi cabinet rendszabályainak nyomása folytán, fejtetett ki a nemzetiségi eszmének rövid időn ellenállhatatlanná lett ereje. Itt is, mint Németországban, két ellennel kellett Ausztriának küzdeni: a hatalmuk gyakorlásában sokképen korlátolt kormányok titkos ellenszenvével, s a szabadsági törekvéseiben akadályozott népek nyilt ellenséges indulatával. Ezen ellenséges elemek leküzdése végett többféle módhoz nyulhatott volna a bécsi kormány, de a titkos társulatok és öszveesküvések által elharapózott méreg ellensulyozása, azon eszköz foganatba vételére utalta a kormányt, melynek használata általános politikai sorvadást szokott előidézni — a kémrendőrség alkalmazására.

Ezen eszköz alkalmazása, s az egyes szövetségi kötelékkel öszve nem kötött önálló kis államok fölötti gyámkodás azt eredményezték, hogy az olasz nép elé-

gületlensége s az ebből származott gyűlölet nem anynyira saját kormányaik, mint az azok fölött gyámkodó Ausztria ellen irányult. És alig pihent ki alkotási fáradalmaiból Europa békéltetője, büszkeségének tárgyát s fáradalmainak művét, az europai nyugrendszert erőszakos rázkodtatások által megzavartatni kellett szemlélnie. A spanyol democrata forradalom kevéssé érintette Ausztria érdekeit, azt mint ábrándos eszmék túlhajtását kevés figyelemre méltatta Metternich: annál kellemetlenebbűl lepte meg a nápolyi katonai forradalom, mely Ausztria olasz befolyását széttöréssel fenyegette. És Ausztria kötelességének ismerte, mint Italia természetes védője, a forradalmat tulajdon segélyforrásai felhasználásával leverni. Alig hangzott el a győzelem fölötti örömzaj, a laibachi congressus tagjait a piemonti katonai forradalom kitörése ujra kellemetlenül érintette; ezt is leverte Ausztria, és seregei egyszerre tartották megszállva Nápolyt, Sardiniát, Siciliát. Ausztria győzött a csatákon. Metternich nemcsak győzött a laibachi congressuson, de triumphált is, politikai rendszere helyesnek bizonyult, Europa fejedelmei elismerni látszottak Ausztria primatusát, s e primatusnak oroszlánya Metternich volt, dicsősége tetőpontra vergődött; de a culminatio a hanyatlás kezdete, s e tétel igazsága nem tön kivételt Metternich kedvéert sem.

Még alig élveztetett az olasz forradalom leverése fölötti öröm, már nemcsak a pyrenaei félszigeten kitört uj zavarok, de a birodalom lételével szorosan öszvefüggő keleten is borulat állott be a legitimitas láthatárán: az oláh mozgalmakat nyomban követte a görög felkelés. A keleti kérdés egész nagyságában előtérbe lépett. Metternich, az Europa szerte mozgásba jött rokonszenv nyilvánítások daczára, itt is a status quo, a

legitim hatalmi érdekek megóvására irányozta politikai műkődését. Azt hitte, és talán helyesen, hogy az osztrák birodalom érdeke a török uralom épen fentartását igényli; a nélkül, hogy a·még akkor nem létező nemzetiségi vágyak veszélyességét, melyek szerint a délszlávok a török birodalmat, saját jövő örökségöknek tekintik, érezte vagy számításba vette volna, hatalmi szempontból veszélyesnek tekintette Oroszország lépéseit, melyeknek indokait jól ismerte. De itt már feltárult politikájának gyengesége; fegyverrel lépni közbe, túlhaladta a birodalom erejét ép úgy, mint az ő merészségét, kisszerü ellenszenves müködései pedig elfordították tőle Europa liberalis közvéleményét. A navarini csata győzelemre juttatta a forradalmat a legitimitas fölött, Ausztriát a többi hatalmaktól elválasztotta, nem teljesített igéretei folytán a Porta előtt compromittálta, s Oroszország befolyását a török keleti orthodox felekezeteknél emelte. Metternich politikája előbbi varázsát elvesztette. Kitünt ez rögtön, a bekövetkezett orosz-török háború alkalmával, melyet Metternich megakadályozni képes nem volt, és az adrianopoli békekötésben, mely által azon ország a Dunatorkolat fölötti uralomra vergődött.

Nem volt szerencsésebb Metternich azon politikája sem, mely szerint az osztrák hatalom kötelességének tekintette mindenütt Enropában az absolutismns fentartása mellett erölködni. E politika hajótörést szenvedett a brutális Don Miguel pártolásában, hol Metternich diplomatikai cselszövényei, nem annyira Donna Maria da Gloria tronigényei, mint a portugal alkotmáuyosság ellen voltak irányozva. S eredmény az lőn, mitől leginkább félt: Anglia beavatkozása s az osztrák befolyás kizárása.

Ennyi szorongattatások közt is azonban állott a bécsi congressus épülete. és Metternich önelégülten tekintett rendszere tartós életerejére. Nem sokára megingatták e hitében az egymásra gyorsan következett franczia, belga és lengyel forradalmak. Az első, Metternich politikájának érdekében oldatott meg, sőt annak előnyére, mert, Lajos Fülöpben a rendszer erős támaszt nyert; a második Ausztria érdekeit nem érintette; a lengyel forradalom pedig teljesen leveretett. Nem érzett-e Metternich a lengyel előleges vivmányok alkalmával némi titkos káröröm et Oroszország szorongattatása fölött? némi jelekből igenre lehet következtetni. De mivel a lengyel forradalom most is, mint egyébkor, nem helyesen választott időben és körülmények közt tört ki, nem lehetett azt egy conservativ hatalomnak mint politikai emeltyűt felhasználni, mig az orosz-török háború korszaka alatt erre alkalmas lett volna; s igy Metternich ez alkalommal is hű maradhatott legalitási elveihez, s több nemzetek gyülöletéhez a lengyel gyülölet tapadását fel sem vevő közönynyel szemlélte.

1831-ben ismét Olaszország, a Metternich politikának legféltőbb tényezője, lőn zavarok szinhelyévé. Ausztria, ügyes diplomatiai tapintattal megnyugtatta Francziaországot, segített a Lafitte ministeriumot egy a reactióval barátságosabb viszonyban álló Perier féle ministerium által helyettesíttetni, sikerült a non interventio elvét ez alkalomra a maga részére felfüggesztetni, és győzelmesen szállta meg Parmát, Modenát s a Legatiokat: de győzelme daczára is, kényszerítve látta magát a nagy hatalmak memorandumához járulni, mely a pápai birtokok részére a reform szükségét kifejezi, s ezen tette által eddigi olasz politikáját, sőt tulajdon belpolitikájat is nem kis mértékben elitélte. A kivánt reformok nem teljesittettek s

a Legatiókban kitört uj zavarokat Radeczky sétautja rendbe hozta, de már ez alkalommal kénytelen volt Ausztria eltürni a franczia együttbeavatkozást és Ancona megszállását.

Olaszországban némileg megnyugtató helyzet állott ugyan elő, de az államcancellár gondjait a Sweitzban, Németországban feltünedező szabadsági, ő szerinte forradalmi törekvések vették igénybe. A tepliczi és münchengräczi conferentiák tanácskoztak a forradalom megakadályozása elleni alkalmas eszközök fölött: de e conferentiáknak már egészen más jellege volt, mint a karlsbadi s laibachi congressusoknak. Ezekben nem az osztrák minister volt a központ, mely körül az egész mozgott, nem az ő feje gondolkodott a többiek helyett, nem az ő keze mutatta ki a helyet a többiek számára. Más egyéniség vette át a vezényletet. Miklós orosz czár volt az uj szövetkezés feje, s a katonai absolutismus, melynek ő erőteljes képviselője volt, lőn az államvezérlet eszménye. Ez eszmény, a nyers erő cultusa előtt, meg kellett Metternichnek is hajolni, mert az ő államtudománya elégtelennek mutatkozott az europai rend fentartására nézve.

Az eredmény rögtön mutatkozott. A török birodalom és az egyiptomi alkirály közt kitört viszályok alkalmával Ausztria érdeke a török birodalom épségben tartását követelte volna, az orosz érdek ellenkezőt követelt és Metternich nyugton tűrte az orosz hajóhad Konstantinápoly előtti megjelenését, nem vette figyelembe a veszélyt mely a Feketetengernek orosz tóvá lett változtatásából eredendő volt. Az orosz hatalom túlsulya, vagy a nyugoti zavaroktól való félelem melyeket csak az orosz czár által hitt megzabolázhatóknak, vagy mind a kettö volt oka engedékenységének? nehéz elhatároz-

ni: de annyi világosan kitünt, hogy politikájának varázsa meg van törve, s hogy az egy erősebb akarat uszály hordozójává alacsonyult.

Folytonosan támogatta Metternich diplomaticai tevékenységével Don Carlos s általa a legitimitas és absolutismus érdekeit; hogy pénzzel segitette volna, nincs bebizonyítva, s tekintve a birodalmi financziát nem is valószinü; de ezen lanyha pártfogolás is mindinkább eltávolitotta a nyugoti hatalmaktól, s ezek ellensúlyozásául megnyert orosz szövetség pedig a birodalom keleti érdekeinek feládozása árán lőn megvásárolva.

Nem aratott babérokat Metternich politikája az 1840-ki keleti kérdés alkalmával sem. Sem a török birodalom érdekeit megóvni, sem a nyugoti hatalmak együttműküdését megnyerni nem sikerült, s e mellett megsértette Miklós czár hiuságát, kinek kiengesztelése az osztrák befolyást még inkább tétlenségre kárhoztatta. Elkerülte ugyan a harczot Francziaországgal, s ez által az 1848-ban bekövetkezett rázkódást ez uttal kikerülte, de azt nem a minister ügyességének, hanem Lajos Fülöp békeszeretetének, hogy ne mondjuk gyávaságának köszönhette; ki ha akkor tenni bátorsággal bir, hihetőleg a franczia trónt megtartja háza számára, s az események fejlődésének más irányt ad.

Utolsó activ müve volt Metternichnek Krako bekebelezése. A bekebelezés nem volt önkéntes, választania kellett, Oroszországnak engedi-e át vagy a birodalom számára megtartja? mert Miklós czár kijelentette, hogy a kis szabad lengyel állam lételét tovább nem tűri. Metternich kénytelen volt az utóbbit választani, s ezáltal legkedvesebb művét, dicsőségének már csak emlékét, a bécsi szerződést, az európai rend biztosuak hitt alapkövét, tulajdon kezeivel ingatni meg. A mester önmaga tette

romboló kezeit saját művére, hihette-e hogy, mások kiknek a mű fentartása érdekük ellen volt, kimélni fogják azt? — alig élhetett e csalódásban, s már ekkor alkalma volt felkiáltani „az én füstbe ment életem!"

Rövid idő mulva meg is termette ezen politika gyümölcsét. Mert midőn 1847-ben Ausztria tapasztalta, hogy érdekei a középolasz államokban kitört mozgalmak miatt veszélyeztetve vagynak, óhajtotta a nyugoti hatalmak beleegyezését megnyerni, hogy ott fegyverrel közbeléphessen, meg is szállta Ferrarát, támaszkodva régi szerződések alapjára: de Palmerston nem késett kijelenteni, hogy Krakó bekeblezése alkalmával a szerződések nem vétettek figyelembe, Olaszországban azokat veszély nem fenyegeti, hanem a nápolyi és római rosz kormányzat teszi elégületlenekké a népeket, s reméli hogy Ausztria, nemcsak nem fogja azokat a reformok kivívásában akadályozni, hanem inkább lehetőleg elősegíteni. S midőn Metternich e barátságos tanácsra nem hallgatott, az angol kormány Minto Lordot küldötte a népek tanácsadójául Olaszországba — és Lombardia, Metternich szeme fénye, rövid időn fellázadt, s Radeczky győzelmei daczára sem volt megtartható.

Ezen rövid vázlatból is kitünik, hogy Metternich külügyi politikájának feladata, a rendet a szabadság s nemzetiségi kivánalmak elnyomásával tartani fen, s egyszersmind a hatalmi egyensúlyt megőrizni, a nélkül hogy az állam benső ereje kifejtessék, csupán diplomatiai mesterfogások által, nem volt valósitható. Ezen politikának hátrányos viszszahatása volt az állam belső életére, s miután azon politika tovább fentartható nem volt, egyik okául szolgált a rázkodásnak, mely bekövetkezett.

Mint a politikai viszonyok egyedül a nagy hatal-

mak kabinetjei által, a népek kizárásával, ugy az europai pénzügyek is egyes nagy pénzkirályok által intéztettek, kiknek érdekei, kivánalmai és aggodalmai egyeztek amazokéval. A Baring és Hope, Labouchére és Parisch, a Rothschild börze-fejedelmek diplomatikai collegaikkal együtt, vagy legalább azok mellett az Aacheni congressuson nagy befolyást gyakoroltak az europai ügyekre. Különös befolyásuk volt a börzekirályoknak Ausztria pénzügyeire, mert ezeknek érdeke benső összefüggésben volt Metternich politikájával; egyeztek az államügy felfogásában, a külső hatalom tulbecsülésében és a népmozgalmaktóli félelemben. Befolyásuk a béke helyreállta után csak hamar érvényesitette magát, mert már 1818-dik mart. 21. kelt patens által az államadósságoknak az 1811-ki patens által felére leszállitott kamatjai előbbi lábra felemeltettek. Ezen látszólag igazságosnak mutatkozó intézkedés csak a birodalom népein 1811-ben elkövetett financzcsiny nyomasztó hatását tetézte: mert mig a régi bankjegyek tulajdonosai semmivel sem kárpótoltatván a devalvatio hátrányait türni tartoztak, addig a régi állam kötlevelek birtokosai uj érczpénzre szóló kötvényekkel kárpótoltattak, kezeik közt az értéke vesztett papirpénzen vásárolt állampapir, ezüst értékre emelkedett, mely 5 százalékot kamatozott. Ezen munkálat állandó fokozott terhet rótt az állampénztárra; de az uralkodó politika mellett, mely a pénzügy kezelését hatalmi kérdésnek tekintette s a népek alkotmányos befolyásának még eszméjétől is irtózott, a börze embereinek simogatása s megnyerése elkerülhetlen szügségesnek látszott. Illy viszonyok közt született meg 1817-ben a bécsi bank terve, mely hoszszu ideig nem volt egyéb mint az államhitelezők társulata mely melesleg más bankügyi munkálatokat is érintett.

Nem lehet tagadni hogy ezen financz politika egy időre nem reménylett eredményt mutatott föl. Mig az előtt az állam legterhesebb feltételek alatt sem tudott kölcsönhöz jutni, egyszerre mint egy ostromoltatott a börzekirályoknak ajánlatai által. De ezen múlékony eredméuy tartós és állandó veszélyeknek lön forrásává. A minek rendkivüli időkben rendkivüli kisegitő eszközül kellett volna szolgálni, rendes és állandó eszközül használtatott ; a bevételi folytonos hiányt folytonos kölcsönök által fedezni. A kivétel rendszerré alakult, s az állam kölcsönvételei egymást érték a hoszszú béke éveiben, igy 1816-ban 18-ban 20-ban 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 39, 41-dikévekben; 1842-ben pénztári utalvanyok bocsájtattak ki — folyvást a jövendő tőkéje emésztetett.

A kül politika folytonos erőfeszitést igényelt, a belfejlődés a külállás igényeivel lépést nem tartott mert a kormány által nemcsak nem ápoltatott, de épen a finanzz zavarok miatt elhanyagoltatott. Egy szerencsétlen circulus vitiosus állott be, melyből menekülni a hatalom emberei sem akarattal sem bátorsággal nem birtak. A népeket tanácskozásra és együttműködésre felhivni nem engedte az absolutisticus hajlam, a hatalom iránti féltékenység; önállólag ujat alkotni akadályozta az újjitástóli idegenkedés, a fenálló iránti előszeretet, s azon félelem, hogy a belső erőltetésből eredendő mozgalom hátrányos viszahatást fog gyakorolni a mesterségesen fentartott külhatalmi állásra, mely az állam alapjának tekintetett, holott az csak mint a belső jóllét eredménye birt volna valódi értékkel. A természetellenes alapokon kifejtett eredmény valódinak vétetett, s eszközül használtatott a belső laza öszvefüggés fentartására, s a nélkülözhetlen segélyforrások kimerítésére, melyek által a kül-

hatalom és hitel legalább ideiglenessen fentarthatók voltak.

Ezen helyzetben nem csoda, ha egymás után lejárták magokat az egymás után következő pénzügyministerek: Wallis ugy mint Stadion, s ez ugy mint Nádasdy, Klebersberg, Eichhof, Kübeck, s eredményt egyik sem volt képes felmutatni.

Az állandó financzbaj gyökeres orvoslása soha sem kisértetett meg, mert az a belhelyzet gyökeres átalakitását igényelte volna. Részletes foltozások több izben próbáltattak, de kevés sikert erdményeztek. Igy 1817. dec. 17-kén költ patens által az örökös tartományok földadó rendszere megállapittatott, s ezáltal némi jövedelemszaporodás s a terhek egyenlőbb elosztása eredményeztetett volna, de egy izben ezen patens is felfüggesztetett, s a catastralis munkálatok hallatlan lassu haladása az eredményt nagy részben meghiusitotta. — 1820-ban az adó ezüstben fizetése elrendeltetett. — 1829-ben a fogyasztási adó behozatott.

Hazánkat, alkotmányos különállása nagy részben megóvta a birodalmi viszszás financzpolitika azonnali hátrányos nyomásaitól. Az 1823-ki alkotmány-ellenes adófelemelésen kivül, mely 1825-ben törvényesittetett, egyenes pénzügyi nyomás nem intéztetett ellenünk. A hatalom emberei, nem annyira a törvényesség iránti tiszteletből, mint leginkább a fenálló átalakitásától i-degenkedés folytán tartózkodtak nyilt harczra lépni, bár ha a Magyarországtól nyert évenkénti 20 millio forintnyi jövedelmet nem tartották az ország erejével arányos terheltetésnek. De mivel azt hitték és méltán, hogy egy nagyobb mérvü pénzügyi terheltetés mellett az ország a hatalom ellenőrzésének nagyobb mérvü feltételét követelhetné; jobbnak vélték a megoldás nehézségét az utó-

kornak örökségül hagyni s a virágjában lévő nyilt hitel mellett, a hatalom gyakorlatát kellemetlen ellenőrködés és háborgattatás nélkül élvezni.

Magyarország, vagyis inkább kiváltságos rendei, a majdnem korlátlanná fejlődni kezdő helyhatósági szabadság, az adó és ujoncz megszabási jog, s a teljes adómentesség élvezetében, nem kivántak ürügyet keresni a birodalmi financzpolitika ellenörzésére: ők alkotmányosan biztosítva hitték az országot, jelenben s a jövőben, annak minden hátrányos következményei ellen. Vajjon e hiedelem indokolt volt-e, vajjon az e részbeni magyar politika nem volt-e szük látkörre szorított, vajjon ha jogosult volt is, alapos lehetett-e a remény, hogy a nélkülünk s talán ellenünkre de szemünk láttára felhalmozott terhek alól szárazon kibujni képesek lehetünk? a közel jövő mindezen kérdésekre felelni fog, véleményem szerint minél későbben felel, annál terhesebben fog felelni.

Ilyen lévén a birodalom pénzügyi helyzete, káros visszahatással volt és kellett annak lennie a birodalom beléletére s azért a bekövetkezett rázkodás egyik alapokául tekintendő.

A röviden vázolt kül- és pénzügyi politikának mintegy következménye volt a belügyi conservativ politika, mely mig a bel anyagi fejlődést elősegíteni képességgel nem birt, amazok érdekében kötelességének tartotta a szellemi haladást is megállapodásra kényszeríteni: ily módon a kormányzat elve ellentétbe lépvén a visszatarthatlan szellemi haladás elvével, egy legyőzhetetlen okot szolgáltatott a rázkodásra, mely bekövetkezett.

A nevelésügy az állam anyagi segélyezésében alig részesült; az elemi nevelés, sőt a középtanodák is a vallásfelekezetek általi fentartásra utaltattak; a cath. állam gymnasiumok vezetése legínkább azon okból bizatott

szerzetes rendekre, mert ezen fentartási mód legkevesebb költséget igényelt; az iparos nevelés teljesen elhanyagoltatott, s e miatt az iparos osztály a nyugoti országok iparosaitól messze elmaradt, az iparfejlődés nem csekély hátrányára: mindamellett azonban, hogy az állam lehetőleg keveset költött a nevelés ügyre, a kormány annak szellemi irányzatát saját politikája stabilitási irányzatával párhuzamban kivánta vezettetni, s a tanintézetektől, nem annyira a tudományos fejlődés, mint a conservativ szellem biztosítását követelte; a tudatlanság szivesen eltüretett, csak a szabad szellem fejlődése akadályoztassék. Ezen szempont volt a vezérelv, úgy a tanterv megállapításában mint a tankönyvek megválasztásában. De épen ezen rendszer ellentétbe hozta nemcsak a tanárok jobbjait, hanem a tanuló ifjuságot is a kormány elveivel, annyira, hogy bizton állíthatni merjük, miszerint már az iskola ellenzéket képezett a kormány ellen. A tanárok pirulva hivatkoztak a köteles tankönyvek tételeire, az ifjuság megvetéssel fordult el azoktól, s még azoknak üdvös eszméitől is elfordult, épen azért, mert a kormány azokat tanittatni parancsolta, más, gyakran talán ferde tanokban kereste az igazságot, a tiltott után vágyódott, s azon meggyőződésre jutott, hogy a kormány szándékosan akarja tudatlanságban tartani. Ez a rendszer nevelte az 1848-ki aula ifjait.

Ha már az oskola ellenzéki lett, még inkább az volt, és annak kellett lenni az irodalomnak s a nagy közönség irodalmi és szellemi igényeinek.

Ki alapos tudományra akart szert tenni, talán az orvosi szaktudományokat kivéve, előbb el kellett felejtenie, mit az oskolában tanult, s uj alapon építeni fel tudományos képzettsége épületét; terhes és rögös volt

bizonnyára ezen önképzési törekvés, de a szellem nem ismer akadályokat, s végre Ausztriában is kiképezte önmagát néhány erősebb szellem, kiket valódi autodidactusoknak lehet tekinteni.

De ezen néhányak kevés hatással lehettek a nagy közönségre, mert a szellemi munkák fölött aggodalmasan őrködött a kormány gyanakvó szeme, s a censura által nehéz bilincsekkel akadályozta azoknak lépteit. Censura-törvények nem voltak, a szellem művei fölött élethalál urai voltak azon egyesek, kiket a kormány e czélból politialis ügynökeivé választott. Ezeknek belátása, jó vagy rosz indulata, felfogási képessége, gyakran izlése, vagy rögeszméje határozott az irodalmi művek fölött. A censor fel volt jogosítva nemcsak mint politialis ügynök a kormány elvei szempontjából eltiltani a mű megjelenését, hanem egyuttal criticát is gyakorolni fölötte nemcsak a „non admittitur," hanem a „typum non meretur" jogát is gyakorolta, s e jogot gyakran tudatlan, rosz akaratú, korlátolt eszmekörü, s gyanus jellemü egyének gyakorolták. E durva lealázása a szellemi mnnkának azonban csak a loyalis vagy félénk szerzőket sujtotta; kik ezen loyalitási lelkiismeretességen túl tették magokat, munkáikat külföldön nyomatták s ez által aziránt figyelmet és ingert ébresztvén, hatásuk növekedett, mert a közvélemény azon meggyőződésre jutott, hogy mindaz, mit a censura üldöz, mi az elől bármi úton menekül, jobb, mint a mi előtte meggörnyed, s mit az átbocsát. A bent nyomatott müvek egykedvüleg mellőztettek, a becsempészett, a tiltott utáni mohó inger folyvást növekedett, annyira, hogy végre külföldön Ausztria számára valóságos tiltott könyvek gyára alapittatott, mely silány férczmüvekkel elégítette ki azon szellemi szomjuságot, melyet a belföldi hivatalos iroda-

lom csillapítani képes nem volt. Ezen csempészetet a lényegében politialis kormány korlátolni, vagy épen megszüntetni azért sem lehetett képes, mert maga a politiának temérdeksége elnyelte a politiát. Oly iszonyú volt a tiltott könyvek száma, hogy azokat épen a miatt figyelemmel kisérni túlhaladta a lehetőség határát. A felügyelet bureaucraticus szőrszálhasogatása, mely a tilalom korlátai közt fokozatot állított, a „damnatur erga schedam,“ „transeat“ féle megkülönböztetések, a kezelők kétértelmű megbizhatósága, s magának a kormánynak azon kényszerüsége, hogy ha irodalmi úton hatni kivánt, nézeteit tiltott lapokban és könyvekben közöltette, mert belföldiekben vagy nem olvastatott, vagy gyanúsíttatott volna: mindezen okok a csempészetet megkönnyítették, mi által a censura intézménye nemcsak hatását vesztette, de nevetségessé is lőn.

A kormány mindezt jól látta, de tettette, mintha nem látná; mert sem a gyökeres orvoslásra akarattal és bátorsággal, sem a szigoru fellépésre erővel nem birt; és megelégedett a látszat megtarthatásával, hogy benső aléltságát fel ne tárja. A közönség azonban ezt jól sejtvén, szellemi igényeit illetőleg ellenzéki állását annál makacsabbul fentartotta.

Ezen a szellemi stabilitasnak mind inkább lankadó kezekkel de folytonos erőszakolása, mig egyfelől a szellemi fejlődést akadályozta, más felöl az irodalmat és szellemi igényeket a kormányzat elvével ellenzékbe hozta: egyik hatályos oka lőn a visszás helyzetnek, melyből a kibontakozás csak erős rázkódás által lőn lehetséges.

Midőn a szellemi fejlődés körének tágulását lehetőleg akadályozni, vagy legalább rendőrileg ellenőrizni igyekezett a kormány, még inkább feladatának tartotta

11*

a politikai szabadság eszméit elzárni, különösen az örökös tartományokban. Ezen törekvés a nagy háborúk utáni időszakban, sőt majdnem Ferencz császár haláláig bámulatosan sikerült. Úgy látszott, hogy az osztrák népek idylli megelégedésben tengetik napjaikat; nem volt politikai érzékök, vágyaik, érdekeik, hajlamaik az élvezet után vonzották egyedül, és a közügyek iránt épen nem; örültek, hogy a kormány atyáskodása felmenti őket az egyház, a község, a tartomány s a birodalom ügyeibeni részvétel kellemetlenségeitől. A fővárosban, Bécsben valódi epicuri életnézlet uralkodott, az élet öszves végczéljául az élvezet, a kézzel fogható anyagi élvezet tekintetett; a szellemi szükségletet bőven kielégítették a szinházak, a local-possek, a Hans Jörgel féle dialecticus élczhajhászatok; Castelli és Bäuerle a költészet magaslatául tekintettek, a Theaterzeitung a müizlés netovábbjának, s a „'s ist nur a Kaiserstadt, 's ist nur a Wien" az osztrák lelkesült hazafiság kinyomatát képezte.

Az osztrák gazdag magas aristocratia, nem találván szerepet a politikai élet terén, vagy a hadsergi szolgálatban, provincialis laktanyázás közt pazarolta el ifjusági virágainak és jövedelmeinek gyakran több mint feleslegét, vagy a bécsi salonélet léha unalmai s a szinház nymphái s más ezzel rokon faju lepkék utáni járdatipró vadászatban ölte el egymás után napjait, magasabb czélokat sem nem ismervén, sem nem óhajtván.

A rendi intézmény üres alakisággá törpült, s az önigazgatás helyét szükkeblüleg fontoskodó csak hivatalt de hazát nem ismerő rideg bureaucratia foglalta el.

Mindez lassankint változni kezdett, de a kormány fészegsége miatt ferde irányban. A féltudomány félmiveltség a szellemi korlátok miatt alapossá nem fejlőd-

hetvén, a szabadelvüség dicsőségében kezdett kárpótlást keresni. A szabadelvü tiltott röpiratok, az olyan művek, melyek a multtal szakító a fentállót ócsárló tanokat hirdettek, termékeny földre találtak. Grillparzer, Grün, Lenau költeményei kitolták a Hans Jörgel és Bäuerle féle költészetek varázsát. A nagy közönség, még Bécs lakosai is kezdettek némi titkos ösztönt nyerni, valami más, még homályban tengő, nem körvonalozott, de rántott csirkével már ki nem elégíthető állapot iránt.

Még a rendi gyülések holt testeiben is kezdette magát az átalakítási vágynak, az elégületlenségnek némi árnyszelleme megfészkelni. A kormányzati felső körök tétlensége, az uralkodói határozott akarat-kifejezésének hiánya, bátorítólag hatottak önálló kivánatok kifejezésére. A kisebb tartomámányok rendei kevés életjelt adtak, de Tyrol, Csehország és alsó Ausztria, bár különböző irányban magokra vonták a kormányzat bádjadt figyelmét, de kivánataik a kormány mozdulatlanságán legnagyobb részben megtörtek.

A tyroli rendek teljesen az ultramontan egyház befolyásának hódolva, folytonosan ellentállottak a türelmi parancs kihirdetésének, s Giovanelli jezsuita coadjutor sürgetésére kijelentették, hogy Tyrolban semmi nemü vallási törvény nem érvényesíthető, mert a tartomány alaptörvénye a vallásegység megőrzését rendeli. Ezen gyülés a zillerthali inclinansokat, vagyis titkos protestansokat kiüzetni rendelte, s nem fogadta el azon kormányrendeletet, mely szerint azok más tartományba lettek volna áttelepítendők. A jezsuitákat befogadta és az Innsbrucki Theresianumot vezetésökre bizta.

A kormány, ha az ultramontan szellem egyébként kormányzata elveivel öszhangzó lehetett is, nem szivesen fogadta ezen önállósági nyilatkozatokat, mert saját

ereje iránti bizalmatlanság kifejezésének tekintette, és e mellett az idegen befolyásnak engedő papság hatalma iránt gyanakodó és féltékeny volt; de félszabályu politikája szerint engedett mégis, legalább elnézte a tartomány rajongó buzgolkodásait, mert egyébként a kormány politikájában nem akadékoskodott; türelemmel hordozta a nagy adót, a még 1809-ben hadi kárpótlás fedezéseül behozott gabonavámot, fizette a kincstári útkészítés költségeit, nem sürgetett vasutakat, mert azok eretnekséget szivárogtatnának az igazhitü lakosság közé; s tanácskozási tevékenységét, a gyufák veszélyességének s a ménintézetek erkölcstelenségének kimutatásával kimerítettnek tekintette.

Csehország rendei leginkább a hatóságokkali kisszerü surlódások élénken tartásában vélték ugyan alkotmányos befolyásuk feladatát megoldandónak, de lassanként a kormány nézetei ellen, némi ellenzéki fellépésekre is engedék magokat ragadtatni. Midőn Ferencz császár halála után, annak végrendelete 1835. april 13. felolvastatott, az amorem meum populis meis, atyai hagyomány elérzékenyítette a rendek sziveit, és Pöllner nagyprépost inditványára közakarattal elhatározták, hogy az elhunyt jó fejedelemnek emlékoszlop emeltessék, a kivitelt a tartományi kormányzatra bizván, a költség mikénti előteremtését pedig a rendek nagylelküen önmagoknak fentartatván. Az akkori kormányzó gróf Chotek Károly, kitünőleg építkezési hajlammal birván, az emlékszobor költségeivel oly módon gazdálkodott, hogy a mű építésének már kezdetén kimerítette az egész befejezésére szánt öszveget. A következő rendi gyülésen 1838-ban gr. Deym Fridrik élesen megtámadta a kormányzó ügyetlen pazar eljárását, kétségbe vonta a rendek jogát tartományi segélyforrásokból rendelkez-

hetni az emlék felállítására, követelte a közbejött okmányok előterjesztését, s fellépésével kierőszakolta az emléképíttető választmány leköszönését. Az ellenzék első diadala bátorítólag hatott a rendek ifjabb nemzedékére, s a cseh aristocratia kedvet vőn követni a magyar aristocratiát, s a rendi gyülés alkotmányos jogai kivivásának hiú munkájába fogott.

Legfőbb baja volt a rendi gyülésnek magával az állandó rendi választmánynyal. Ezen intézmény 1781-ben lett ujra életbeléptetve, s egyelőre az 1864-ki utasitással ellátva. Az uj szervezet, mely a választmánynak a rendgyüléshezi viszonyát megállapitotta, még akkor kidolgoztatott s felküldetett megerösités végett. A megerősités, többszöri igéretek daczára végkép elmaradt; s a rendi választmány lassankint kormány bureauvá sülyedett, a néhány ezer forintot jövedelmező állomások némely elszegényedett jó érzelmü aristocrata nyugdijjazásául szolgálván. A rendi gyűlés postulaten landtaggá vált, mely némely tartományi intézet költségeit megszavazta. Az ujonnan vérszemet kapott ellenzék e bajon akart segiteni. Mivel az 1792-ki szervezet hiteles példánya Prágában feltalálható nem volt, követelte hogy a bécsi levéltárból küldessék meg. Kérte egy bizottmány választhatásának engedélyét, mely a rendi szabadalmakat összeszedvén, uj rendszert dolgozzék ki; s követelte, hogy az állandó rendi választmány mig az uj rendszer megállapitva nem lesz, felfüggeztessék. Inditványozták, hogy ugyan azon bizottmány a tartományi vagyon és pénztár állását is vegye vizsgálat alá. A kormányzó ezen inditványt személye ellen intézet sérelemnek vévén erősen ellenzette, s egyszersmind oly felterjesztéssel kisérte, hogyha a magas kormány az ő eljárását nem találná saját elveivel egyeztethetőnek, ő hivataláról ön-

kint leköszön, bizott a ministerium pártfogásában, mely a hivatalnoki csalhatatlanságot soha védetlen nem hagyta. Mindenek bámulatára azonban a kormányzó hivatalából elbocsátatott, de egyszersmind a rendek szigoruan megrovattak merész kivánataikért s a legfelsőbb nem tetszés nyiltan kifejeztetett. Ó Ausztria kormányzati elvei törést szenvedtek, s a conservativ pártot nehéz aggodalom szállta meg, mert először történt, hogy egy magas hivatalnok tartományi rendeknek feláldoztassék De az uj Ausztria még nem született meg, mert ha a kormány tehetetlensége felengedte is áldozni az egyént, nem birt bátorsággal engedélyt adni a jogterén.

A kormány ezen engedékenysége is élesztette az ellenzék harcz tüzét; s az a császári tagadó leirat felolvasása után is megmaradt követelése mellett, s a bizottmányt megválasztotta. Az ellenzék tovább ment kivánataival; a tartományi költségvetésben 1844-re 63 ezer forint hiány fedezendő lévén, ezen hiányt az állandó rendi választmány adópótlék által kivánta fedeztetni. A gyülés az adópótlék kivetés jogát magának követelte, s kijelentette, hogy az olyan kivetés, melyet a gyülés helyben nem hagy, nem törvényes s befizetése megtagadható. A kormány ezen jogot ismételve megtagadta s kijelentette hogy csak azon adópótlék vettethetik ki, melyet az udv. cancellária jóváhagyott.

Ezen csirázó ellenzék megtörése végett küldötte a kormány István főherczeget Csehország kormányzatának vezetésére, helyetteséül s a rendi gyülés elnökéül Salm Róbert alkalmaztatván.

A kisérletnek nem lőn eredménye. A rendek továbbra is kivánatokkal álltak elő. A Ferdinándi szervezetre hivatkozva követelték, hogy a főhivatalok az ország birtokos nemes családaiból neveztessenek; támo-

gatták e kivánatot a gyakorlattal is, mert a 71 Oberst burggráf az egy Cavriánit. József császár uralkodása alatt, kivéve, mind birtokos cseh volt, most pedig a négy legfőbb hivatalnok nem birtokos az országban. Követelték hogy a hivatalok egy személyben ne halmoztassanak össze, különösen nem helyeselték hogy Salm kormányzó helyettes s egyszersmind rendi elnök legyen.

Az ellenzék sürgette a polgári rend szavazatának kiterjesztését, s az addigi 7 szavazatot nagylelküen 10-re akarta felemeltetni, egyszersmind követelte, hogy a városok tisztviselői választás utján helyeztessenek hivatalaikba, mert a kormány által nevezett polgármesterek nem képviselik a polgárság érdekeit. Ezen merész kivánat azonban viharos ellenzésre talált; az elnök hivatkozott az ó és uj történelemre, melyből a választási elv veszélyessége kimutatható, iszonynyal fordultak el az eszmétől, mely a választási rendetlenségek vesztegetések minden hátrányaival fogná a polgári rendet megnyomoritani, az érdemes polgárok székeibe zugirkászokat juttatni, s végre is a népképviseleti rendszer behozatalát eredményezné, s a nem szabadalmazott osztályokat a törvényes rendek mellé sőt majd fölibe emelné.

Ily szükkeblü politikai nézlettel egyfelől, erősen ragaszkodtak a rendek másfelől kedvencz eszméjök egy cseh magna charta megalapitásának eszméjéhez. Történelmi levezetésekkel igyekeztek megmutatni, hogy bár II. Ferdinánd a fehérhegyi csata után kiadott patensében Csehországot hóditott tartománynak nevezi, de azért szabadalmait el nem vehette, mert egyes zendülő pártok büne miatt. a nemzet jogai nem csorbithatók, azért a rendi szabadalmat ma is épségben kell tartani. E czélból egy küldöttséget menesztettek Bécsbe, mely

az udvari canczellária küldötteivel értekezett is, azonban nyájas és jó akaratot szinlelő, de kitérő és bizonytalan igéreteknél egyebet nem nyertek.

Ily nyomott hangulat mellett folytonos volt az apró csatározás rendek és kormány közt, István 'főherczeg egy ornithologiai gyüjtemény megvételét inditványozá a cseh muzeum részére. Auersperg Károly herczeg inditványára a rendek az inditványt elejtették, okul adván, hogy, mig a rendi szervezet megállapitva nem lesz, pénzajánlatokba nem bocsátkozhatnak. Elhatározták, hogy a rendi bizottmányba, hivatalnokok nem választhatók. A kormány más részről mindent elkövetett a rendi hatalom visszaszoritására. A jegyzőkönyveket önkényileg változtatta; az adót a rendek beleegyezésének kikérése nélkül ki vetette, egy Prágában felállitandó fiókbank iránti kivánat teljesitését meg tagadta.

Hosszu és heves viták után 9 szavazattöbbséggel határozatba ment, hogy a rendek a megujitott Landesordnungot tartják Csehország alaptörvényének. Ezen határozat szentesitését egy küldöttség által sürgették. A küldöttség tagjai részint szép szavak és igéretek vagy decoratiók által megnyerve, részint ijesztgetések által megfélemlitve, nézeteikben teljesen átalakulva tértek vissza Bécsből, s magok igyekeztek, hogy a felirat kitételei lehetőleg lágyitassanak s az eredmény az lőn, hogy a megváltoztatott felirat egészen köszönő adressé alakult át.

Ily visszalépéseket tanusitottak a rendek más határozataik irányában is. A nem birtokos hivatalnokok kizárását illető kivánatra nézve, kijelentették, hogy ök az olyan hivatalnokokat ugyan elismerik, de e részbeni felirati jogukat fentartják: mert remonstrálni, annyi mint el nem ismerni. — és megforditva.

Az országgyülési iratok vizsgálata ellen felirást határoztak, de a kisebbség csak sok kérés után volt az aláirásra rábirható.

Kérték a rendek hogy a büntető igazság szolgáltatás költségei alól a tartományi alapok, honnét eddig fedeztettek, mentessenek föl. A kormány e részben engedett, de az egész ötven ezer forintot tevő összeget a föld adópótlékához csatolta. A rendek ezen önkény ellen felszólaltak; s követelték mutatassék ki, mire, mily javitásokra fordittatik azon pótadó. A kormány elutasitó feleletet adott. A rendek ismételve felirtak, de ezen második felirat utközben elveszett, és soha sem jutott a császár eleibe.

Ily küzdelmek közt hiusult meg a rendek majd minden törekvése; s mind inkább kitünt, hogy a rendi intézmény, ugy a mint van, a kormánynak némi kellemetlenséget okozhat ugyan, de az országnak javát elő nem mozdithatja, s ezért életképességgel nem bir.

De ezen tapasztalat csak az elégületlenséget növelte s táplálta a vágyat, a fenálló helyébe valami ujnak elnyerhetése iránt.

Az alsó ausztriai rendigyülés szervezete némileg különbözött a cseh gyülésitől. Ausztriában a polgári rend képviselői nem birtak más joggal, mint a gyülésen megjelenve az adókövetelést állva meghallgatni, s azután hallgatva csendesen a teremből eltávozni: ezért az alsó ausztriai rendi gyülés, nemességi gyülés volt, de a nemesség tagjai nem magas aristocraták, hanem polgári nevelésü, jó birtokos nemesek voltak, s talán ezért, de Bécs mint világváros szellemének befolyásánál fogva is, emelkedettebb szabadelvüséggel birt e gyülés, mint a prágai. Ezen szabadelvüség kifolyásának tekinthető, hogy már 1843-ban a tized és robot önkén-

tes megváltását inditványozta a gyülés, a papi rend tiltakozása daczára. A kormány, rettegve a mozgalomtól mely ily nagy mérvü ujitás által előidézhető lett volna elhalasztandónak határozta az inditványt, ez alkalommal is a pillanatnyi rend és csend fentartásáért, áldozatul hozván a haladás igényeit. Kérték a birodalmi költségvetésnek közzétételét a fogyasztási adó eltörlését, ajánlották helyette a jövedelmi adó behozatalát.

Sokat foglalkoztatta a rendeket a rendi alkotmány megalapitása. Ők is alkotmányos magna charta után kutattak s azt II. Leopold 1791. aug. 4-én kelt rendeleteiben vélték feltalálhatni 1846-ban egy részletes államiratban kérték ezen alkotmány helyreállitását s egyszersmind az uri hatóság visszaállitását is.

A kormány kényelmetlennek találta a rendek ezen mozgalmait, s rendszerével összeegyeztethetetlennek tartotta az olyféle vélemények nyilvánulásait, melyek a fenálló mozdithatlanságát s a hatóságok hibázhatlanságát kétségbe vonni látszottak: s azért az alsó Ausztriai rendeket dölyfösen rendre utasitotta, s 1845. sept. 19-kén kelt rendelete által megtiltotta a fejedelemhez feliratok által egyenesen járulhatni.

Szándékosan estem ismételve a részletezés hibájába, de szükségesnek láttam e sovány vázlatot előbocsátani annak kitüntetése végett: miszerint még az elavult holt rendi intézmény is ellentétbe lépett a kormány megcsontosult stabilismusával, és hogy ezen rendi intézmény szintén ellentétbe állott a közérzülettel. Ezen minden oldalróli ellentéteknek pedig mulhatlanul rázkodás közt kellett összeomolniok.

Mig a német szláv tartományok szelleme csupán a kormányzat elveivel volt ellentétben, az olasz és lengyel birtokok lakosságának közérzülete a felettöki ural-

kodás jogosultságát, s az állami kötelék törvényességét is kétségbe látszott vonni.

Mig Lengyelország nagyobb része orosz hatalom alatt van; Galicziának birtoklása életkérdés Ausztriára nézve, oly strategicus terület, honnét a netaláni orosz terjeszkedési vágynak határ szabható. Sajnos, hogy Metternich kormánya egyedül ezen szempontból fogta fel Galiczia kormányzatának feladatát. Elboritotta a tartományt csavargó német cseh hivatalnokokkal; ezeknek s a rendőrségnek segitségével szakitást eszközlött az alsó néposztály, s mindazon osztályok közt, melyek bármi csekély részben az értelmiséghez tartoztak. Az előidézett helyzet iszonyatosságát feltartá az 1846-ki felkelési kisérlet. Nincs bebizonyitva és nem is hihető, hogy a kormány szándékos egyenes intézkedése mészároltatta volna le a nemesek öt forinttal dijjazott fejeit; több ok idézte elő ezen daemoni brutalitást, melyek közül nem egy magát a bünhődött nemességet terheli, mert mindenki az által bünhődik, a miben vétkezett; nagy részben oka volt, a nép sötét tudatlansága mellett, az azt felhasználó alrendü sehonnai hivatalnok sereg félénk gyávasága, és gyáva gyülölete, azok iránt, kiktől annyiszor kénytelen volt a lenézés lealáztatásában részesülni; de bármi lett legyen az ok, rothadt helyzet jelensége az, még ha III. Napoleon körében mutatkozik is, midőn a kormányzat elve, nem képes öszhangzatba jutni a kormányzottak értelmiségével, hanem kénytelen ez ellen az alsó rétegek tudatlanságával szövetségre lépni.

Jól ismerte a kormány az olasz tartományok nemzeti érzületét, mely az osztrák uralmat a foglalás jogán alapultnak s igy csak ideiglenesnek akarta tekinteni, mely a német közegeket hagyományos gyülölettel gyü-

lölte; de ismerhette volna az olasz particularis hazafiuságot is, mely még nem ismert államegységet, nemzeti dicsősséget, melynek látköre leginkább egy tartomány egy város dicsősségének körében öszpontosult, ezen particularis hazafiuságot felhasználhatta volna a maga előnyére; egy mailandi fényes alkirályi udvar, körébe vonva a szokott eszközök által a különben is henye olasz aristocratiát, tartományi önállóság, külön olasz canczellária, a müvészet pártolása, a kalmár és fukar nép előtt annyira óhajtott anyagi érdekek istápolása; a nemzeti hiuság és élvezet vágy lehető kielégitése, hihetőleg megnyerték volna a népesség nagyobb részét egy némileg önálló lombardvelenczei hazafiuság s ez által az osztrák érdekek részére. A kormány ellenkező utat választott. Behozta a nemzeti szokásokkal ellentétben álló osztrák törvénykönyveket, törvénykezési eljárást, s azok kezelését durva német vagy dél tiroli kezekre bizta, s megfosztotta a bentszületteket kenyerüktől, szaporitván az elégületlenek számát; az átmeneti kereskedést nehéz vámokkal terhelte; a fogyasztási adó kiméletlen behajtása által a földmivelő népet bosszantotta, a kérelmezett olasz canczellária felállitását megtagadta, a központi congregatio felterjesztési jogát is megszoritotta; az alkirályi méltóság hatáskörét árnyékká sülyesztette. A kormányzat egész gépezetét titkos rendőrség felügyeletére alapitotta. Ide alkalmaztattak Sedlnicky legügyesebb eszközei a Bolza, Torresani s s Brambilla fajta emberek, És a rendőrség valóban bámulatos munkásságot fejtett ki. Felügyeletök kiterjedt nemcsak a szétágazott titkos összeesküvők társulataira, de a társadalom majd minden kiváló egyéneire. Felügyeltek és ellenfelügyeltek egymásra, a kormány embereire, a katonaságra, az idegenekre, még az ott

átutazó Lajos bajor királyra is. Mint minden intézmény mely hasznossága iránt önkétkedésben van, ürügyet szokott keresni létezhetése okadatolása végett: ugy a rendőrség is, hogy nélkülözhetlenségét bizonyittsa, ha nem talált fontos feladási tárgyat, tulzott, hamis, elferditett feladásokkal igyekezett nyomorult bérét megszolgálni, miáltal a bécsi kormányt nem egyszer tévutra vezette.

A kormány ezen rendszere nem hogy megnyerte volna az elégületlen rész érzelmét az osztrák uralom részére, de azzal a politikailag közönyösöket is elidegenitette, s az elméket egy eszme felé terelte, mely addig vagy nem létezett vagy szunnyadott, az olasz állam egység eszméje felé; mert az olasz egész Italiában, az apró névleg független, tettleg alárendelt államokban, osztrák beavatkozást, osztrák nyomást szemlélvén, vagy saját kis fejedelmei gazdálkodását és annak nézvén, kétségbe esésében csak egy menedéket látott, az olasz egységet, s annak csak egy ellenségét, az osztrák uralmat.

Midőn minden tényező ellentétben állott a kormányzat irányával, azt kellene hinnünk, hogy két nagy fontosságu elem, a clerus és a hadsereg teljes öszhangzatban voltak azzal, s hogy a kormány e két tényezőt kellőleg felhasználta rendszere érdekében. Azonban a látszatnak e részben sem felel meg a valóság egészen.

Az uralkodóház minden tagjának buzgó vallásos érzülete folytán, nagy tekintélyben állott ugyan a clerus: de a kormányzat absolutisticus iránya, mely minden önálló hatalmi tényező irányában féltékeny volt, nem engedte meg, hogy a clerus mint ilyen önálló helyzetet foglaljon el az állam irányában. A tetszvény jog

szigoruan feltartatott; az egyes püspökségek metropolitan összeköttetése eltörültetett, az ürességbe jött állomások javainak kormányzata a papságtól elvonatott; a papság tagjai mint államhivatalnokok használtattak, a papság felügyeleti körét is nagy részben a rendőrség helyettesitette; a vallásos rajongás hatásköre épen oly szükre szabatott, mint a politikai szabadelvüség hatásköre.

Mig azonban a cath. clerus testületi szelleme a kormány érdekében fel nem használtatott; más részről a Jósefi vallásos türelem, szabadabb gondolkodás is távol volt a kormány rendszerétől. A keleti egyház megoszlatását, a protestansok háttérbe szorittatását, a proselyta toborzást elnézte a kormány; ily módon sikerült a nyomott elemek elidegenitése mellett is az uralkodó elemnek elkedvetlenitése. Az idő szelleme által követelt vallásos szabadelvüség zászlóját kitüzni a bátorság, a multhoz visszatérni a lehetőség hiányzott; a fentálló helyzet pedig hoszszasan tartható nem volt; igy történt azután hogy a legconservativebb elemek is engedték, ha nem segitették is összerogyni az épületet, melyben már kellő ké-nyelmet nem találtak.

A hadsereg volt az alap, melyen Metternich mesterséges diplomatíai épülete nyugodott; de ezen hadsereg szelleme is lankadásnak indult a béke hosszu évei alatt. Sem Ferencz sem Ferdinand császárok nem voltak katonák, sőt ugy látszik még a katonai ünnepélyeknek sem nagy kedvelői, nem örömest öltöttek egyenruhát; már maga ezen körülmény elég volt arra, hogy az egyenruha varázsát előbb a magas helyzetüek, majd a nagy közönség, végre magának a katonaság szemei előtt megtörje. A lassu előléptetés mellett megörege-

dett pedant alakiságba rögzött tisztek, örömest bujtak polgári öltönybe; a laktanyák nőkkel és gyermekekkel népesültek meg, s a patriarchalis csendélet képét tükrözték vissza. A kormány rendszere nem türte, hogy a hadsereg némi önálló politikai jelentőségre vergődjék, még kevésbé türte, hogy a polgárság felfegyverkezzék. a franczia, porosz, és angol rendszerek egyiránt nem fértek össze a Metternich-féle absolutismussal; sem a katonaságnak, sem a népnek, sem a törvényességnek nem szabad volt főlényre jutni, egyedül a cabineti diplomatiai hatalomnak kellett uralkodni; minek eredménye lőn, hogy midőn ez megzsibbadt, a veszély pillanatában a katonai szellem nem birt rugékonysággal a fenálló érdekében erőt fesziteni, sőt nagy részben akarattal sem, mert érezte hogy saját megújulása a fenálló átalakitását igényli.

Miután a rendszer semmi önálló elem segédkezésével sem volt öszhangzatba hozható, azon tényezőkre kellett támaszkodnia, melyek akaratnélküli eszközökül felhasználhatók voltak, mint a titkos rendőrség, a chiffre cabinet, a bureaucratia, a pénzügyi munkálatok folytán egyeseknek, különösen a börze embereinek engedett nyeremények általi lekötelezés. Mindezen eszközök hatálytalanoknak bizonyultak veszély idején, melynek kitörését előkészitették.

Mindezen hibák daczára fenállott sőt időnként rendithetetlennek látszott a nehéz mesterfogásokkal összetartott rozzant épület, mert külről nagyobb szélvész nem bojgatá, mert mesterének tagadhatatlanul erős szellemi képessége rugékonyságát még nem veszitette, és mert volt egy végső akarat, mely magát döntő perczekben érvényesitette. Miután ez utóbbi ok megszünt létezni, miután Ferencz császár meghalt; midőn

a másik fentartó ok, Metternich szellemi rugékonysága a természet rendje szerint hanyatlani kezdett; önként be kellett következni a rázkodásnak, mihelyt az első ok, a külső szélvészhiánya, folytonosságát elvesztette.

Lehet, hogy az épület még sok ideig tatarozható lett volna, ha a fentebbi fentartó okok, vagy azoknak csak egyike is fenmaradtak volna: de a gondviselés titokszerü működése külömböző eszközök által készíti elő a haladás ösvényét; néha nagy emberek, erős kormányok eszközei működésének, néha a lankadtság, a túléltség, a zsibbadt ájultság helyzetét használja eszközül a felébresztéshez.

Ausztriában, hol a megoldandó politikai és társadalmi kérdések csomója megbogosult, ez utóbbi lejtő szolgált haladási ösvényül. Ferencz császár halála után a jóságos V-ik Ferdinand foglalta el a trónt, de nem egyszersmind az uralkodást is; szivjóságával, nemes hajlamaival nem párosult testi erő; az uralkodás és kormányzat terheit meg kellett, és meg is lehetett osztani, de az akarat egységét, a véghatározati tényezőt nem sikerült és nem is lehetett helyettesíteni. A rendszer nem engedte meg, hogy a tartósan beteg uralkodó alakszerü regenség által helyettesíttessék, vagy uralkodó társ által gyámolíttassék; e végre szükséges lett volna a magyar országgyülés beleegyezését kikérni, mint 1741-ben Ferencz császár részére történt neje Mária Terézia gyámolításául; — ezen kérdés vitatásának kellemetlenségeit, s egy talán nem kedvező előzmény előállhatását meggátlandó, abban állapodott meg a láthatatlan hatalom, hogy a császár és király személyes uralkodása formaszerűleg fentartatván, lényegileg egy több személyből álló, államconferentia által helyet-

tesíttessék. Mint minden hamis helyzet, úgy ez is megtermette kártékony gyümölcseit.

Az államconferentiának nem volt semmi határozott hatásköre, nem volt tulajdonképeni végrehajtó hatóság, de több volt mint csupán tanácskozó testület, forma szerinti ellenőrző hatalom sem volt; néha beavatkozott a kissebbszerü végrehajtási ügyekbe is, máskor az egyes ministereknek engedte át a tért a legfontosabbakban is, majd mint minister működött átvévén az államtanács és egyes főhivatalnokok véleményeit, s azokat saját véleményével kisérvén, forma végett a császár eleibe terjesztvén; majd az egyes osztályok főnökeit maga eleibe rendelvén, mint államministeri tanács, majd ismét mint a fejedelem helyettese szerepelt. Működéseiben sem határozott irány, sem egyező, annyival kevésbé egy akaratnak jelei nem mutatkoztak. És ezen sokfejü uralom 12 évig tartott, s ezen hosszú idő alatt tulajdonképen senki sem uralkodott, vagy sokan sokféleképen uralkodtak.

Ezen államconferentia elnöke Lajos főherczeg volt, a fenálló rendszer leghivebb harczosa, Ferencz császár politikájának hagyományosa. Sokkal és mindennel foglalkozó, de nagy ügyekben kevéssé tágas látkörü, merev és rideg férfiú; lelke azonban a testületnek Metternich volt, ki a régibb sikerek tekintélyénél fogva az uralkodó ház tagjaira is nem kis gyámkodó befolyást gyakorolt, s a külügyeket folyvást csaknem korlátlan hatalommal kezelte. De miután diplomatiai mesterségének eredményei nem mindég sikerültek, miután a veronai-laibachi congressusi időszak ragyogó napjainak varázsa homályosulni kezdett, az ő addig biztos kezei is tétovázni kezdének az europai ügyek vezetésének gyeplőin. A legitimitas egyedül üd-

vözítő tanának bajnoka nemcsak elismerte, de mindinkább szorosabban csatlakozott a franczia forradalmi királyhoz, az Orleans herczegeket Bécsben kitüntető ünnepléssel fogadta; a forradalomból született Görögországgal kereskedelmi szerződést kötött, s a fejedelmét elkergetett Szerbiába ügynököt hatalmazott meg. Tűrte, sőt alkalmazkodott Miklós czár gyakran szeszélyes akaratához, s az mint Alpes folytonosan nyomás alatt tartotta. Politikájában bizonytalan tétova nyomai kezdtek nyilvánulni, majd túlhajtott, majd félénken visszavonult; államiratai átalános elméleti fejtegetésekbe mélyedtek; kicsinységekhez szigoruan ragaszkodott a hol érezte, hogy ellentmondásra nem fog találni. Az évekkel nagyothallása öregbedvén, másokkali érintkezése is monologokból állott, ő beszélt a nélkül, hogy mások véleményét hallgatta, vagy hallotta volna, ez által még inkább beélte magát saját véleménye körébe, s minden észtehetsége daczára is némi hézag állott elő közte és az átalános vélemény áramlás közt.

Kolovrát erős aristocrata volt szük látkörü nézlettel, némi cseh szinezettel s felette nagy pedansággal.

Clam-Martiniz, Miklós czár kedvencze, az orosz rendszer és szövetség barátja, csaknem korlátlanul intézkedett a hadügy terén, s a mennyiben tőle telt, leghivebb előmozdítója volt a reactio minden intézkedéseinek.

Ezen testület lett volna a majestas helyettesítője, de annak sem varázsát nem birta, sem kötelességeit nem teljesítette, félt a felelősségtől, tartózkodott a cselekvéstől, s lassankint az aléltság oly gyengeségébe sülyedt, mely ha nem is cselekvő de engedő oka lőn a rázkodásnak, melyet Fiquelmont, később maga is tagja

a conferentiának, találóan a gyengeség forradalmának nevezett.

Ennyi politikai és kormányzati okok mellett, nem kis mértékben befolytak az átalakulás kierőszakolására a társadalmi viszonyokban megrögzött bajok is; a kedvezőtlen kereskedelmi helyzet, az ipar nyügökkel terhelt fejletlensége, s a feudalis birtokviszonyok, mind javítást, átalakítást követeltek, s miután mindezen követelések a kormány rögzött tétlenségén megtörtek, a csomó kettévágásában remélték s keresték a megoldás menedékét, s midőn az óra ütött csatlakoztak a rázkódás előidézéséhez.

Mindezen okokhoz még egy járult; egy kézzel nem fogható, szemmel nem látható, a népek érzelmeiben folytonosan élő, de gyakran szunnyadó, s életjelt alig adó eszme, — a nemzetiségi eszme. — Ezen eszme, a hosszú béke alatt felébredvén, alakot öltött, titokszerü működésével áthatotta a népek érzelmeit, s mielőtt megneveztetett, mielőtt felismertetett, mielőtt a cselekvés terére lépett volna, majdnem észrevétlenűl a század uralkodó eszméjévé óriásodott. Az uralkodó eszmék, uralmok tartama alatt, ha nem is minden időszerinti mozgalomnak közvetlen okozói, de bizonyosan kisérői és éltetői, az uralkodó eszme kissebb nagyobb befolyással van a közélet minden nyilvánulásaira, néha mint czél, máskor mint eszköz, néha mint ürügy; nem menekülhet tőle sem a hatalom, sem a szabadság, felhasználja a bölcsesség, ámit vele a nyegleség. Ily mozgató erő szerepében működött az az osztrák forradalom előidézésében, folyamában és mai napigi tartamában.

E sorok czélja nem lehetett, a magában külön tanulmányt igénylő tárgy kifejtése, de érinteni kellett

azt, mint oly tényezőt, mely a rázkódás okait megterhesítvén, a kitörés siettetését eszközölte.

Mind ezen, talán kelleténél is bővebben részletezett okok, hatásuk szükségszerű következményénél fogva a fenálló megrendülését eredményezték, s e tekintetben a hatás az egész birodalomra nézve átalánosnak mondható: de ugyanazon okok, a birodalom egyes alkatrészei átalakulási vágyait, reményeit vagy ábrándjait, úgy az átalakulás esélyeit, s annak következményeit illetőleg is különböző, egymás közt sokféleképen ellentétben álló, alig, vagy késő jövőben kiegyeztethető hatást gyakoroltak a birodalom különböző országaira, tartományaira, nemzeteire, osztályaira, s politikai pártjaira nézve.

A bécsi ismételt forradalmi kitörések szomorú képét tüntetik elő a hosszú századok gyámkodása alatt megvénhedt kiskoruságban tengődő politikai éretlenségnek, a biztos czélt nélkülöző iránytalan kapkodásnak, az eszményi radicalismus s a kiválólag bécsi nyárspolgári érzelmeknek, az alkotmányos szellem, sőt a polgári önérzet hiányának. Nem csoda, ha ily viszonyok közt az események vezetése szájhős demagogok, s éretlen, tanulást kerülő tanulók kezeibe került; és még is ezen utóbbiak, az aula, az egyedüli a bécsi forradalmi tényezők közül, mely a történelem méltánylását kiérdemelte; mert bár, midőn vezérlet után nyult, szerepet tévesztett, de ifjukori ábrándjaiért feltétlen önfeláldozással, fanaticus kitartással küzdött és hullott el. Sajnos, hogy hiányzott a tekintély, mely e nemes erőnek irányt és hatáskört mutatni képes lett volna. Nem csoda, ha ily viszonyok közt a czéltalanul fecsérelt véráldozat nem szült eredményt; s nem csoda, hogy az annyi tüntetéssel fellángolt forradalmi tüz oly hamar

lelohadt s oly könnyen, mondhatni szivesen kibékült a bekövetkezett visszahatás intézkedéseivel; mert azok, az eszményi vágyakat s az el nem érhetett szabadsági követeléseket specificus bécsi érdekkel, egy öszpontosított birodalom sirjából számokra juttatott kövér falatokkal kárpótolták.

A prágai, s a lengyelt kivéve átalában a szláv mozgalmak éltetője, a nemzetiségi eszme volt; mely azonban sem czéljára, sem feltételeire, sem kiviteli eszközeire nézve kellőleg felismerve és körvonalozva nem volt. Majd panslavisticus, majd egy nagy szláv Ausztria alkotási, majd országokkénti foederalisticus önállás, majd a birodalomnak fajokszerinti csoportozása, majd a fenálló tartományi keretekben hegemonia utáni törekvés zürzavaros vágyai nyilatkoztak. Az egyik vagy másik czél elérésére majd radicalis, majd conservativ, sőt teljesen a kormány kivánataihoz alkalmazkodó irány tartatott helyesnek. Majd a német, majd a magyar elem, majd mindkettő együtt volt ellenséges indulatának, rágalmainak s üldözésének tárgya. Nem csoda, ha ezen mozgalmak is, vagy dicstelen enyészetben multak ki, mint a prágai, vagy eszközül használtattak fel, mint a zágrábi és karloviczi.

Alig mozdult, rögtön elnyomatott a lembergi, mert ha az czéljára nézve határozott irányú lehetett volna is, az aristocratia régi bünei miatt átalános lengyel mozgalommá nem fejlődhetett.

Teljesen öntudatos volt a nagyobb mérveket nyert olasz mozgalom; de annak iránya kifelé törekvő lévén, nem az osztrák forradalmi, hanem külpolitikai elmélkedés tárgyát képezi.

Osztály-érdekeket illetőleg, versenyeztek ugyan befolyás és túlsuly nyerés végett a katonai, egyházi és

bureaucraticus osztályok, küzdött, bár a szinfalak mögött további fenmaradhatásáért az aristocratia: de határozott előnyt csak az addig tényezőképen el sem ismert paraszt osztály nyert. Emberiségi, közgazdászati, közbátorsági érdekek követelték a feudalis birtokviszonyok átalakítását, az uri hatalom megszüntetését, a törvény előtti egyenlőség, s az alkotmányos jogok gyakorlatának kiterjesztését.

Ez az egyetlen eredménye a forradalomnak, de ezen eredmény mérhetlen fontosságú, nemcsak társadalmi, de politikai tekintetben is. Az eddig fenálló alap mozgósíttatott, az uj, mielőtt sulya csak távolról is megmérhető lett volna, elméletileg kijeleltetett ugyan, de a nyugalmas behelyezés nem foganitathatott. — Az uj alap kijelelés által merőben változást szenvedtek a fentartó elemek, az értelmiség, a vagyon, a nemzetiségek változtatták helyzeteiket, befolyásuk mértékét és hatását. Az elhelyezkedés folyama rögösebb lett mint előre észlelhető volt, s az uj alap megülepedése, s az arra emelendő uj alkotmány betatarozása a késő és bizonytalan jövendőnek maradt fen megoldásul.

Jós tehetséggel birt-e, belátta-e mindezeket Metternich, s azért iszonyodott az ujitástól, s ragaszkodott oly szívósan a fenállóhoz? Önző volt-e, ki a nyomába toluló özönviz elől akart menekülni, vagy bölcs kormányos, ki félt a rozzant bárkát a sik tenger hullámainak kitenni?

Eszeveszett ábrándozók voltak-e a férfiak, kik folytonos haladást sürgetve, az első kedvező szél alkalmával kifeszítették a vitorlákat? vagy bátor és józan hősök, kik a bárkát a stagnatio által okozandott mulhatlan rothadástól megóvandók, erős kézzel a tenger

közepébe hajtották, hogy bár küzdve széllel és viharral a tul parton ujra alkothassák?

Hihetőleg közepén találjuk meg az igazságot.

Ha az első kelletén túl nem horgonyoz, az utóbbiak kelletén túl nem feszítenek, sok szelet, sok vihart kerűlt volna ki a rozzant bárka s kevesebb áldozattal lett volna megujítható.

De ki határozza meg, mennyi része van a történtekben a kényszerüség hatalmának, mennyi az egyéni szabad akaratnak?

Hazánk alkotmányos beléletére, annak tespedésére és haladására s a bekövetkezett átalakulási mozgalmakra mind azon előszámlált okok, melyek a birodalom rázkódását előidézték, túlnyomó hatást gyakoroltak: mert bár közjogilag független de a körvonalazni elmulasztott állami köteléknél fogva, az államkormányzat magasabb közreműködéseit illetőleg, tényleg és jog ellenesen absolut hatalommal kormányzott államéletünk, inkább ki volt téve a birodalmi rendszer hatásának, hogy sem azt alkotmányunk védpajzsával semlegesíteni képesek lehettünk volna; sajátságos helyzetünknél fogva azonban azon okoknak hatása beléletünk retortáin keresztül szürődve, azzal homogen vágyakat, törekvéseket és mozgalmakat idézett elő, melyekben csak az átalakulás szükségének érzete volt azonos a birodalom egyéb alkatrészei törekvéseivel, czélunk annak feltételei és eszközei eltérők sőt némi tekintetben ellentétesek voltak azok mozgalmainak czélja feltételei és eszközeivel.

Metternich rendszere, mely a fenálló fentartásában s a tekintély hatályának megőrzésében öszpontosnlt, nem volt ellentétben a magyar aristocraticus alkotmánynak, ugy a mint volt, létezésével.

Ő bár kényelmetlen akadálynak tekintette adó-

megszavazási s ujoncz ajánlási vagy megtagadási alkotmányos jogainkat, s mert rendszere nagy erőfeszítést igényelt, egy izben ezen akadály félrenyomását alkotmányellenes uton meg is kisértette: de átható pillanatával hamar észrevette, hogy az akadályt könnyen meglehet kerülni; s rendszeréhez hiven az alkotmány alaki érvényét nyilt megtámadás tárgyává többé nem tette.

A nemzet némileg biztositva érezvén magát alkotmánya sánczai közt s a haladó kor követelményei által is kényszerittetve; lassanként kezdett kibontakozni szük látköréből, s bár még folyvást azon hitben, hogy a szabadság és haladás aristocraticus alapon is biztosithatók, az 1791. olta megszakitott reform terére kezdett lépni, de mivel e reformok némi részben, a törvényszerüleg láthatlan hatalom befolyását korlátozni vagy ellenőrizni voltak vagy lehettek irányulva, Metternich szükségesnek találta, a fenálló megtartása érdekében, azok ellen akadályozólag lépni föl. S ezentúl politikájának feladata oda irányult, hogy a magyar alkotmány conservatioja szolgáljon akadályúl a politikai szabadság és befolyás, ugy a bekövetkező democraticus átalakulás ellen.

S midőn 1832-től kezve a democraticus irány mindinkább észlelhető lett: a kormány, bár rendszere vénhedtségének érzetében kissebb erélylyel, s több több következetlenséggel, de folytonosan ellentétbe tette magát a nemzet haladási vágyaival.

Igazságtalanok volnánk ha el nem ismernénk, miszerint a kormány rendszeréből folyó ellentétességnek hatása, reánk s alkotmányos életünkre nézve korántsem volt oly nyomasztó, mint a többi tartományokra nézve; s ezt a nemzet alkotmányos érzületén, s nagyobb politikai fejlettségén kivül, közvetlen kormányférfiainknak, főkép a bölcs József nádornak, s

az egy Pállfy Fidélt kivéve, hazafiui érzületü cancellárainknak köszönhetjük.

Elmondhatjuk, hogy a jóságos Ferdinánd országlásának korszaka, utóbbi három századunknak legderültebb napjai közé tartozik.

A haladás minden irányban megindult, de a kormány akadékoskodó közbevegyülése által folyvást ellenzéki jó kedvében lévő nemzedék a haladás fejlődédését lassunak, rögösnek s kétes kimenetelűnek találta; legnemesebb, legönzéstelenebb szándékaiban, mint az örökváltság és közadózás kérdéseiben nem támogattatván a kormány által, annak jó akaratában bizalmat nem helyezhetett, és folyvást aggódott, hogy az eddigi vívmányok is egy kedvező alkalommal viszszútra fognak tereltetni. Ezeken kivül meggyőződött, hogy az eddigi közigazgatási rendszer mellett, s az eddidi szűk alapon többé sem az alkotmány sem a haladás nem biztosithatók.

Igy előkészitve, ily szellemtől áthatva találta az országgyűlésen együtt tanácskozó rendeket a franczia forradalom kitörésének hire.

Az 1830. országgyülés is egy hasonló forradalom hatályának korszakában ülésezett, s bár annak varázsa is több ponton gyujtott Európában: a mi országgyűlésünk nyugodtan, sőt lovagias kegyelettel végezte a középkor tiszteletre méltó egyik hagyományos szertartását, a koronázást.

A fentebb vázolt okok befolyásánál fogva, most e hirnek szükségkép más hatást kellett gyakorolni. Most is ugyanazon aristocratia foglalta el a törvényhozás tábláit, szintoly loyalis hűséggel, s alkotmányos kegyelettel vértezve, épugy kiváltságos osztály által utasitásokkal ellátva, az uri birtokjog anyagi haszna által,

szintugy érdekelve; de egyszersmind az átalakulás kényszerüségének érzetétől áthatva.

S ez a külömbség az 1830-ki és 1848-ki helyzet közt. A mi akkor néhány nemesebb kebel vágya, vagy magasabb szellem ábrándja volt csak, az már közérzületté fejlődött, mely az első nyilásra kiáradt, mint zsilipet szakasztott folyam.

A kor embere épen felszinen volt, és szerencsésebb mint Verbőczy, ki szónoklata hatalmával a nemzetnek csak egyik felét volt képes megnyerni, ő a nemzet leg nagyobb részét elvarázsolta.

Ő szóllott: „emeljük fel politikánkat a körülmények szinvonalára; meritsünk erőt a dynastia iránti hűség érzetéből; meritsünk erőt a rajtunk fekvő felelősség s polgári kötelességünk érzetéből, nagy körülményekhez illő, nagyszerű határozottságra.“

És a nemzet követte őt, akkor is, midőn a programmot megváltoztatta, követte egész a válutig.

Verbőczy szónoki hatalmának következméye lőn a másfél századig önálló Erdély, Kossuth szónoki varázsának következményeit az utókor fogja számba venni és feljegyezni.

* * *

Nem a véletlen, nem a pillanatnyi elragadtatás, nem is a forradalmi eszmék ragálya, s épen nem egy ember szónoki hatalmának varázsa, hanem hoszszú előzmények természetes fejleménye volt mind az, mit az 1848-ki rendi országgyűlés teremtett; de azt nem tagadhatni, hogy a végkifejlés esélyére nézve befolyással voltak azon tényezők is.

Hoszszú, akadályokkal rakott, rögös út áthaladása után, rögtön a magaslaton találta magát a nemzet; egy meredek lejtőn kell még átrohanni, s ott a régen óhajtott czél. Tétovára nem volt idő, mert ha önként nem megyünk, lelöketünk, viszsza térni épúgy lehetetlen mint megállapodni. A nemzet határozott, bátran ereszkedett a lejtőre, s a nélkül hogy kezét vagy lábát öszvezúzta volna, czélnál volt.

Sajnos, hogy a lejtő útja síkos levén, a czélnál tovább futott, vagy ha jobban tetszik, tovább tolatott.

Bátran és biztosan állithatjuk, hogy maga az országgyülés, nem haladt túl a czélponton.

A törvényekben melyeket alkotott, nincs semmi forradalmi, nincs semmi mi az állam lételét, az állami kapcsot veszélyeztetné, vagy a haladást lehetetlenné tenné.

Azt azonban tagadni nem lehet, hogy a fentebbi két szempontot kivéve, még akkor biztosan kiszámitani s meghatározni nem lehetett, hova és mennyire fog terjedni a törvényekben letett elvek hatálya, mi lesz közelebbi és későbbi következménye.

Hoszszabb, békés és nyugodt időszak kivántatott volna arra, hogy biztosan meghatározhassuk: feltartható-e és mily mérvben a nádori teljhatalom? öszvefér-e és mennyiben a külön hadsereg a monarchia biztonságával? van-e alap és elég érettség a nemzetben a felelős parlamenti kormány rendszer tartós meghonositására? egyeztethető-e és mennyibeu ezen rendszer a municipalis önkormányzattal? tág-e, szűk-e a megállapitott választóképesség? átalában meg van-e a helyes arány a fentartó elemek és szabadság kivánalmai közt? ki tudta volna akkor meghatározni, mily intézkedést fognak követelni a monarchia két külön alkotmányos

részének közös viszonyai? ki tudna mind e kérdésekre ma is biztosan megfelelni?

Minden felelet csak az elméletből veheti érveit, tapasztalat utáni érveket nem hozhat elő senki.

A nyugodt idő, mely a gyakorlat hatályát kifejthette volna, hiányzott s hiányzik ma is.

Egyik fél — a hatalom, az elmélet utján megtámadta azon törvényeket, s ma ezen támadás okozta zavarokra, mint tapasztalatra hivatkozik azok ellen. Az okot okozatnak véli, vagy az okokat felcseréli.

A nemzet is és hatalom is követtek el hibákat.

Amaz, midőn túl ment a czélon s eltért a hagyo mányos politika irányától, kitevén magát a lehetőség veszélyének, hogy nyugot által fegyverrel hódittassék meg.

Emez, midőn a nemzet által békére nyujtott kezet ridegen viszszataszitotta; midőn a zavar elfojtása végett külsegélyhez folyamodott; midőn a boszszu uralmát a kellő mértéken túl meghoszszabbitotta; midőn a gyümölcs elsajátítása végett, kivágta magát a termő törzsöt; midőn a birodalom fenállhatásának egyetlen alapját ignorálva, kétes kimenetelü kisérletekhez folyamodott, midőn a historiát megtagadta s elméleti tabula rását csinált; midőn az állam alakulás alapjául, a kölcsönös érdek helyébe, a nemzetiségi eszmét elfogadta, vagy legalább elfogadásának látszatára magát felhasználtatni engedte.

Sajnos hogy mind ezen politikai hibák, azon uralkodó kormányzásához vagynak köttetve, kinek személyes tulajdonai teljesen képesek arra, hogy hódolatunkat kivivják, s a mi tulajdonaink alkalmasak arra, hogy az ő rokonszenvét kiérdemeljék.

Ismerjük el, hogy ezen rokonszenv kifejlődését

hoszszu ideig gátolták a viszonyok viszszássága, s az általunk elkövetett politikai hiba és ismerjük el hogy nem ok nélkül gátolták.

A forradalom hatályának korszaka még nincs befejezve: de két mentő horgony megmaradt számunkra. Nyugot által, mint még eddig soha, most sem lettünk meghóditva fegyverrel. Bár mit itéljünk egyébként utolsó dictatorunkról ő e részben az alakot is megmentette. Annyi külömböző absolutisticus rohamok ellen, inertiánk erejével megmentettük az országos önhatóság és alkotmányosság elvét.

E két horgony mellet, két nevezetes lépés történt a kibonyolodás felé. Egyik a nemzet részéről, midőn 1861-ben a multakra ünnepélyesen fátyolt vetett; a másik a fejedelem által, midőn az alkotmány eljátszás elméletét elvetve, azt elvben elismerte.

Az alkalom nyitva van, a kölcsönösen közeledő lépések megtételére.

IX. FEJEZET.

Az osztrák állammali szövetkezés eredménye.

Átfutva a fentebbi vázlatban hazánknak a Habsburg dynastia alatti történetén, megfelelhetünk e munka 1-ső fejezetében feltett azon 4-ik kérdésre:

Megcsalta e az önfentartási ösztön nemzetünket, midőn a Habsburg dynastiát a magyar trónra meghiván az által a szomszéd nyugoti tartományokkal, a fejedelem személye kötelékénél fogva, államszövetségbe lépett?

Véleményem szerint egész határozottsággal nemmel felelhetünk.

Számtalan viszontagságok közt, megfogyva bár, de törve nem, fentartottuk az országot mint egészet régi határai közt, mint jogilag önállót mint alkotmányost; megőriztük fajunk nemzetiségét s annak a hon határain belőli hegemoniáját; haladtunk a polgárisodásban, s biztositottuk a tovább haladást.

A velünk egykoru, vagy nálunk idősebb középkori szomszéd államok többnyire ennyi szerencsében sem részesültek.

A keleti császárság régen elenyészett; népei századok óta barbar hóditók járma alatt nyögnek.

A nyugoti német császárság mint ilyen megszünt létezni, s helyét a polgárisodásban, miveltségben s jólétben előhaladt, de apró, és politikai hatás nélküli államok foglalták el.

Lengyelország felosztva, s jövője iránt kétségbe esve hozza áldozatait koronkinti nemzedékei virágjából.

Csehország nem csak önállóságát, de alkotmányát és nagy részben nemzetiségét is elvesztette.

A burgundi, és a franczia területen létezett több királyságok, a spanyol önálló tartományok, Scotia, Irland rég elvesztették önállóságukat, s némelyik nemzetiségét is.

A nálunk fiatalabb állam, az ozmán birodalom, tengeti ugyan még önállóságát, de a civilisatioban elmaradt tőlünk.

De hát megmaradásunknak az-e az oka, mert az Ausztria birodalomhoz csatlakoztunk?

A következő okok, igennel kényszeritenek felelni:

a) A civilisatio érdekei, Europa biztonsága azt követelték, hogy itt, Europa közepén, egy nagy és erős állam alakuljon. Magyarország középkori határai közt sem elég nagy, sem elég erős nem volt e követelménynek megfelelni. Határait a nyugoti és keleti nyomás miatt nem terjeszthette, s ezért és több benső okok miatt is, erejét ki nem fejhette. Szügsége volt hát oly szövetségre, melyben önállósága megőrzése mellet, a fentebbi követelménynek megfelelni igérkezzék.

b) A szövetség, melybe lépett, mig egyfelől a keleti hatást paralysálta, más felől a nyugoti nyomásnak vagy elnyomásnak is élét vette. Mert mig nyugot, illetőleg a német elem egy részről némileg kielégitve látta magát az által, hogy a magyar trónra német fejedelem s német befolyás jutott, más felől zálogot nyert az iránt, hogy a magyar nemzet sem önállólag sem mással szövetkezve, az ő érdekei és biztonsága ellen, ellenségkép fel nem léphet; s igy, mert kelet ellen is védbástyául tekintette, önfentartási ösztönből nyugot hatása megállapodott azon pontnál, hol megsemmisülésünk kezdődött volna.

c) Az uralkodó ház érdeke kivánta, hogy a ma-

gyar birodalom se be ne olvasztassék a német császárságba, sem annak egyenes befolyása alá ne juttassék: mert hogy a választástól függő koronára való igényének, s ottani hatalmának biztositására kellő hatást gyakorolhasson, szüksége volt attól független uralom segélyforrásaira.

d) más felől, hogy az uralkodó ház hatalmának túlsulya a mind inkább önállóságra vergődött német fejdelmek uralkodó jogait fel ne szivhassa, ezeknek állott érdekökben, hogy Ausztria, Magyarország beolvasztása által, az egyénsúly mérlegét ellenök ne forditsa. Ezen okokból őseink hazánkra nézve szerencsének tartották azt, hogy a magyar király egyszersmind német császár is.

e) I-ső Leopold óta az osztrák uralkodó ház, a német birodalomtól független, saját állandó nagy hadsereggel birván, megszünt ugyan a német birodalmi kapocs fontossága s növekedett ránk nézve a veszély, hogy a kormányon ülő férfiak azon, még ugyan határozott alakot nem nyert, de elvitázhatlanul kitüzött törekvése, — az osztrák uralom alatti külön országokból, egy központositott birodalmat alkotni, teljsedésbe megy: de az eféle többször s több alakban tett kisérleteknek ellentállani, s azokat meghiusitani, mindenkor elég erővel birtunk. S ezen erőnek ma is élő öntudata elegendő bizonyiték arra nézve, hogy őseink nem követtek el hibát, midőn oly szövetségbe léptek, melynek hatását a nemzet ellensúlyozni képességgel bir.

Ha gyengébb lett volna a hatalom, melylyel szövetkeztünk, a szövetkezés czélja, a keleti hatás elleni védelem nem lett volna elérhető; ha tulnyomólag erősebb, nem tarthattuk volna fel alkotmányos önállásunkat. A német birodalomnak nem állott érdekében ezen

túlnyomó erőt kölcsönözni, s igy a personális unio alapján lett szövetkezésünk, kölcsönös érdekeinket elégité ki.

f) Az osztrák birodalom népeinek érdeke sem kivánta, hogy önállóságunk megsemmisittessék: mert a birodalomban egyedül mi tartottuk fel a szabadság és alkotmányosság elvét, melylyel ha mi birunk, ők is előbb elérhetni remélették, mintha mi is elvesztünk volna.

h) érdekében állott kölönösen a német népnek, hegy alkotmányunkat és vele öszveforrt nemzétiségünket megőrizzük: mert ha mi megszűnünk alkotmányos magyar nemzet lenni, mi ránk nézve egyenlő a végelpusztulással, helyünket nem a német, hanem a szláv elem foglalta volna el, Ausztria pedig mint szláv állam, tartósan fen nem állhat.

i) De nem állott érdekében magának az uralkodó háznak sem, hogy Magyarországot akár absolut hatalom alá kényszeritse, akár a birodalomba beolvaszsza: mert a leigázott nemzet kevés súlyt kölcsönzött volna a birodalomnak. Hogy mindez ismételve megkisértetett, azon aberrationak tulajdonitható, melyet gyakran elkövet a korlátlan vagy korlátlanságra vágyó hatalom, rendesen saját kárára.

k) Mind ezen okok, mind ezen érdekek azon idő szerint nem voltak feltalálhatók más szövetkezés lehető esélyeiben.

A törökkel nem szövetkezhettünk, az csak hódolatot fogadott el nem szövetkezést; vele és általa elválasztattunk volna nyugottól, a polgárisodástól, s vagy hitünket vagy nemzetiségünket, vagy mindkettőt fel kellett volna áldozni.

Erdély, sőt némileg a Dunai tartományok is,

azért nem lettek törökké, mert Magyarország állott. A Lajtáig terjedő török birodalom más irányt adott volna Europa alakulásának s a polgárisodás haladását fel tartoztatta volna.

A német birodalomba, egy önálló fejedelem alatt nem olvadhatott be Magyarország, mert ez esetben a Habsburgház uralmi vágyaival és a törökkel egyszerre megvívni képtelen lett volna, és Németország egyiktől sem oltalmazott volna meg.

A szomszéd tartományok sem önállósággal, sem erővel nem birtak, Lengyelország magával meghasonlva. ha távolsága számba nem vétetik is, sulykölcsönzés helyett éjszaki bonyodalmakba sodort volna, s nyugot és kelet ellen csak egy áron lettünk volna megvédve: az orosz iga árán.

l) Önerőnkkel középkori önállásunkat fen nem tarthattuk, nem, még azon esetre sem, ha belső okok erőnket meg nem zsibbasztják: mert a nyugoti és keleti hatás egyiránt ellenséges irányú, egyiránt nyomasztó volt, előbb hajlandók egymásközti osztályra, mint engedésre.

Ezen igazságot el kell ismernünk, még ha sértené is nemzeti öntudatunk hiúságát; de észszerüleg nem is sértheti azt, mert a nehézségek közti menekülés emeli és nem sérti az öntudatot.

Áldjuk őseinket, kik minden akadályok közt megtalálták a helyes útat, és kövessük nyomdokaikat.

X. FEJEZET.

A nemzet jövője.

Ennyi viszályok közt, küzdve és annyiszor menekülve, épen e mai válságos perczekben nem felesleges azon kérdés:

Van-e világtörténelmi oka fenmaradásunknak? bevégeztük-e hivatásunkat, van-e még jövendőnk?

Ha magunkat önámításban ringatni nem akarjuk, észrevehetjük, hogy mind a német, mind a szláv elem, ma, ezer évi itt létünk után is, kétkedésben van állami jogosultságunk iránt, és találtatik közöttük nem egy, ki saját nemzete érdekében előnyösnek tartaná, ha viszszamennénk oda, honnan jöttünk. Az ilyenek azt hivén örömest, minek teljesülését óhajtanák, a feltett kérdésre nemmel fognak felelni, és előhoznak több érvet állitásuk támogatásául. Elmondják, hogy a magyar nemzet csak negativ, ellenzéki képességgel s annak czafrangjaival bir, mint a szónoki tehetség; de alkotni rendezni, fentartani nem képes; a jármot ugyan nem tűri, de a szabadsággal élni nem tud; egyedül aristocraticus légkörben élhet, a democratiában el fog csenevészni; fajszaporítási képessége csekély lévén, heves vérmérséklete s túlzásai, s különösen a gyenge nemzedék nem ápolása folytán a halandóság nagyobb arányban apasztja, mint a többi különben is szapora fajokat, miért ezek által számarányban túlszárnyaltatván, a tovább fel nem tartóztatható democraticus viszonyok közt előbb anyagilag, majd szellemileg, végre politikailag is túl fog szárnyaltatni. Elmondják, hogy az igy túlszárnyalt nemzet, egyébként is testvér és rokon nélkül áll-

ván, mint a saját földéből kivett s a honos növények által beárnyékolt fa, ha még oly délczeg és erős is különben, lassanként el fog száradni, és szerintök ezen kiszáradás, aránylag csak rövid idő kérdése.

Ha elszorul is szivünk, midőn az előadott érveknek igazságát nagy részben el kell ismernünk, még is a nélkül, hogy ábrándokba ringatnánk magunkat, higgadt megfontolás után biztosan védhetjük azon állítást, hogy ezen nemzet nem ok nélkül él itt, és igy jövendője is van.

Bár mennyire változtak is az europai viszonyok, haladt a polgárisodás, változtak az államok és azok érdekei: lényegben és legfőbb vonásokban, ma is ugyan az Közép-Europa helyzete, mint volt ezer év előtt.

Arnulf császár a német elem segélyére hivta e földre őseinket a szlávok ellen, ezen segélykérés ma sem vesztette el érvényét.

A IX. században a német elem e földön nem volt képes államot alkotni: ma ugyanazon okoknál fogva nem lenne képes.

Németország, ma inkább mint ezer év előtt, apró államok szövetsége lévén, nem bir az öszpontosított erőnek hatásával és politikai sulylyával; és igy nem elég erős arra, hogy a nagy szláv tömeggel élethalál harczra keljen, annyival inkább nem képes arra, hogy azt, a nemzetiségi öntudat felébredése után, beolvaszthassa. S ha talán a jövendő, hosszú küzdelmek árán az egységet megalapítandja is, soká, talán soha nem lesz kényszerítve arra, hogy délkeleti Europában önfentartása végett egy új német állam alakitásának küzdelmeibe bocsátkozzék; önfentartása érdekében egy semleges vagy szövetséges elem szomszédsága a biztonság több

előnyeivel kinálkozván, mint a kétes kimenetelü hódítási kisérletek.

A szláv elem, ma is mint ezer év előtt, több ágakra oszlik, melyek jellemöket, érdekeiket, vágyaikat illetőleg maig sem közeledtek egymáshoz; a civilisatióban aránylag mindegyik hátramaradt; külön véve egyik sem bir beolvasztási képességgel; a melyik pedig hódítási képességgel bir, annak kormányzata ellentétben áll a szabadság és nyugoti müveltség érdekeivel, és hivatása éjszakkelet, nem nyugat felé irányul.

Ha ezen kiváló ág maga, vagy a többiekkel tömörülve, a mi földünkön államot alakítván, közvetlen állami szomszédságba jőne a német elemmel, a nehézkedés törvényénél fogva, a surlódás, majd az élethalál harcz kikerülhetlenné válnék, a polgárisodás veszélyére.

Ezen veszély elhárítása végett, a szükségesség követelményeként kell létezni egy semleges elválasztó elemnek, mely mindegyiknek és a polgárisodásnak érdekében, a világbéke, a külön fajok önálló fejlődése, s a haladás biztosítása kapcsául szolgáljon.

E semleges elem, ezen kapocs, mi vagyunk.

Kelet és délkelet jövője az egész, de főleg Közép-Europa jövőjével szoros viszonyban van. Képes lesz-e ott az ozman törzs fentartani uralmát és meddig? fog-e támadni egy második prófétájok, ki az Izlam mámorából kiragadván, a nyugoti polgárisodásnak megmentse e nemes és őserejü fajt; vagy végképpen megmarad az ásiai fatalismus bilincseiben, mely előbb utóbb de mulhatlanul visszaszorítja Ásiába? még ma biztosan meghatározni nem lehet. De mindkét esetben nehéz vajudások közt fog Kelet-Europa rendezett állam-viszonyokba helyezkedni. Ezen vajudásokkal járó bonyodalmak körébe bevonathatik Közép-Europa is, főleg az osztrák

birodalom; s ezek közt mi, védőleg vagy támadólag, közbenjárólag vagy semlegesítőleg, inkább vagyunk szerepre hivatva, mint a merőben nyugoti jellemű német elem.

De nemcsak a német és szláv fajok, nemcsak nyugot és kelet, a civilisatio és barbarismus közti közvetités a mi hivatásunk.

A magyar nemzet, és ez méltán az ő legnagyobb büszkesége, a legnehezebb viszonyok között, szakadatlanul fentartott és megőrzött egy elvet, még akkor is, midőn egész Europából számüzve csak a Szigetországban talát menedéket, az alkotmányos szabadság elvét; ezért küzdött, vérzett és fogyott, de hozzá soha egy perczig hűtlen nem lett. A szláv törzs egyes ágai ezen vérrel őrzött alkotmány menhelyében találtak menedéket és éltek jobb napokat mint többi rokonai; itt mentették meg jövőjük horgonyát a délszlávok; s talán utódaik hálásabban fogják ezt elismerni, mint a jelen nemzedék, mely lábai alól kirugván a multat és jelent, a légben kapkod bizonytalan jövő után.

A polgárisodás, az alkotmányosság, nyugot és kelet, szláv és német fajok érdekei, nem csak megengedik tehát, de sőt követelik, hogy itt ezen a földön magyar állam létezzék; mig pedig ezen történelmi követelmény s annak okai meg nem szünnek, a magyar nemzet történelmi missioja sem szünik meg.

A legnyugottabb meggyőződéssel felelhetünk tehát a feltett kérdésre: a magyar uemzetnek hivatása még meg nem szünt, s igy jövője is van.

XI. FEJEZET.

Politikánk iránya.

Ha hivatásunkat ismerjük, nem nehéz politikánk irányát, legalább elméletben és legfőbb vonásokban körvonalozni.

Korunk iránya sem tér el, a történelmi emberiség azon törekvésétől, melyszerint a haladás és polgárisodás érdekében, folytonosan nagy államok alkotásában vajudott, ezen általános irány mellett, egy Közép-Europai nagy állam létezését pedig Europa biztonsága is követeli. Ki ezen tétel igazságát elismerni hajlandó, kénytelen belátni azt is, hogy sehol, talán az egész földön, nem nehezebb nagy állam fentartása mint itt. Délnyugoton, és délen a latin fajok, éjszakon a skandinav és szláv elem, éjszaknyugoton a germanok nyelv, faj, jellemrokonsága földrajzi s más természeti viszonyok egyformasága, nyugoton a cultura, éjszakon a még sokáig tartható kényuralom hatalma, s a historiai alakulás érvényénél fogva, kevesebb nehézségek mellett alkothattak s tarthatnak fen nagy államokat. Ellenben itt a délkeleti Közép-Europában, mind a földirati mind az ethnographiai, mind a historiai viszonyok nehezitik a nagy állam fentartását; annyira, hogy valóban bámulnunk kell azon érdek-közösség erejét, mely lehetővé tette, hogy egy család körüli csoportulás folytán, oly ellentétes elemek századokig egy államszövetségben maradhattak.

Mint a történelem fonalán kimutatni igyekeztünk, mi magyarok magunk középkori országterületünk mellett, szövetkezés nélkül, e nagy államot nem voltunk

képesek megalkotni, és a mi mindenek fölött lényeges, ma sem vagyunk.

Politikánk egész iránya attól függ, elismerjük-e teljes meggyőződéssel ezen tétel igazságát.

Volt idő, midőn nekem is kételyeim voltak e fölött, s ifjui lelkesedéssel álmodtam a „Hungaria fara de se“ szép álmait. És nem az átélt események, nem is a lecsilapult vér, hanem történelmi tanulmányaim vezettek azon tétel valósága iránti keserü meggyőződésre.

Ki velem egy véleményen van, méltán teheti a kérdést, melyik azon szövetkezés, mely ránk nézve előnyösebb és lehetséges is, Ausztria-e, kelet-e, délkelet-e, éjszak-e, vagy nyugot, vagy egy dunavölgyi confoederatio, a Németországhoz csatlakozandó osztrák-német tartományok kizárásával?

Elismerem, hogy e kérdés taglalásánál a törvényességi s hűségi kötelezettség, csak egy feleletet tesz lehetségessé, én mind azon s más lehető okok mellőzésével, meggyőződésből hiszem, hogy valamint a 16-ik század elején, ugy ma is legelőnyesebb lehetséges szövetkezés a fejedelem személye közösségének köteléke által öszvetartott osztrák birodalmi szövetkezés.

E tételt indokolni feleslegesnek tartom, mert a sajtóviszonyok nem engednék meg a netalán ellen-véleményüek részéről a czáfolatot.

Mondhatná valaki, hogy ezen tétel iránt nem kell meggyőződést szerezni, ez tény, melyet elfogadni kötelesség, tagadni felségsértés.

Én e véleményt nemcsak nem osztom, de sőt erősen hiszem, hogy politikánk alapjának és irányának meghatározása attól függ, miként vagyunk azon tétel iránt meggyőződve.

Ha abban kételkedünk, hogy Ausztriávali szö-

vetségünk országos alkotmányos és nemzeti érdekeinkkel öszveegyeztethető-e? vagy ezt épen tagadhatjuk: ez esetekben, politikánk feladatául a szövetség szétbontását kell kitüzni s jó előre szétnézni a jövő szövetség iránt. E politika lehet határozott és következetes, átlátszó az ösvény, melyet ennek a közös ügyek és nemzetiségi kérdésekben követni kell.

Szintén tiszta és határozott a helyzet, ha meg vagyunk győződve, hogy Ausztriávali szövetségünk, az adott viszonyok közt érdekeinkkel inkább öszveegyeztethető, mint bármely más lehetséges szövetkezés.

Azok vagynak félszeg helyzetben, kik ezt el nem ismervén az ellenkező politika terére lépni, elég bátorsággal nem birnak.

Nekünk, kik e nézethez nem csatlakozunk, szövétnekként világol őseink hagyományos politikája, kik eszélyesen megtudtak alkudni a körülményekkel, midőn arra szükség volt; mint az ellentállási záradék eltörlése, az örökösödés és a pragmatica sanctio elfogadása alkalmával; kik minden erejökkel ellentálltak minden oly kisérletnek, mely e szövetkezés czélját önállásunk, alkotmányunk és nemzetiségünk biztositását fenyegette; kik soha nem feledték el, hogy noha elfogadtuk nyugot vallását és culturáját, de érdekeink kelet által is érintve vannak, s a kettő közti egyensúly mérlegét, az adott viszonyokhoz képest többnyire helyesen eltalálták.

E politika megmutatja az irányt, melyet a közös ügyek és nemzetségi kérdésekben, a délszlávok és románok irányában követnünk kell.

Ezen politika mentheti meg nemzetünket azon, talán késő jövőben, de minden hihetőség szerint kitörendő nagy harczokban, mely az olasz és német egység s a keleti viszonyok kifejlődése után a szláv és né-

met elem közt fog vivatni, mint megmentette a mahomedan és keresztyén népek közti hoszszú tusák alatt.

Sajnos hogy ezen lehetőséget a németek különösen a bécsi centrálisták teljesen figyelmen kivül hagyják; pedig a szláv kérdés megoldása nehezebb lesz mint a magyar kérdés megoldása, kivált ha annak kulcsát ők magok készakarva elvesztik.

Véleményem szerint tehát nekünk, sőt utódainknak is ragaszkodni kell őseink politikájának fő irányzatához: de szükség azt a kor és viszonyok követelményeihez alkalmazni.

Különösen két feladat látszik előttem sürgetőleg követeltnek.

1) Szükséges magokkal azon nemzetekkel, melyekkel egy uralom alatt élünk, szorosabb nemzetközi szövetségbe lépnünk, barátságosan elintéznünk közös viszonyainkat, tisztázni helyzetünket, s biztositani kölcsönös érdekeinket.

Ezt követeli anyagi és szellemi érdekeink sokszoros érintkezése. Alkotmányaink kölcsönös méltánylata, az absolut irányzat elleni kölcsönös vállvetés, haladásunk akadálytalanná tétele.

2) Törekednünk kell Ausztria magasabb politikája vezetéséhez aránylagos befolyást biztositani.

Hiában ámitanánk magunkat azon tévhittel, hogy mi elég vagyunk magunk magunknak; a legkiterjedtebb municipalis szabadság, még ha biztositva volna is, nem óvja meg többé érdekeinket, ha ott, hol a külpolitika, a kereskedelmi érdekek, a nép vére és vagyona felett rendelkeznek, befolyásunk nincs, írott malaszt marad mind szabadságunk mind alkotmányunk.

Ezen két czél elérése végett szükséges, országos önállóságunk megóvása mellett eddigi municipalis sepa-

ratismusunkból kilépni; mikor, mennyire, mily biztosi-tékok s fentartások mellett? e kérdésekre minden egyes esetben eszélyesen kell határozni a nemzetnek.

E soroknak s e sorok szerzőjének nem lehetett czélja részletekbe bocsátkozni; ez a tényleges és napi politika feladata; szerző pedig csupán elmélkedik és tanulmányoz.

Mondhatják és mondani is fogják sokan, hogy a politika teréni elmélet hiu idővesztegetés. Lehet, hogy igazok van.

Szerző bátorkodik más véleményben lenni, azt tartván, hogy mivel a történelemben hézag nincs, az öszvefüggés és fejlődés lépcsőzetét és annak okait fürkészni, észlelni, s belőle tanuságot meriteni, practicus hasznot eredményez.

Ily hatást nem tulajdonit szerző ezen igénytelen soroknak, óhajtaná azonban, ha lenne azon sikerök, hogy erősebb szellem erősebb tollal tisztázná az itt felületesen vázolt eszméket; igy lenne elérve azon czélja, hogy eszmecsere által okuljon a nemzet saját érdekében. Mert:

Felix qui poterit rerum cognoscere causas.

Tartalom.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál. Pesten, 1855.

HS,
Mi